

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»

МЕНЕДЖМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Конспект лекцій

*Рекомендовано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
як навчальний посібник для здобувачів ступеня бакалавра,
за освітньою програмою «Менеджмент і бізнес-адміністрування»
спеціальності 073 «Менеджмент»*

Київ
КПІ ім. Ігоря Сікорського
2020

Менеджмент регіонального розвитку: конспект лекцій [Електронний ресурс]: навчальний посібник для студентів першого (бакалаврського) рівня спеціальності 073 «Менеджмент» / КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: К.О. Кузнецова, І.М. Манаєнко. – Електронні текстові дані (1 файл: _____ Мбайт). – Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. – 149 с. (11 д.а.).

Гриф надано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського (протокол №10 від 18.06.2020 р.) за поданням Вченої ради факультету менеджменту та маркетингу (протокол №9 від 25.05.2020 р.)

Електронне мережне навчальне видання

МЕНЕДЖМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Конспект лекцій

Укладачі: *Кузнецова Катерина Олександрівна*, канд. екон. наук
Манаєнко Ірина Миколаївна, канд. екон. наук

Відповідальний редактор: *Дунська А. Р.*, д-р екон. наук, доц.

Рецензенти: *Тульчинська С.О.*, д-р екон. наук., проф., КПІ ім. Ігоря Сікорського,
Хлобистов Є. В., д-р. екон. наук., проф., НУ «Києво-Могилянська академія».

Сучасна система господарювання України зумовлює необхідність використання всіх факторів економічного зростання. Зокрема, переваг раціонального розміщення продуктивних сил, поділу праці, спеціалізації виробництва, підвищення інвестиційного клімату регіонів, які в сукупності формують потужну базу становлення та розвитку господарського комплексу країни. Все це вимагає набуття основних знань із дисципліни «Менеджмент регіонального розвитку» з метою стабілізації економіки України.

У навчальному посібнику наводяться основні теоретичні та практичні матеріали за темами дисципліни «Менеджмент регіонального розвитку» для полегшення сприйняття інформації студентами та системності викладання. За своїм змістом навчальний посібник відповідає програмі навчальної дисципліни «Менеджмент регіонального розвитку». Розраховано на студентів економічних та управлінських спеціальностей вищих навчальних закладів.

© К.О. Кузнецова, І.М. Манаєнко, 2020

© КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020

ЗМІСТ

Тема 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ (МРР).....	7
1.1. Предмет і об'єкт курсу. Місце і роль менеджменту регіонального розвитку (МРР) в системі наук.	
1.2. Принципи і методи дослідження в МРР. Основні проблеми, які вона досліджує.	
1.3. Продуктивні сили як невід'ємна складова розвитку економіки регіонів.	
1.4. Принципи та фактори розміщення продуктивних сил.	
1.5. Глобалізація та регіоналізація як світова закономірність розвитку економіки регіонів.	
Завдання для контролю знань студентів до теми 1	
Тема 2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ. ОСНОВНІ ТЕОРІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	18
2.1. Характеристика одиниць суспільного простору. Співвідношення і взаємозв'язок понять „територія” і „регіон”.	
2.2. Властивості регіону як системи. Основні складові єдиного економічного простору країни.	
2.3. Характеристика теорій регіонального розвитку. Аналіз сучасних концепцій розвитку регіонів.	
Завдання для контролю знань студентів до теми 2	
Тема 3. ФОРМИ РОЗМІЩЕННЯ Й ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ.....	22
3.1. Територіальна організація та структура продуктивних сил. Зміст і складові територіальної структури господарства.	
3.2. Територіальний поділ праці та його вплив на структуру господарства. Різновиди територіального поділу праці.	
3.3. Коефіцієнти спеціалізації, локалізації, міжрайонної товарності, душеві показники тощо.	
3.4. Територіально-виробничі і портово-промислові комплекси. Типи територіально-виробничих комплексів залежно від набору функцій.	
3.5. Основні типи порто-промислових комплексів.	
3.6. Нові форми регіонального розвитку продуктивних сил: спеціальні економічні зони, спільні підприємства, технопарки та технополіси, регіональні ринки тощо.	
Завдання для контролю знань студентів до теми 3	
Тема 4. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	33
4.1. Сутність та структура природно-ресурсного потенціалу України.	

4.2. Оцінка природних ресурсів. Характеристика та економічна оцінка сировинних і паливно-енергетичних ресурсів.

4.3. Вплив природно-ресурсного потенціалу на спеціалізацію і територіальну організацію економіки України.

4.4. Ресурсозабезпечення як головний напрям використання природно-ресурсного потенціалу України.

Завдання для контролю знань студентів до теми 4

Тема 5. ТРУДОРЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ..... 40

5.1. Роль народонаселення у розвитку продуктивних сил та територіальній організації економіки.

5.2. Динаміка чисельності населення України та його розподіл за віковими групами.

5.3. Основні показники відтворення населення України.

5.4. Міграція населення та її види.

5.5. Урбанізація: сутність і сучасні особливості, проблеми довкілля.

5.6. Трудові ресурси України: структура і розподіл за видами зайнятості та галузями економіки.

Завдання для контролю знань студентів до теми 5

Тема 6. ВИРОБНИЧИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ 51

6.1. Міжгалузеві промислові комплекси як основа функціональної структури народного господарства України.

6.2. Промисловість як фактор, що визначає територіальну організацію господарства. Значення галузей, що виробляють предмети споживання непродовольчого характеру.

6.3. Пріоритетність розвитку виробництва та підвищення якості товарів і насичення ними ринку країни.

6.4. Галузева структура промислового комплексу України.

6.5. Міжгалузеві комплекси та регіональні особливості їх розміщення та розвитку.

6.6. Особливості розміщення, проблеми та перспективи розвитку паливно-енергетичного, металургійного, машинобудівного, агропромислового, соціального, транспортного, будівельного, нафтохімічного та лісопромислового комплексів.

Завдання для контролю знань студентів до теми 6

Тема 7. ЕКОНОМІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ 74

7.1. Економічне районування як метод регулювання територіальної організації виробництва.

7.2. Сутність поняття «економічний район». Головні ознаки району. Типи економічних районів.

7.3. Практичне значення економічного районування. Особливості районування. 7.4. Сучасне мезорайонування України. Принципи економічного районування.

7.5. Диференціація територій за рівнем та комплексністю розвитку продуктивних сил. Збільшення внеску кожного регіону в розвиток народного господарства республіки.

7.6. Економічні райони України: Донецький, Придніпровський, Північно-Східний, Столичний, Причорноморський, Подільський, Центральний та Волинський. Основні чинники соціально-економічного розвитку даних районів.

7.7. Проблеми і перспективи розвитку економічних районів України.

Завдання для контролю знань студентів до теми 7

Тема 8. РОЗВИТОК РЕГІОНІВ В КОНКУРЕНТНОМУ РИНКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ 98

8.1. Напрями зміцнення конкурентних позицій регіональних систем.

8.2. Обмеження та негативні фактори в формуванні конкурентоспроможності регіону.

8.3. Найважливіші конкурентні позиції у взаємодії регіонів. Експертна оцінка конкурентних позицій регіонів.

8.4. Інвестиційна привабливість регіонів. Депресивні регіони.

Завдання для контролю знань студентів до теми 8

Тема 9. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ 114

9.1. Державна регіональна політика як складова і невід'ємна частина загальних соціально-економічних перетворень. Основні напрями державної регіональної економічної політики.

9.2. Об'єкти та суб'єкти державної регіональної політики. Цілі державної регіональної економічної політики. Завдання державної регіональної політики у сферах економічній, соціальній, екологічній.

9.3. Забезпечення комплексності та раціональної структури господарства регіонів.

9.4. Механізм реалізації державної регіональної економічної політики.

9.5. Складові елементи механізму реалізації державної регіональної економічної політики: законодавчо-нормативна база, бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку, прогнозування, планування і програмування, вільні економічні зони, міжрегіональне і прикордонне співробітництво.

Завдання для контролю знань студентів до теми 9

Тема 10. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ 128

10.1. Сутність і значення міжнародного поділу праці у формуванні зовнішньоекономічних зв'язків.

10.2. Основні форми економічного співробітництва країн світу.

10.3. Зовнішньоекономічні зв'язки та співробітництво України з країнами СНД та іншими державами світу.

10.4. Обсяги і напрями іноземного інвестування економіки України.

10.5. Проблеми та перспективи розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України.

10.6. Експортний потенціал України та її регіонів.

Завдання для контролю знань студентів до теми 10

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 142

Тема 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ (МРР)

1.1. Предмет і об'єкт курсу. Місце і роль менеджменту регіонального розвитку (МРР) в системі наук

Ефективність функціонування національної економіки значною мірою залежить від рівня соціально-економічного розвитку регіонів, які різняться суттєвою галузевою, територіальною і функціональною диференціацією, та від формування ефективної системи управління регіональним розвитком. Прискорення соціально-економічного розвитку регіонів потребує активізації структурних зрушень, розробки і впровадження нових форм і методів управління регіональним розвитком [1].

МРР – це управлінська діяльність, в якій об'єктом виступає територія, регіон, суб'єктом – органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, населення регіону, а метою – досягнення високого рівня розвитку даного регіонального утворення у відповідності до Конституції, Законів, статутів територіальних громад, інших законодавчих актів України. *Предметом управління* регіональним розвитком є регіональна економіка й усі процеси, які її характеризують: суспільного відтворення на регіональному рівні, абстрагованого від міжрегіональних взаємодій; функціонування галузевих і міжгалузевих формувань на регіональному рівні, їхня взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування; становлення й розвитку ринкових відносин, реформ, у тому числі й в туристичному бізнесі [1].

До основних понять МРР відносяться:

1. **Регіональна економіка** – цілісна система закономірностей, зв'язків і пропорцій, здійснення відтворювальних процесів суб'єктами господарської діяльності різних форм власності на адміністративно окресленій території (у регіоні). Регіональна економіка серед галузей наукових знань є єдиною наукою, що вивчає територію останнього рівня узагальнення, тобто регіон, його розвиток, природно-ресурсний та фінансовий потенціал, людські ресурси, й також розміщення продуктивних сил, економічні зв'язки, соціально-економічні та екологічні процеси в регіонах. Регіональну економіку слід сприймати також як економіку оптимального ведення господарства на території регіону. В цілому регіональну економіку слід розуміти як економіку регіонального розвитку, яка надає особливого значення тим аспектам економічного життя, які пов'язані з простором [2].

Регіональна економіка – це галузь наукових знань, яка вивчає розвиток і розміщення продуктивних сил, соціально-економічних процесів на території країни та її регіонів із урахуванням природно-економічних умов. Як науковий напрямок, згідно з існуючими визначеннями, регіональна економіка є галуззю знань на межі економіки та суспільної географії, що вивчає закономірності й особливості розміщення продуктивних сил, формування ареалів збуту продукції, регіонального економічного розвитку.

Таким чином, *регіональна економіка* – це географічний (регіональний) напрямок в економіці, наукова дисципліна, що вивчає в інтересах народногосподарського планування особливості і закономірності розміщення продуктивних сил і розвитку регіонів.

2. **Регіональний розвиток** – це, по-перше, переміщення (як по території, так і у часі) продуктивних сил регіону, потоків людей і матеріальних ресурсів, товарів, вантажів, послуг, капіталів, інформації, з'ясування системи зв'язків і відносин; по-друге, це режим 9 функціонування регіональної економіки, який орієнтований на позитивну динаміку параметрів рівня і якості життя населення, забезпечену стійким, збалансованим відтворенням соціального, господарського, ресурсного й екологічного потенціалу території.

Безумовно, що ефективний МРР має «опиратися» на індивідуальну концепцію соціально-економічного розвитку на певний період для кожного регіону, яка базується на:

- економічній політиці країни та відповідає як національним, так і регіональним інтересам;
- врахуванні природних, кліматичних, демографічних, історичних, економічних особливостей території задля їх раціонального використання;
- довготерміновості;
- врахуванні інтересів усіх галузей регіону, населення, підприємств і забезпеченні зростання добробуту населення.

У регіоналістиці загально прийнятою щодо типів регіонального розвитку є така позиція:

- регіональний розвиток, за якого регіони з явними певними перевагами за певним показником на початок періоду в перспективі їх зміцнюють, а регіони, які мають відносно відставання, – у перспективі його поглиблюють, вважається *нерівномірним або асиметричним*;
- регіональний розвиток, за якого відбувається зменшення розриву між показниками економічного розвитку різних регіонів, вважається *гармонійним* (у літературі часто ідентифікують як конвергентний);
- регіональний розвиток, за якого показники розвитку незмінні впродовж певного проміжку часу, вважається *нейтральним*.

Важливо додати, що тип розвитку ідентифікується лише в динаміці, окрім того, тип регіонального розвитку не може бути позитивним чи негативним, позаяк відносне відставання може бути стимулом для нових можливостей розвитку [3].

3. Регіон – це територія, яка за сукупністю явищ або ознак відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємозв'язком елементів, що її складають, і цілісністю, що є закономірним результатом її розвитку.

Згідно з визначенням, даним у Хартії регіоналізму, прийнятій Європейським парламентом в 1988 р., регіоном є «...гомогенний простір, який має фізико-географічну, етнічну, культурну, мовну спільність, а також спільність господарських структур та історичної долі». Наведене визначення з Європейської хартії регіоналізму в цілому збігається з розумінням поняття регіон у нашій країні. Відмінність лише в тому, що у вітчизняному викладі замість «гомогенного простору» використовується поняття «частина державної території». Синонімом поняття “регіон” є “район”. Раніше термін “район” вживався більш широко, а зараз він укоренився тільки для позначення певних типів регіонів: адміністративний район, міський район, крупний економічний район і т. п. Важливо відзначити, що регіональна економіка торкається областей інших наук про регіон: економічні аспекти регіональної демографії, соціології, культурології, політології та інших наук про людину і суспільство, а також геології, біології, екології і т. д.

У сучасній економічній науці найбільшого поширення набули *чотири парадигми регіону: регіон-квазідержавна* (середовище, у якому формуються конкурентні переваги економічних суб'єктів), *регіон-квазікорпорація* (квазікорпорація, яка конкурує з іншими регіонами-квазікорпораціями за збереження та залучення трудових ресурсів, залучення інвестицій, створення нових і збереження діючих підприємств тощо), *регіон як інституційна одиниця* (економіка регіону розглядається з позиції її потенційних можливостей і враховує базові поняття інституціоналізму: інститути, ринок, організації), *регіон-соціум* (стійка соціально-економічна сукупність людей, об'єднана соціальним, культурним, політичним, економічним, екологічним простором).

У визначення поняття «регіон», як правило, закладають *чотири умови*:

- регіон – це територіальне утворення; – регіон – це частина цілісної соціальної та адміністративної системи, тому він має володіти її основними рисами;
- регіон має характеризуватися певною господарською спеціалізацією;
- регіон – це певна соціально-економічна система.

Для України можна виділити такі відносно однорідні регіональні структури: регіон – область, регіон – економічний район, регіон – адміністративний район.

Основними характерними ознаками регіону є:

- територіально-виробнича структура, обтяжена економічними зв'язками в сукупності усіх міст і населених пунктів адміністративної території (області);
- інтегроване економічне середовище з переважно замкнутим виробничим циклом;
- виробництво кінцевої продукції на основі регіонального розподілу праці;
- функціонально-просторове середовище, де узгоджуються всі наявні на певній території чинники економічного відтворення;
- єдина комунікаційна, транспортна й економічна система;
- відносна самостійність господарювання в межах єдиного виробничого комплексу, забезпеченого власними трудовими, матеріальними і фінансовими ресурсами;
- регіональний ринок товарів і робочої сили та ринкова інфраструктура [3].

Головним об'єктом управління регіональним розвитком в нашій країні виступає обласний регіон – це частина території України, що виділена у межах адміністративно-територіального поділу країни з метою забезпечення ефективного управління соціально-економічним розвитком. В області здійснюються повні цикли відтворення природних ресурсів як частини національного багатства, населення і трудових ресурсів, основних і оборотних фондів, грошового обігу, відносини з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання продукції.

Обласний регіон має такі ознаки:

- відносна самостійність господарювання в межах національної економіки за рахунок самозабезпечення природними, матеріальними, трудовими й фінансовими ресурсами;
- наявність регіонального органу управління (облдержадміністрації в кожній області України); о наявність територіально-виробничої структури в межах обласного регіону;
- можливість створення кінцевої продукції на основі територіального поділу праці;
- функціонування регіональної інфраструктури (ринкової, виробничої, соціальної, комунікаційної, транспортної).

До компетенції області, відповідно до її спеціалізації, участі в територіальному поділі праці відноситься планування та прогнозування розвитку господарського комплексу, фінансування, кредитування, грошовий обіг, раціональне використання людських ресурсів і природного комплексу. Область, як об'єкт управління є великою і складною системою, яка структурно складається із суми простих об'єктів, що можуть розкладатися на ще простіші.

Менеджмент регіонального розвитку - це діяльність у напрямку досягнення стратегічної мети, адаптації економіки регіону до умов зовнішнього середовища, до різних викликів та загроз, забезпечення реалізації порівняльних переваг регіону.

Управління функціонуванням регіону, як підсистема управління регіональним розвитком - це набір методів адміністрування діяльності регіональних, міських, районних служб, міського, міжміського транспорту, житлово-комунального господарства, служб соціального захисту населення, стягнення податків, розподілу бюджетних видатків тощо. Близьким до управління функціонуванням регіону є поняття **регіональний менеджмент** – наука, що вивчає складові системи управління розвитком території, взаємозв'язок між ними при врахуванні дії об'єктивних економічних законів. Регіональний менеджмент реалізується в загальній соціально-економічній системі регіону як підсистема управління регіональним розвитком [2].

1.2. Принципи і методи дослідження в МРР. Основні проблеми, які вона досліджує

Під методологією наукового дослідження розуміють систему підходів, принципів, показників, методів дослідження соціально-економічних процесів, обґрунтування оптимальних рішень.

До основних принципів регіональних досліджень належать:

- принцип еволюційного розвитку;
- принцип науковості, оптимальності;
- принцип соціальної спрямованості;
- принцип підвищення ефективності регіональних рішень;
- принцип пропорційності та збалансованості;
- принцип пріоритетності.

Принцип еволюційного розвитку передбачає врахування того, що соціально-економічні процеси розвитку на регіональному рівні не здійснюються раптово, негайно. Для усвідомлення нових спрямувань, втілення їх у життя необхідна зміна психології людей, людських відносин, які склалися, а для цього потрібний певний період часу.

Принцип науковості, оптимальності передбачає використання економічних законів розвитку суспільства в обґрунтуваннях регіональних соціально-економічних рішень. Застосування наукових методів дозволяє об'єктивно оцінити тенденції у певних сферах регіонального розвитку, врахувати їх в прогностичних обґрунтуваннях. Принцип науковості передбачає також впровадження оптимальних рішень, тобто досягнення максимальних результатів при мінімальних затратах.

Принцип соціальної спрямованості означає, що у забезпеченні соціально-економічного розвитку необхідно враховувати інтереси людей, різних верств населення, забезпечувати соціальні потреби.

Принцип підвищення ефективності виробництва на регіональному рівні передбачає впровадження на підприємствах усіх галузей регіональної економіки заходів, спрямованих на економію усіх видів витрат, пов'язаних із виготовленням продукції.

Принцип реалізується через різноманітні форми раціонального використання та збереження трудових, матеріальних, природних ресурсів.

Принцип пропорційності та збалансованості реалізується в ринкових умовах в результаті досягнення рівноваги між попитом та пропозицією на певний вид продукції, послуг, виконання робіт, забезпечення раціональних співвідношень між мінімально необхідними потребами і наявними ресурсами.

Принцип пріоритетності визначає необхідність вибору пріоритетних напрямів діяльності в реалізації завдань соціально-економічного розвитку регіону, невідкладність виконання першочергових завдань [4].

В МРР використовуються наукові методи пізнання економічних явищ та процесів. **Метод** (від грецької – шлях дослідження, дослідження, теорія вчення) спосіб досягнення будь-якої мети, вирішення конкретного завдання: сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного освоєння (пізнання) дійсності.

Метод системного аналізу ґрунтується на принципі поетапності, включає визначення цілей, завдань, постановку наукової гіпотези для всебічного вивчення кожної з територіальних систем, особливостей розміщення і розвитку продуктивних сил (головним критерієм оптимального розміщення є ефективність виробництва, найбільш повне задоволення потреб населення). Метод системного аналізу розглядає цілісність системи, її внутрішні і зовнішні зв'язки, погоджує складні галузеві і територіальні проблеми, що особливо важливо в умовах суверенізації регіонів при становленні ринкових відносин. Системний аналіз пов'язаний з

необхідністю дослідження розміщення продуктивних сил на всіх територіальних рівнях, аналізу відносин між окремими компонентами продуктивних сил як єдиного цілого.

Програмно-цільовий метод спрямований на вирішення складних проблем і пов'язаний з розробкою довгострокових прогнозів соціально-економічного розвитку країн і великих регіонів. Полягає у формуванні цілей соціально-економічного розвитку, їх поділі на підцілі усе більш дрібного характеру й виявленні ресурсів, необхідних для їхньої узгодженої реалізації. Програмно-цільовий підхід передбачає визначення проблемної програми, узгодженої за матеріалами, трудовими, фінансовими ресурсами, виконавцями і термінами завершення комплексу планових заходів різного характеру, здійснення яких забезпечує своєчасну реалізацію поставленої мети або системи цілей.

Балансовий метод – один з основних методів дослідження проблем в економічній географії і регіональній економіці. Він дозволяє вибрати найбільш раціональні співвідношення між галузями, що визначають профіль господарства економічного району і галузями, що доповнюють даний територіальний комплекс. Баланси необхідні при розробці варіантів розміщення виробництв, їхнього економічного обґрунтування. Балансовий метод дозволяє визначити потреби регіонів у ресурсах і товарах, у робочій силі, оцінити ступінь задоволення регіону в продукції за рахунок власного виробництва, обсяги ввозу і вивозу необхідної продукції, а також виявити диспропорції в розвитку господарського комплексу регіону і намітити шляхи їх усунення.

Картографічний метод прийшов у МРР з географії. Основним його інструментом є географічна карта, завдяки якій забезпечується якісне засвоєння великого фактичного матеріалу, яким володіють географія і регіональна економіка. Територіальні економіко-географічні процеси та особливості розміщення продуктивних сил у розрізі країни і окремих регіонів найбільш наочно відбиваються лише на географічній карті.

Метод соціально-економіко-математичного моделювання використовується в процесі досліджень у зв'язку з проблемами розміщення продуктивних сил і розвитку господарства регіонів, що стають більш складними, а галузеві і територіальні зв'язки – більш важко управляючими. Виділяють такі напрямки соціально-економіко-математичного моделювання територіальних економічних процесів, як: розробка моделей територіальних пропорцій розвитку регіонів; розробка математичних моделей по розміщенню різних галузей господарства і регіонів; моделювання процесів розміщення продуктивних сил у розрізі країни та окремих регіонів; моделювання формування господарських комплексів регіонів. Розробляючи математичні моделі, можна відпрацювати десятки і сотні варіантів територіальних сполучень продуктивних сил, що дає оптимальне рішення проблем їхньої територіальної організації [5].

У МРР також використовуються інші методи, зокрема порівняльно-описовий (для якісного регіонального аналізу) і метод систематизації (з метою класифікації регіонів й районування).

1.3. Продуктивні сили як невід'ємна складова розвитку економіки регіонів

Піднесення економічного розвитку країни, ефективне функціонування її господарського комплексу та зростання життєвого рівня населення залежать від того, наскільки раціонально розміщені і використовуються продуктивні сили.

Продуктивні сили — це система речових і особистісних елементів, у процесі поєднання яких здійснюється виробництво.

До речових елементів виробництва належать: предмети праці — речі, які людина обробляє в процесі виробництва (ліс, вугілля, руда, метали тощо), знаряддя і засоби праці (виробничі споруди, верстати, устаткування, залізниці, канали, шосе, трубопроводи, обробні

землі тощо), тобто предмети і комплекси предметів, які пристосовані людиною для впливу на предмети праці. Сукупність речових елементів продуктивних сил (предмети, знаряддя і засоби праці) утворюють засоби виробництва.

Особистісні елементи — це люди, які виробляють засоби праці та приводять їх у рух, володіючи для цього виробничими навиками, досвідом і знаннями.

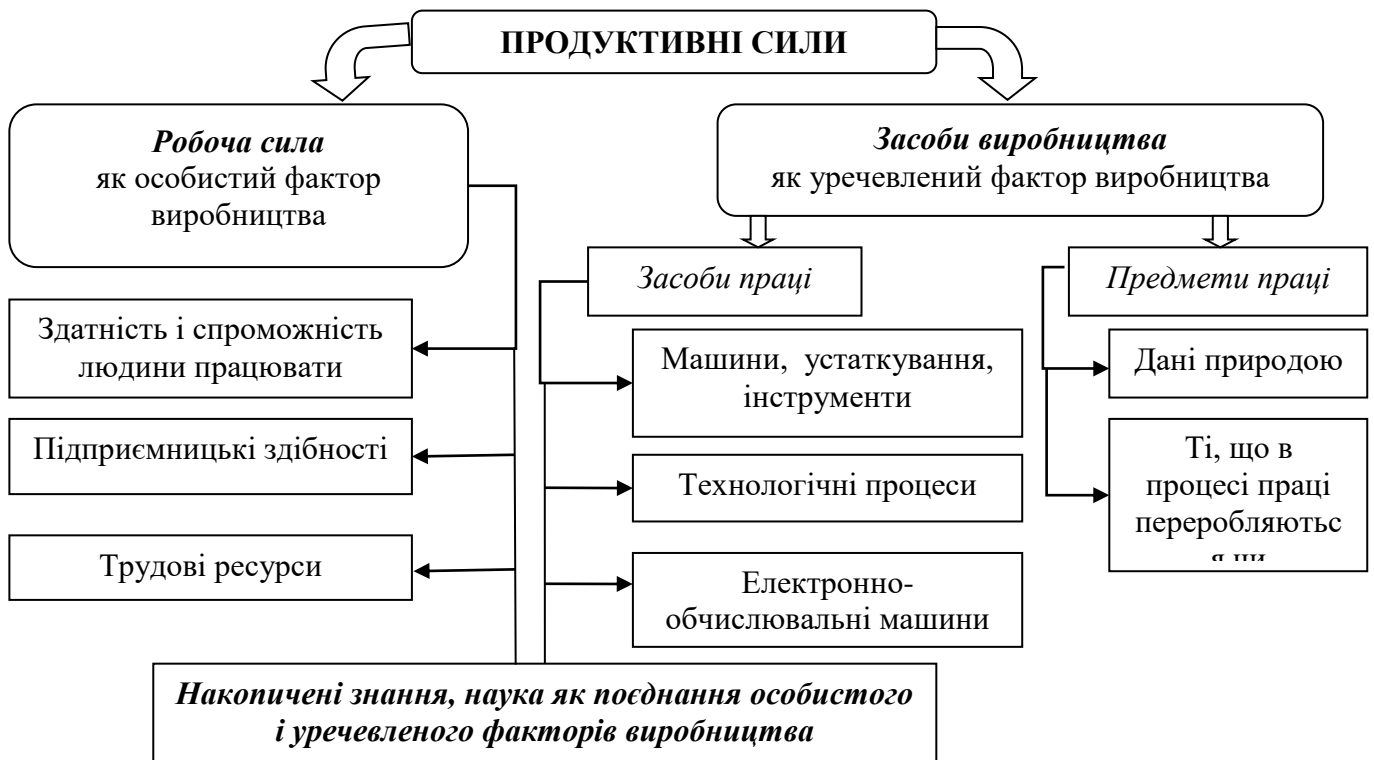

Рис. 1. Складові продуктивних сил

Предмети праці – це комплекс речей, на які людина впливає в процесі виробництва з метою створення матеріальних благ. Тобто, *предмети праці* — це матеріали, що підлягають обробці. Їх поділяють на два види: 1) речовина, вперше відокремлена людиною від природи для перетворення на продукт, наприклад, вугілля і руда, боксити і пісок тощо; 2) предмети праці, що пройшли раніше певну обробку, тобто сировина, наприклад, залізна руда та вугілля в доменному виробництві, прядиво на ткацькій фабриці. До них відносяться різні руди, деревина, вугілля, запасні частини, насіння, добрива, корми, медикаменти та інше.

Засоби праці — це річ або комплекс речей, за допомогою яких людина діє на предмети праці. Фізичні, хімічні, біологічні властивості таких речей використовуються для створення необхідних людині продуктів. Засоби праці поділяються на види, головне місце серед яких належить механічним засобам праці — знаряддям праці, машинам. Їх ефективність і потужність найбільшою мірою визначає і характеризує ступінь оволодіння людьми природними силами, міру підкорення їх виробництву матеріальних благ. Розвиток знарядь праці — найперший показник технічного прогресу, а тому і міра тієї продуктивної здатності, якою володіє суспільство. Головною визначальною рисою кожної історичної епохи виробництва насамперед є ступінь розвитку засобів праці [6].

Вихідною позицією для характеристики закономірностей розміщення продуктивних сил є термін «закон». Економічні закони відображають об'єктивно існуючі, найзагальніші, стійкі зв'язки у виробничих відносинах. Тобто, економічний закон — це причинно-наслідкові зв'язки у процесі розвитку суспільства. Закономірності розміщення продуктивних сил формуються та регулюються всією системою економічних законів.

Економічні закони – це об’єктивні закони розвитку суспільства, що відображають виробничі відносини людей у процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання благ та послуг. На кожному етапі суспільного розвитку закономірності розміщення продуктивних сил мають особливості вияву і специфічні характеристики.

Закономірності розміщення продуктивних сил – найбільш загальні відносини між природою, населенням і виробництвом на певній території. Закономірності є просторовим виявом дії окремих економічних законів.

При проведенні господарської діяльності суспільство розміщує продуктивні сили на основі таких закономірностей:

а) *Закономірність раціонального розміщення виробництва.* Ця закономірність впливає із спеціального економічного закону економії праці і ресурсів і реалізується через принципи розміщення промисловості з погляду наближення її до джерел сировини, палива і споживача. Раціональна територіальна організація продуктивних сил повинна забезпечувати найвищу продуктивність суспільної праці завдяки максимальній економії її за рахунок зменшення затрат на подолання територіального розриву між виробництвом і споживанням.

б) *Закономірність пропорційного розміщення продуктивних сил.* Реалізація цієї закономірності має суттєве соціальне значення, оскільки дає змогу обмежити надмірну концентрацію промислових підприємств і населення у великих містах. Крім того пропорційне розміщення виробництва на території країни сприятиме вирівнюванню в розрізі областей виробництва валового внутрішнього продукту в розрахунку на одну особу, а отже, і реальних доходів населення. Особлива роль цієї закономірності полягає у встановленні територіальних пропорцій, що характеризують територіальну структуру народногосподарського комплексу та рівень розвитку регіонів.

в) *Закономірність комплексного розміщення продуктивних сил.* Ця закономірність проявляється у формуванні економічних районів і спеціалізації їх господарства. Основними рисами комплексного розміщення продуктивних сил є:

- найбільш повне економічно й екологічно виправдане використання всіх ресурсів;
- раціональна галузева й територіальна спеціалізація господарства, яка відповідає природним і господарським умовам;
- тісний взаємозв’язок і збалансованість усіх ланок господарства.

г) *Закономірність територіального поділу праці.* Територіальний поділ праці є відображенням процесу спеціалізації території на виробництві певних видів продукції та послуг на основі розвинутого міжрегіонального обміну. Внаслідок територіального поділу праці в господарстві формується така територіально-галузева структура, яка найбільш повно відповідає природним, демографічним, економічним та соціальним умовам регіону і потребам міжрегіонального ринку. Розміщення продуктивних сил з урахуванням територіального поділу праці та спеціалізації регіонів знижує витрати виробництва і приводить до підвищення ефективності господарства.

д) *Закономірність територіальної концентрації виробництва* відображає об’єктивну тенденцію його зосередження в обмеженому просторі та проявляються в економії затрат за рахунок агломераційного ефекту (взаємного розміщення спільних об’єктів в одній точці). Територіальна концентрація виробництва і населення обумовлюється сприятливими природними умовами, вигідним економіко-географічним положенням, загальною економічною ситуацією, а також історико-економічними особливостями розвитку території [7].

Знання закономірностей і їх практичне використання дозволяє вибрати найдоступніший варіант розміщення виробництва, цілеспрямовано організувати господарську діяльність на території відповідно до вимог регіональної політики.

1.4. Принципи та фактори розміщення продуктивних сил

Реалізація закономірностей на практиці потребує опрацювання принципів як складових конкретної економічної політики в сфері розміщення продуктивних сил.

Принципи розміщення продуктивних сил — це стисло викладені керівні, науково обґрунтовані положення, «правила діяльності», якими має керуватися суспільство при розміщенні продуктивних сил на певному історичному етапі.

Найважливіші принципи розміщення продуктивних сил, якими керуються при вирішенні питань просторового розміщення підприємства, такі:

- соціальна орієнтованість, тобто кожному регіоні потрібно створити таку структуру господарства, яка б найповніше задовольняла матеріальні та духовні потреби населення.
- наближення виробництва до джерел сировини, палива, споживачів;
- охорона навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів;
- впровадження ресурсозберігаючих технологій;
- забезпечення здорових, гігієнічних умов життя і праці населення;
- обмеження надмірної концентрації промисловості у містах;
- вимірювання рівнів економічного розвитку районів та областей;
- урахування інтересів економічної інтеграції в Європейській і світовий простір.

Фактори розміщення продуктивних сил – це сукупність нерівнозначних умов і ресурсів територій, правильне використання яких може забезпечити ефективності в розміщенні та розвитку господарства.

Фактори розміщення продуктивних сил групуються за такими ознаками: геополітичні, природно-географічні, демографічні, техніко-економічні, соціально-економічні.

Геополітичні фактори розвитку і розміщення продуктивних сил охоплюють: географічне положення території; конкурентні переваги вітчизняних товаровиробників у системі світового господарства; модель інтеграції в світовий економічний простір. В цілому географічне положення України є сприятливим для економічного розвитку. Дія геополітичних факторів забезпечує інтеграцію продуктивних сил країни чи певного регіону в структуру світового економічного простору і міжнародного поділу праці на основі розвитку різних форм зовнішньоекономічних зв'язків. При цьому визначальну роль відіграють певні конкурентні переваги держави в світогосподарській сфері, які залежать від рівня ефективності використання природно-ресурсного потенціалу, структури економіки, курсу зовнішньоекономічної політики.

Природно-географічні фактори включають якісну та кількісну характеристику родовищ корисних копалин, енергетичних, водних, лісових, земельних ресурсів та природно-кліматичні і природно-транспортні умови. Особливо важливий вплив цих факторів на розміщення галузей виробничої промисловості і сільського господарства. Кількісна характеристика родовищ корисних копалин, їх фізико-технічні властивості характер та глибина залягання визначають розмір підприємства, методи видобування та рівень економічних показників – затрати праці на одиницю продукції, собівартість продукції та рентабельність підприємства. Для сільськогосподарського виробництва вплив цього фактора виражається у спеціалізації виробництва певних видів продукції у різних природно-економічних зонах країни. Наприклад найбільш економічно вигідно виробництво цукрового буряку у Лісостеповій зоні, картоплі - на Поліссі, соняшнику – у зоні Степу.

Демографічні фактори включають: загальну чисельність населення, його структуру, режим відтворення та територіальні особливості розміщення; чисельність трудових ресурсів, їх територіально-галузевий розподіл та якісні характеристики; чисельність робочої сили, основні форми її зайнятості, рівень зареєстрованого і прихованого безробіття; мобільність робочої сили

та форми її економічного руху. Комплексний аналіз таких факторів дозволяє оцінити рівень трудозабезпеченості певних територій, а відтак і можливостей розміщення нових виробництв чи доцільності скорочення діючих у зв'язку з погіршенням екологічної ситуації, низькою рентабельністю, необхідністю реструктуризації господарського комплексу тощо. Ефективне використання трудових ресурсів потребує розміщення виробництва по можливості у регіонах проживання людей. Демографічні фактори найбільш впливають на розміщення наукових галузей промисловості (приладобудування, інструментальної, радіотехнічної, електронної галузей) Розміщення таких підприємств залежить не тільки від наявності кваліфікованих кадрів, але і від можливості їх підготовки.

Техніко-економічні фактори включають: основні напрями науково-технічного прогресу та конкретні форми впровадження його результатів у практику господарювання, форми суспільної організації виробництва та рівень розвитку транспортної системи. Сукупна дія цих факторів створює можливості для рівномірного розміщення продуктивних сил на основі зниження трудо-, фондо- і матеріаломісткості виробництва, встановлення раціональних міжгалузевих та внутрігалузевих зв'язків, забезпечення ефективного використання усіх видів ресурсів.

Соціально-економічні фактори розміщення і розвитку продуктивних сил охоплюють: рівень розвитку соціальної інфраструктури, що задовольняє потреби населення в освіті, охороні здоров'я, сфері послуг та житлово-комунальному обслуговуванні; стан навколишнього середовища і природоохоронну діяльність; санітарно-гігієнічні умови праці. Великі міста і промислові центри мають розвиватися на основі модернізації, реконструкції та екологізації виробництва, прискореного розвитку соціальної інфраструктури, раціонального використання міських територій. Соціально-економічні фактори повинні забезпечити подолання соціально-економічних відмінностей між різними формами поселень та добиватись раціональної зайнятості населення, охорони здоров'я, житлово-комунального обслуговування та сфери послуг [8].

1.5. Глобалізація та регіоналізація як світова закономірність розвитку економіки регіонів

Регіоналізація (розвитку продуктивних сил) - об'єктивна тенденція все більшого орієнтування процесів економічного відтворення, а також обсягів, характеру та територіально-господарських пропорцій суспільного виробництва відповідно до регіональних передумов розвитку та суспільно економічних потреб соціуму регіонального рівня.

Для управління регіональним розвитком важливим питанням є така проблема регіоналізму, як розміщення діяльності. Сьогодні найбільш характерним є не тільки досконале вивчення розміщення галузей, що створюють матеріальні продукти, а й підвищена увага до нематеріальних факторів розміщення: якість життя, кваліфікація персоналу, прив'язаність людей до своєї місцевості, інновації, розповсюдження нових знань та технологій (дифузія інновацій). Інтенсифікація глобалізаційних процесів значно розширює спектр суб'єктів міжнародної конкуренції, перетворюючи окремі території – регіони, міста, локальні утворення – на стратегічних гравців світового ринку. У процесі глобалізації конкуренції зміцнюють свої позиції окремі регіони певних держав, які в результаті володіння потужною ресурсною базою та ефективною системою управління локальною економікою представляють власні країни вже на міжнародному рівні і фактично проводять самостійну політику (Силіконова долина в штаті Каліфорнія в США, Іль-де-Франс у Франції, Баварія в Німеччині, Каталонія в Іспанії, Ломбардія в Італії, Махараштра в Індії, Шотландія у Великій Британії, Сан-Паулу в Бразилії, Че Янг у Китаї, Сколково в Росії), причому більшість із них посіла у рейтингу кращі позиції ніж країни в

цілому (Баварія – 18, Німеччина – 23; Че Янг – 20, Китай – 31; Каталонія – 32, Іспанія – 38; Ломбардія – 41, Італія – 53; Сан-Паулу – 43, Бразилія – 51) [9].

Глобалізація соціально-економічних процесів - тенденція всезростаючої взаємоінтеграції територіальних (на рівні країни, наднаціональних регіонів тощо) виробничо-економічних систем в єдиний світовий відтворювально-господарський та ринково інформаційний простір. Глобалізація – це процес:

- системоутворюючий;
- нарівномірний нелінійний;
- всеохоплюючий;
- багаторівневий;
- багатовимірний та багатоаспектний;
- складний і суперечливий.

Глобалізація провокує загострення глобальних проблем.

Найзагальнішою причиною загострення глобальних проблем є криза індустріальної цивілізації внаслідок:

- безсистемної, безконтрольної, утилізації природних ресурсів;
- низького рівня технологічної культури виробництва;
- максимізації, а не оптимізації темпів економічного зростання;
- масштабного впливу людської діяльності на навколишнє середовище й необмеженого втручання людства у біосферу;
- швидкої урбанізації населення планети, зростання кількості мегаполісів та агломерацій, що супроводжується скороченням сільськогосподарських угідь, лісів, бурхливою автомобілізацією;
- поглиблення суперечностей між світовим економічним розвитком і соціальним прогресом.

Класифікація глобальних проблем за сферами дії:

1. Глобальні проблеми у сфері взаємодії природи і суспільства:

- надійне забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством тощо;
- раціональне природокористування і збереження навколишнього природного середовища;
- раціональне використання ресурсів Світового океану, мирне освоєння космічного простору;
- утилізація відходів життєдіяльності тощо.

II. Глобальні проблеми у сфері суспільних взаємовідносин:

- відвернення світової термоядерної війни і забезпечення стабільності мирного становища;
- подолання економічної відсталості частини регіонів і країн світу;
- попередження локальних, регіональних та міжнародних конфліктів;
- роззброєння і конверсія військового виробництва тощо. III.

III. Глобальні проблеми у сфері розвитку людини і забезпечення її майбутнього:

- пристосування людини до умов природного і соціального середовища, що змінюється під впливом НТР;
- подолання епідемій, тяжких захворювань (серцево-судинних, онкологічних, СНІДу, наркоманії);
- боротьба з міжнародною злочинністю, наркобізнесом, тероризмом;
- проблеми демократизації та охорони прав людини [5].

Завдання для контролю знань студентів до теми 1

1. Дайте визначення поняттю «менеджмент регіонального розвитку».
2. Перелічіть та коротко охарактеризуйте методи дослідження в регіональній економіці.
3. Дайте визначення поняттю «продуктивні сили», назвіть їх елементи.
4. Поясніть сутність та відмінності між поняттями «економічний закон» та «закономірність».
5. Охарактеризуйте основні закономірності розміщення продуктивних сил.
6. Поясніть найважливіші принципи розміщення суспільного виробництва.
7. Охарактеризуйте фактори, що впливають на розміщення продуктивних сил.
8. Які принципи та методи аналізу покладені в основу вивчення процесів регіонального розвитку?
9. Що таке глобалізація та регіоналізація?
10. Які глобальні проблеми виникають внаслідок поширення глобалізації у світі?
11. Визначте ТОП-5 цілей (із 17 поданих), які є першочерговими для України. На кожну ціль напишіть коротке обґрунтування (2-3 речення) важливості її досягнення, наведіть декілька цифр для підтвердження своїх роздумів.
12. Визначте, що саме ви робите для досягнення глобальних цілей ООН.

Тема 2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ. ОСНОВНІ ТЕОРІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Характеристика одиниць суспільного простору. Співвідношення і взаємозв'язок понять „територія” і „регіон”

Дослідження економічного простору в регіональній економіці є неможливим у відриві від такого поняття, як «регіон». У сучасних дослідженнях все частіше простежується злиття цих термінів та інтерпретація регіону через категорію «економічний простір». Досліджуючи цей взаємозв'язок еволюційно і багатоаспектно, можна зробити висновок, що він формується в ході перетворення поглядів на регіон як адміністративно-територіальну одиницю, виділення якої необхідне для забезпечення керованості.

Розширення і ускладнення економічних відносин приводить до розгляду регіону (як підсистеми національної економіки) в таких концептуальних межах: – адміністративно-територіальні кордони (найпоширеніше трактування); – території, що виділяються в управлінських цілях з огляду на спільність соціально-економічних, екологічних, геополітичних проблем (особливостей розвитку); наприклад, прикордонні чи транскордонні регіони, макрорегіони, гірські території; – території, що виділяються в результаті надзвичайних ситуацій, зокрема військових, природно-стихійних та екологічних; – межі, що формуються, виходячи з наявних потреб у фіксації територіально опосередкованих інтересів, зокрема дослідницького, політичного, бізнес-експансивного характеру; наприклад, подібний підхід застосовуємо для реалізації рішень щодо формування нових ринків, корпоративного просування брендів, проведення політичних кампаній; – території, які виокремлено для реалізації соціально-значущих або адміністративних завдань (шкільні, медичні округи, культурні центри тощо).

Через необхідність реалізації державних завдань у сфері управління регіональним розвитком найбільш часто зустрічається позиція, відповідно до якої регіон розглядається як географічно обмежена територія, в ареалі якої реалізується діяльність адміністративнотериторіальних органів. Такий науковий підхід активно розвивається з 1990-х рр. і досі, виступаючи як конструкція. Цей же підхід закладений і в нормативній базі: згідно з Законом України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII регіон – це територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя, а регіональний розвиток – процес соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних та інших позитивних змін у регіонах. Тобто фактично поняття регіону прирівняне до поняття адміністративної області, а їх межі – до меж адміністративних областей та міст Києва та Севастополя, виокремлених в адміністративно-територіальному устрої України [10].

2.2. Властивості регіону як системи. Основні складові єдиного економічного простору країни

Визначають два підходи до визначення структури економічного простору. Перший підхід базується на безпосередньому координуванні економічних зв'язків, процесів та явищ у просторі і обмежені чітко визначеними просторовими кордонами. Тут йдеться про економічний простір населеного пункту, адміністративного району, економічного району, країни, групи країн в розумінні регіону, континентів, про глобальний економічний простір.

У даному випадку простір уявляється як умістилище об'єктів, а економічний простір — як частина цього простору (тобто підпростір), де розміщені господарські об'єкти і здійснюється

господарська діяльність. Залежно від обраного дослідником способу розгляду такий економічний простір може бути представлений одно-, дво- чи тривимірною моделями.

Другий підхід полягає в опосередкованому проектуванні економічних зв'язків, процесів та явищ, що відбуваються в економічному просторі на його координатах. При цьому просторові межі можуть бути нечіткими, виходити за межі територіальних одиниць, перетинатися і накладатися одна на одну, оскільки інтереси суб'єктів господарювання не обмежуються кордонами населеного пункту, регіону чи країни. Чим більше таких перетинань, взаємопроникнень та накладень, тим щільнішим буде економічний простір. У такому аспекті можна розглядати економічний простір підприємства, галузі, галузевого комплексу, окремого індивідуума, колективу, місцевої громади тощо.

У другому підході простір розглядається як множина взаємозалежних, взаємопов'язаних місцеположень господарської діяльності. Тобто, він є під простором геопростору як множина економічних об'єктів із певною структурою, тобто заданою сукупністю відношень. У такому розумінні економічний простір є багатовимірним, але його завжди можна співвіднести з вимірним простором і територією (чи її моделлю — картою).

Залежно від масштабів економічних зв'язків структура економічного простору може включати глобальний, регіональний, ареальний і локальний види.

Глобальний простір — характеризується зв'язками між територіально розосередженими об'єктами, які займають значні площі (кілька країн) і мають тісні технологічні, економічні та управлінські зв'язки між державами щодо досягнення певної мети.

Регіональний простір — об'єднує виробників і споживачів товарів та послуг в єдину економічну систему в межах регіонів України. Його об'єднуючою ланкою є загальна інфраструктура (водо-, енерго-, газопостачання тощо).

Ареальний простір — формується на обмеженій території (адміністративного району, агломерації, вузла, територіальних громад) і характеризується економічними зв'язками між підприємствами щодо використання певного ресурсу, агломераційного ефекту тощо.

Локальний простір — система економічних зв'язків, які складаються в процесі господарської діяльності конкретних територіальних громад. Важливу роль регулятора формування цих локальних економічних просторів відіграють органи місцевого самоврядування, формуючи сучасну інституційно-правову основу підприємницької діяльності.

За якісними ознаками економічний простір може бути промисловим, аграрним, рекреаційним, інформаційним, де розглядаються зв'язки між відповідними суб'єктами.

Основні ознаки регіонального економічного простору такі:

— регіональний економічний простір формується в конкретному територіальному вимірі відповідного системного рангу (елементи системи розселення, адміністративно-територіальні одиниці, економічного району тощо) у вигляді організації економічного простору;

— має історичний характер формування та зв'язок його системно суттєвих ознак з історичними процесами розвитку і формування суспільно економічної формації держави;

— йому притаманні багато вимірність і поліструктурність, які в межах економічного простору утворюють поля й відповідні їм структури — інституційну, фінансову, виробничу, інфраструктурну, технологічну, торгівельну та ін.;

— дискретність формування економічного простору, закономірна нерівномірність його розвитку;

— можливість і необхідність управління формування економічного простору регіону, наявність системи регулювання його розвитком.

Регіональний економічний простір підпорядкований системі національної економіки. Він функціонує у певних межах економічної самостійності відповідно до розмежування повноважень між центром і регіонами. Елементи в ньому взаємодіють між собою, утворюючи просторові, часові, просторово-часові взаємозалежності. Так формуються вертикальні і

горизонтальні зв'язки: одні — через дію компонентів простору, інші — через відносне положення одних та інших на території. Поєднання цих зв'язків призводить до виникнення складніших просторових структур і систем. Тому економічний простір відносно стійкого просторового розвитку продуктивних сил

- це сукупність економічних відносин або їх формальних аналогів
- регіональних соціально-економічних систем.

Економічний простір відіграє роль цілісної системи взаємодоповнюючих суб'єктів господарювання на відповідній території, між якими існує стійкий розподіл праці [8].

2.3. Характеристика теорій регіонального розвитку. Аналіз сучасних концепцій розвитку регіонів

Зарубіжна школа широко представлена динамічними теоріями просторового розвитку, зокрема такими, як теорія міжнародного територіального поділу праці на основі торгівлі та теорія формування абсолютних і відносних переваг А. Сміта і Д. Ріккардо, теорія Е. Хекшера – Б. Оліна, моделі В. Леонтєєва та М. Портера. Однак слід визнати, що всі зазначені теорії базувалися на сприйнятті простору як фізико-метричної конструкції без урахування його «наповнення». Сучасна вітчизняна просторова економіка органічно включає в себе різнопланові школи, представлені дослідженнями економіко-географічного характеру (М. Фащевський, О. Сонько, О. Ольшанська, Л. Шевчук, М. Габрель), працями, присвяченими питанням функціонування місцевого самоврядування і федералізму (А. Мельник, Г. Монастирський), закономірностям просторового розвитку (З. Герасимчук, С. Шульц, Л. Чернюк, Н. Павліха, Т. Пепа), регіональним особливостям розвитку (Б. Данилишин, М. Долішній, І. Сторонянська, О. Ткач, В. Чужиков).

Радянська школа т мала багато напрацювань у сфері формування концептуальних основ розвитку економічного простору. Істотний внесок в розвиток теорії внесли такі вчені, як М. Баранський, М. Некрасов, М. Колосовський, які обґрунтували ключову роль просторового чинника у розміщенні виробництва. Особливо слід відзначити таких вчених, як М. Колосовський (обґрунтував теорію створення територіальних виробничих комплексів), О. Гранберг і А. Аганбегян, чії праці сприяли розвитку просторової економіки як нового наукового напрямку. У зарубіжній літературі просторова економіка (spatial economy) одержала активний розвиток з 1950-х рр., коли У. Айзард зазначив, що відхід від простору стискає все в економіці до точки, перетворюючи економічну теорію на «країну чудес без просторових розмірів». Однак, якщо формування просторової економіки як науки можна датувати саме цими часовими межами, то просторовий фактор увійшов в поле зору зарубіжних економістів значно раніше – з ХІХ століття (поряд з теоріями розміщення). Як приклад можна навести теорію про закономірності розміщення сільськогосподарського виробництва І. Тюнена, теорії розміщення промислових підприємств В. Лаунхардта, А. Вебера, загальні теорії розміщення В. Кристаллера і А. Льоша. Сучасна просторова економіка більшою мірою орієнтована на вивчення економічного простору. Проведений аналіз наукової літератури в ретроспективі дає змогу констатувати, що економічний простір розглядається сучасними дослідниками найчастіше в двох аспектах. В першому (спрощеному) підході під економічним простором розуміється виділена в межах національного господарства територія, що характеризується спільністю умов реалізації економічних процесів і явищ. Більш широкий підхід дає змогу визначити економічний простір як форму існування матерії багатопараметричного типу. Наприклад, О. Гранберг економічний простір розглядає як «наповнену територію, що вмщає безліч об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, економічно освоєні та рекреаційні площі, транспортні і інженерні мережі тощо» [10].

Завдання для контролю знань студентів до теми 2

Підготуйте доповіді для вивчення теорій регіонального розвитку та презентуйте у групах:

1. Теорія розміщення аграрної економіки І. Тюнена.
2. Теорія «штандартів» А. Вебера.
3. Теорія центральних місць В. Кристаллера.
4. Теорія капіталістичного господарства А. Льоша.
5. Теорія «полюсів розвитку» і «центрів росту».
6. Марксистська теорія розвитку і розміщення продуктивних сил.
7. Теорія «географічного детермінізму».
8. Теорія «вulgарного географізму».
9. Концепція територіальних обмежень та територіальних можливостей населених пунктів.
10. Теорія регіонального міжгалузевого балансу «витрати-випуск».

Тема 3. ФОРМИ РОЗМІЩЕННЯ Й ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

3.1. Територіальна організація та структура продуктивних сил. Зміст і складові територіальної структури господарства

Проблема територіальної організації та структури продуктивних сил для будь-якої країни є актуальною, оскільки лежить в основі господарського управління територією. Кожна держава, перш ніж розробити концепцію розвитку в довколишньому просторі, оцінює власні економічні, демографічні, природні, територіальні можливості, шукає нішу в територіальному й міжнародному поділі праці, визначає галузі спеціалізації як між внутрішніми територіями, так і щодо обміну товарами на світовому ринку. Територіальний поділ праці, що закріплює певні галузі виробництва за регіонами, виявляється не лише у їхньому розташуванні, формуванні зон виробництва й збуту, але й у спеціалізації економічних районів та поєднанні їхніх галузей у між- і внутрішньорайонних зв'язках.

Територіальна організація — це цілеспрямований розподіл на певній території деякої сукупності явищ з попередньо продуманими функціями і системою необхідних зв'язків та відносин.

Територіальна організація продуктивних сил — це просторовий взаємозв'язок галузевих, міжгалузевих і територіально-виробничих комплексів, що спирається на раціональне використання природних, матеріальних і трудових ресурсів, заощадження витрат на подолання диспропорцій у взаєморозміщенні джерел сировини, палива, енергії, місць виробництва й споживання продукції.

Розміщення продуктивних сил — це географічний поділ продуктивних сил по території. Термін "розміщення" виражає конкретне поняття, а саме — приуроченість господарських об'єктів до тих або інших джерел сировини, палива і енергії, місць концентрації трудових ресурсів і районів споживання готової продукції.

Залежно від рівня загосподарювання території, рівня економічного розвитку країни та мети функціонування її господарства постають різні форми організації території та виробництва. Поняття "територіальна структура господарства" ширше й ближче до поняття "територіальна організація продуктивних сил", а "територіальна організація господарства", що розглядає тільки "територіальну приуроченість її елементів до певної території", включає також і характер зосередження окремих галузей господарства, їхній взаємозв'язок. Територіальна структура виробництва відбиває розміщення продуктивних сил певними територіальними зосередженнями у вигляді промислових центрів, промислових вузлів, сільськогосподарських районів тощо [11].

Територіальна структура — це сукупність стійких зв'язків між елементами об'єкта, причому обов'язковою умовою для їхньої реалізації є подолання геопростору. Це, власне, поділ географічного утворення (країни, району) на просторово виділені елементи, що кожний з них виконує певну функцію в розвитку даного утворення (об'єкта). Цими об'єктами можуть бути промислові вузли, райони, територіально-виробничі комплекси, технополіси, зони спільного підприємництва, торгово-промислові комплекси тощо. Деякі з них, як-от промислові вузли, центри або територіально-виробничі комплекси, близькі до понять, які визначають територіальну організацію виробництва або промисловості, але оскільки в їхній основі лежить "територія", — вона зближує усі ці елементи. Тому їх можна вважати як за форми територіальної організації виробництва, так і за форми територіальної організації та розміщення продуктивних сил.

Первісними елементами територіальної організації продуктивних сил є окремі ферми, хутори, промислові пункти, що характеризують точне розміщення продуктивних сил на території. У сучасному світі суспільне виробництво відбувається з постійним поглибленням територіального поділу праці. Поряд з цим простежується ускладнення територіальної структури національної економіки, посилення її регіональної складової. Це вимагає формування економічних районів різних рівнів. Сутність і складові елементи територіальної структури господарства наведено на рисунку 3.1 [12].

Рис. 3.1. Зміст і складові елементи територіальної структури господарства

3.2. Територіальний поділ праці та його вплив на структуру господарства. Різновиди територіального поділу праці

Територіальний поділ праці (ТПП) — процес виробничої спеціалізації території, зумовлений посиленням міжрегіональної кооперації, обміном спеціалізованою продукцією та послугами. Це просторовий вияв поділу суспільної праці взагалі, зумовлений економічними, соціальними, природними, національно-історичними особливостями різних територій та їхнім географічним положенням; один з факторів підвищення продуктивності праці. Ступінь ТПП залежить від рівня суспільного поділу праці у даній країні й, таким чином, може відбивати ступінь розвитку її продуктивних сил.

Отож, ТПП між країнами або районами передбачає наявність просторового розриву між окремими стадіями виробництва або між виробництвом і споживачем. До ТПП включають не лише обмін товарами, але й переміщення їх з одного місця на інше. В основі ТПП лежать природні умови й ресурси, різноманітність територій, а також відмінності між народами, що там мешкають, та історично сформованими навичками праці. Внаслідок цього виготовлення одного й того самого продукту на одній території потребує менших витрат праці, а на іншій — більших. Тобто доцільно зосередити зусилля на виробництві саме того продукту, витрати на який нижчі, відмовившись від виробництва деяких інших продуктів, виробництво яких ефективніше на інших територіях. Водночас продукти, яких бракує, можна одержати в обмін на свої.

У межах однієї країни виокремлюють внутрішньорайонний поділ праці (спеціалізацію окремих виробництв усередині економічного району) та міжрайонний поділ праці (спеціалізацію районів та обмін товарами між ними).

Природні умови є об'єктивними передумовами для появи й розвитку ТПП. Ю. Саушкін виділив **шість різновидів ТПП**.

1. *Генеральний* — між країнами й великими економічними районами. Наприклад, між Далекосхідним районом Роси та Японією — за експортом до останньої деревини й кам'яного вугілля. Між Західно-Сибірським економічним районом Роси та Україною — за експортом нафти й газу.

2. *Внутрішньорайонний* — між промисловими вузлами й містами. Часто-густо в одному з них розташовується головне підприємство, а в іншому — його філії. Або з одного центру до іншого йдуть комплектувальні вироби.

3. *Довкола економічного центру* (міста, комбінату). Приклади можуть бути ті самі, що й у попередньому ТПП. Крім того, тут доречно згадати про приміське сільське господарство й постачання його продукції до економічного центру. Економічний центр може давати довікллю кваліфіковані кадри, техніку, добрива, нафтопродукти, обладнання, а також переробляти сільськогосподарську продукцію

4. *Постадійний*, за якого стадії виробничого процесу територіальне роз'єднані (ловіння риби — переробка — консервування, копчення, соління).

5. *Фазовий* — одна й та сама продукція (наприклад, фрукти) надходить до центрів з різних місць протягом року.

6. *Епізодичний* — райони або країни обмінюються якимись товарами не постійно [13].

Там, де є чималі територіальні відмінності та розрізняються умови їхнього використання, виникають великі порайонні розбіжності у собівартості виробництва однойменного товару. Задля оцінки ефективності спеціалізації конкретної території розраховують коефіцієнти спеціалізації, локалізації, міжрайонної товарності, душові показники тощо.

3.3. Коефіцієнти спеціалізації, локалізації, міжрайонної товарності, душові показники тощо

В регіональних соціально-економічних дослідженнях для оцінки стану та обґрунтувань перспектив економічного розвитку, покращенню соціальних умов життя людей використовують систему показників.

Показник — конкретне значення кількісних або якісних параметрів явища чи процесу, що відбувається в умовах конкретного місця протягом визначеного часу. У загальному вигляді всі показники поділяються на три категорії в залежності від того, які функціональні особливості регіональних процесів вони відображають. Це:

- економічні, що відображають продуктивність та економічну ефективність діяльності;
- соціальні — рівень соціального розвитку та демографічну ситуацію;
- екологічні — стан та використання навколишнього природного середовища.

Існує значна кількість показників, які використовуються для характеристики регіонального розвитку.

У період переходу до ринкових відносин на території країни загострюються питання зниження собівартості й підвищення якості продукції та продуктивності праці. В розвинених країнах, особливо в США та Японії, спеціалізація виробництва є переважно подетальною і технологічною. Очевидно, саме в цих напрямках розвиватиметься спеціалізація промисловості в Україні, що в майбутньому сприятиме поглибленню територіального поділу праці в окремих регіонах країни. Це стосується спеціалізації як промисловості, так і сільськогосподарського виробництва, де до того ж враховується його специфіка (природні та біологічні умови для рослин і тварин, особливості використання землі, матеріальних і трудових ресурсів, транспортних засобів, наявність ринків збуту). Залежно від головної галузі формуються господарства різних виробничих напрямів: зернові, льонарські, буряківницькі, молочні, м'ясо-молочні та ін.

Галузі спеціалізації визначають за системою певних коефіцієнтів: коефіцієнта локалізації галузі в районі, коефіцієнта виробництва продукції галузі на одну особу і коефіцієнта міжрайонної товарності продукції певної галузі.

Коефіцієнт локалізації {Кл), або концентрації, певного виробництва в районі:

$$K_{\lambda} = \frac{\Pi_{\text{в.р.}}}{\Pi_{\text{в.к}}}, \quad (3.1)$$

де $\Pi_{\text{в.р}}$ — частка певної галузі у виробництві району; $\Pi_{\text{в.к}}$ — частка певної галузі у виробництві країни.

Коефіцієнт виробництва продукції на одну особу (Кв.п):

$$K_{\text{в.п}} = \frac{\Pi_{\text{гал.р.}}}{\Pi_{\text{нас.р}}}, \quad (3.2)$$

де $\Pi_{\text{гал}}$ — частка галузі району у виробництві продукції відповідної галузі в країні; $\Pi_{\text{нас}}$ — частка населення району в населенні країни.

Коефіцієнт міжрайонної товарності (Км.т):

$$K_{\text{м.т}} = \frac{B_{\text{п.р.р.}}}{B_{\text{п.р}}}, \quad (3.3)$$

де $B_{\text{л}}$ — вартість продукції певної галузі району, що вивозиться за його межі; B — вартість продукції, яка виробляється у районі.

Останній коефіцієнт простіше визначити за відношенням обсягу вивезеної з району продукції галузі до обсягу її виробництва у районі в натуральних показниках.

Для галузей спеціалізації показники K_l і K_v п завжди більші за одиницю, а K_i — менший або дорівнює одиниці. На сьогодні немає даних про частку різних галузей промисловості у вартісному вираженні, тим більше про частку вивезення продукції різних галузей за межі певних економічних районів. Тому виникають певні труднощі з визначенням коефіцієнта локалізації або міжрайонної товарності. В цілому високі рівні спеціалізації або високу активність у міжрайонному поділі праці має, наприклад, чорна металургія в Донецькому економічному районі, цукрова промисловість — у Подільському.

Не менш важливим є показник загального рівня спеціалізації економічного району (C_8), за яким можна визначити конкретне місце, значущість господарського розвитку економічного району. Для його розрахунку використовують формулу

$$C_8 = \frac{P_v}{P_c} \cdot 100, \quad (3.4)$$

де C_8 — загальний рівень спеціалізації району; P_v — частина сукупного суспільного продукту, що вивозиться за межі району, у вартісному вираженні; P_c — сукупний суспільний продукт, який виробляється в районі, у вартісному вираженні.

Частка сукупного суспільного продукту, який вивозиться за межі району, менша від частки сукупного суспільного продукту, котрий виробляється у районі. Тому рівень спеціалізації району не може становити 100 %, бо це означало б, що вироблювана у районі продукція повністю вивозиться за його межі.

Рівень комплексного розвитку господарства району (K) визначають у відсотках за формулою

$$K = \frac{P_v}{P_c} \cdot 100, \quad (3.5)$$

де P_k — частка сукупного суспільного продукту, який споживається у районі; P — сукупний суспільний продукт району у вартісному вираженні.

Частка сукупного суспільного продукту, який споживається в районі, завжди менша за частку сукупного суспільного продукту району, тому 100-відсотковий показник неможливий. Іншими словами, 100-відсоткова комплексність є нонсенсом, оскільки тоді райони могли б забезпечувати самі себе у своїх межах, а це суперечить поняттям "економічне районування" і "територіальний поділ праці". Між поняттями "спеціалізація" та "комплексний розвиток" є обернено пропорційна залежність:

$$\frac{P_v}{C_8} = \frac{P_v}{K}, \quad (3.6)$$

Отже, підвищення рівня спеціалізації веде до зниження рівня комплексного розвитку і навпаки [4].

3.4. Територіально-виробничі і портово-промислові комплекси. Типи територіально-виробничих комплексів залежно від набору функцій

Створення територіально-виробничого комплексу (ТВК) безпосередньо пов'язане з реалізацією довготермінових цільових регіональних проблем.

Територіально-виробничий комплекс — об'єднання за певною народногосподарською функцією підприємств, які мають настільки тісні виробничі зв'язки, що випадіння зі сполучення будь-яких компонентів або порушення будь-яких зв'язків понижує ефективність усього комплексу, обмежуючи або унеможливаючи виконання цієї народногосподарської функції. Поняття ТВК вияскравлювало зміст економічного району. Економічний район розглядався на лише як ланка у народногосподарському ланцюгу, що виконує вузьку й виокремлену роль, але і як велика територіально-виробнича система, що має потужний ресурсний потенціал і здатна самотужки розв'язувати важливі господарські проблеми, скеровані на підвищення ефективності суспільного виробництва.

ТВК — сполучення підприємств, для якого територіальна спільність є додатковим фактором ефективності за рахунок:

- тривалості взаємозв'язків і ритмічності виробничого процесу;
- скорочення транспортних витрат;
- раціонального використання усіх місцевих ресурсів і сприятливіших умов для маневрування ними;
- створення оптимальних умов для поєднання галузевого (міжгалузевого) та територіального керування.

На думку В. Рудашевського, є **три типи ТВК залежно від набору функцій**.

1. *Монопродуктові*, що орієнтуються на випуск одного основного кінцевого виробу. Здебільшого це ТВК, які виникають у районах нового освоєння; монопродуктовість — перша стадія їхнього розвитку (наприклад, нафтопромисловий комплекс у Саудівській Аравії та ОАЕ).

2. *Субпродуктові*, у яких випуск головної продукції супроводжується виробництвом супутньої (наприклад, Оренбурзький, Середньообський у Росії).

3. *Поліпродуктові*, що, враховуючи потребу комплексного освоєння території та її природних ресурсів, зустрічаються найчастіше. Вони виробляють декілька самостійних різновидів продукції (Південнотаджицький у Таджикистані, Тимано-Печорський у Росії, Лотаринзький у Франції, Приозерний у США) [12].

Поява ТВК зумовлена або комплексною переробкою та використанням сировини, або реалізацією міжгалузевої народногосподарської програми.

Необхідність створення програмно-цільових ТВК постає тоді, коли:

- а) у стислі терміни треба розв'язати велику регіональну проблему, задля чого цілеспрямовано виділяються ресурси й зосереджуються зусилля багатьох органів керування;
- б) проблема має міжгалузевий характер і вимагає узгодження інтересів багатьох територіальних і галузевих органів керування.

Програмно-цільовими є російські ТВК у Сибіру (особливо вздовж БАМу). В Україні найближчим часом аналогічні властивості матиме Придніпровський ТВК з освоєння паливно-енергетичних ресурсів, розвитку чорної металургії та машинобудування (табл. 3.1).

Портово-промисловий комплекс (ППК) — це форма територіальної організації морського господарства й прилеглого примор'я, взаємопов'язане й взаємообумовлене, планомірно сформоване об'єднання морських портів, промислових підприємств, приморських селищ, соціально-виробничої інфраструктури, розташування яких у береговій зоні викликано експлуатацією ресурсів суходолу й моря, забезпеченням зовнішньоекономічних та інших зв'язків. Внаслідок такого поєднання маємо додатковий соціально-економічний ефект за рахунок групування морських портів і промислових підприємств згідно з їхнім транспортним та економіко-географічним розташуванням у приморській зоні; тривалістю міжгалузевих зв'язків; скороченням транспортних витрат; комплексним використанням усіх ресурсів; раціональним поєднанням територіально-галузевої та програмно-цільової засад керування [14].

3.5. Основні типи порто-промислових комплексів

Основні типи ППК:

- океанічний, зорієнтований переважно на природно-ресурсний потенціал Світового океану (наприклад, океанічне рибальство, добування залізо-марганцевих конкрецій тощо) та зовнішньоекономічні морські торговельні зв'язки;

- морський (прибережний), пов'язаний з освоєнням природно-ресурсного потенціалу континентального шельфу (морський нафто- й газовидобуток, прибережне рибальство, морекультура);

- приморський, зорієнтований переважно на освоєння нових територій морським шляхом (у Росії це — освоєння Крайньої Півночі вздовж Північного морського шляху; Крайньої Півночі Канади, Аляски США) [15].

Таблиця 3.1. Сучасні та утворювані ТВК й ППК в Україні

№	Назва ТВК та ППК	Розташування найбільших центрів	Основні природні ресурси, спеціалізація
1	Донецький ТВК	Донецьк, Горлівка, Луганськ	Видобуток кам'яного вугілля (Донбас), кухонної солі. Ш-рометалургійний цикл чорних металів, вуглехімічний, гірни-чохімічний
2	Придніпровський ТВК	Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кременчук	Видобуток залізної та марганцевої руд. Шрометалургійний цикл чорних металів, машинобудівний цикл
3	Харківський ТВК	Харків	Видобуток природного газу (Юльївське, Яблонське, Селе-щенське, Шебелинське). Газо-енергохімічний цикл, машинобудівний цикл
4	Волинський ТВК	Ковель, Рівне, Луцьк	Видобуток кам'яного вугілля. Лісохімічний ЕВЦ, вуглеенер-гохімічний, індустріально-аграрний
5	Прикарпатський ТВК	Львів, Калуш, Івано-Франківськ	Видобуток нафти (Борислав, Долина), природного газу (Дашава), калійної солі (Калуш). ЕВЦ: нафтоенергохімічний, гірничохімічний, згодом — сланцеенергохімічний
6	Кримський ТВК	Сімферополь, Севастополь	Видобуток природного газу на півострові, а також на шельфі Чорного (база — смт Чорноморське) та Азовського морів (база — селище Щасливцеве, Стрілкове). ЕВЦ: індустріально-аграрний, гідромеліоративно-аграрний (на острові Північнокримської зрошувальної системи), гірничохімічний (морська хімія у Вірменську, Червоноперекопську й Саках). Рекреаційний комплекс.

7	Українсько-Чорноморський ТВК	Одеса, Ізмаїл, Іллічівськ, Миколаїв, Херсон	Ресурсно-виробничі цикли: біопромисловий, гірничо-промисловий — з урахуванням перспективи. У ресурсно-виробничому циклі Примор'я виокремлюються рибогосподарський приморський, морегосподарський, морської хімії, мінерально-будівельної сировини, нафтогазодобувний. Українсько-Чорноморський РППК спеціалізується на зовнішньоторговельних морських перевезеннях, суднобудуванні, океанічному рибальстві, переробці експортно-імпоротної сировини (глинозему, фосфоритів, бокситів), а також продовольчої сировини (зерна, цукру- сирцю)
8	Азовський РППК	Маріуполь, Керч	Спирається на освоєння природних ресурсів, припортову металургію, суднобудування, внутрішньоторговельні морські зв'язки, розвиток морекультури й товарного риборозведення у приморській зоні. ЕВЦ: рибогосподарський цикл на основі прибережного рибальства й морекультури, пірометалургійний цикл чорних металів.

Виокремлюють чотири рівні формування просторової структури ППК: вузловий, районний, портово-промислова зона, портово-промисловий центр.

Портово-промислова зона включає порт і прилеглі промислові підприємства морського господарства, які зорієнтовані на сировину (напівфабрикати), що надходить через порт, або які відправляють через нього свої вантажі.

Портово-промисловий центр включає кілька портово-промислових зон.

До *вузлового ППК* залучається кілька портово-промислових центрів, розташованих на компактній території. *Районний ППК* включає вузлові комплекси, територіальні води, прилеглий шельф, економічну зону.

В світі існує багато портово-промислових комплексів як у розвинених країнах, так і в тих, що розвиваються. У розвинених країнах вони, як правило, орієнтовані на зовнішньоекономічні зв'язки та імпорт сировини. В країнах, що розвиваються, ППК мають експортну орієнтацію [12].

3.6. Нові форми регіонального розвитку продуктивних сил: спеціальні економічні зони, спільні підприємства, технопарки та технополіси, регіональні ринки тощо

В умовах науково-технічного прогресу регіональний розвиток продуктивних сил набуває нових форм та рис. Відповідно до наукових тверджень Стеценка Д.М. до нових форм регіонального розвитку продуктивних сил можна віднести: вільні економічні зони, спільні підприємства, регіональні науково-технологічні парки, регіональні ринки.

Спеціальні (вільні) економічні зони. Вільні економічні зони створені у більше ніж 80 країнах, зокрема в США, Японії, Німеччині, Великій Британії. Вони активно впроваджуються в Польщі, Угорщині, Болгарії, Росії. Великий досвід щодо створення таких зон нагромаджений у Китаї та інших країнах Південно-Східної Азії. Вільні економічні зони формуються, як правило, в морських і річкових портах, міжнародних аеропортах, біля основних залізничних і автомобільних ліній, туристичних центрів, у окремих промислових пунктах та регіонах.

Вільна економічна зона (ВЕЗ) — це специфічне регіональне утворення, територія, на якій встановлюють особливий режим господарської діяльності іноземних інвесторів та підприємств з іноземними інвестиціями, а також вітчизняних підприємств і громадян. Порядок здійснення господарської діяльності іноземних інвесторів, підприємств з іноземними інвестиціями й умови пільгово-експортно-імпоротно-митного, податкового, валютного, банківського, візового, трудового та інших видів регулювання в зоні установлюються законодавством України. Відповідно до мети і завдань формування тієї або іншої зони висуваються певні вимоги і до її розміщення, зокрема: сприятливе транспортно-географічне положення щодо внутрішнього і зовнішнього ринків (йому відповідають, як правило, території, які відрізняються прикордонним положенням і мають досить розвинені транспортні комунікації, особливо портові міста); розвинений виробничий потенціал, наявність виробничої та соціальної інфраструктури; наявність території з унікальними запасами та ціннісним природно-ресурсним потенціалом. Створення вільних економічних зон потребує формування відповідної інфраструктури. Зокрема, для зовнішньоторговельних вільних зон потрібна розгорнута мережа транспортних шляхів — морських, залізничних, автомобільних тощо. Через це рішення щодо створення таких зон доцільно розглядати у взаємозв'язку з питаннями створення та розвитку міжнародних транспортних коридорів [16].

Спільні підприємства. Інтегруючись у світове господарство, Україна прагне розвивати зовнішньоекономічні відносини у всій різноманітності їхніх форм. Однією з таких форм міжнародного співробітництва є спільні підприємства (СП) з участю іноземного капіталу.

Спільне підприємництво — це різноманітні форми виробничо-господарської діяльності партнерів двох або кількох країн, яка ґрунтується на об'єднанні зусиль, фінансових засобів, матеріальних ресурсів, довгострокових гарантій збуту товарів, систематичному оновленні продукції, науково-виробничій і торговій кооперації, участі в прибутках, розподілі технічних та інвестиційних ризиків. Отже, термін «спільне підприємство» в його точному юридичному значенні має подвійний зміст: як спільне підприємство з участю лише українських партнерів; як СП з участю, окрім українських, іноземних партнерів. Тут йдеться про СП з участю юридичних осіб і громадян України та юридичних осіб і зарубіжних партнерів. СП як найбільш зріла форма міжнародного співробітництва можуть позитивно впливати на формування нової структури економіки України і процеси ринкової орієнтації та сприяти інтеграції у світову систему господарювання. Особливе значення має діяльність СП щодо запозичення передових технологій та досвіду управління, розвитку експортоорієнтованих та імпортозамінних видів продукції, забезпечення виходу вітчизняної продукції на світовий ринок. Участь у спільних підприємствах зарубіжного партнера, який, як правило, вже займає позиції на світовому ринку, у ряді випадків дає українській стороні єдину можливість вийти на ринки інших країн та закріпитися там.

Регіональні науково-технологічні парки. Світовий досвід засвідчує, що одним з найефективніших шляхів державної підтримки високотехнологічних, наукомістких, екологічно чистих виробництв є створення регіональних науково-технологічних парків (РНТП). Вони формуються на базі одного чи кількох провідних вузів регіону за участю зацікавлених виробничих підприємств, що здатні впроваджувати високі технології. Ядром РНТП (або технопарків) є фірми (малі підприємства), які об'єднують висококваліфікованих науковців і фахівців, що займаються розробкою та підготовкою до впровадження нових технологій. Належні умови для функціонування цих фірм створює інфраструктура парку, найважливішими елементами якої є централізовані бази засобів дослідження і технологічного обладнання, обчислювальний центр тощо [17].

Науково-технологічна зона — це певна територія, на якій є вищий учбовий заклад (чи кілька), науково-дослідний центр міжнародного рівня та відповідна технологічна інфраструктура задля впровадження наукових розробок в практику. Сукупність цих трьох

компонентів, а також наявність венчурного (ризикового) капіталу, висококваліфікованих кадрів дає можливість зменшити час від наукової розробки до її впровадження у виробництво. Такі зони, як правило, створюються в економічно розвинених країнах, неподалік від великого наукового чи культурного центру, зв'язані з ним швидкісною автострадою чи залізницею задля створення гідних умов науковцям. Часто при цьому враховуються і кліматичні фактори; більш за все для створення науково-технологічних зон підходять райони субтропічного клімату. Перша така зона була створена в СИГА неподалік від Сан-Франциско на Тихоокеанському узбережжі (в субтропіках) в містечку Сан-Хосе на базі Стенфордського університету. Спочатку тут акумулювались наукові заклади та фірми з вироблення обчислювальної техніки, а потім ця зона, що налічувала понад 2 тисячі фірм з числом зайнятих понад 200 тисяч чоловік, стала спеціалізуватися на виробництві мікропроцесорів та комп'ютерів з використанням сілікону — кремнію (Si) і отримала назву "Сіліконова долина". Зараз у США налічується кілька десятків таких зон по всій країні: Сіліконовий пляж, Сіліконовий пояс, Сіліко-нові гори, Сіліконова рівнина, Тех-Айленд [12].

Науково-технологічні парки (технопарки) — це менші за територією зони, де навколо технічного університету чи науково-дослідного центру розміщується декілька фірм, що займаються впровадженням своїх розробок в галузі високих технологій та наукоємних виробництв. Такий парк заповнюється великою кількістю сучасних підприємств, що випускають нову техніку. Це стає важливим фактором розвитку й структурної перебудови промисловості конкретного регіону, а також сприяє підвищенню ефективності виробництва в усій країні.

Технополіс — центр впровадження досягнень науки і техніки. Це, як правило, нове місто, в якому запроваджуються у виробництво нові розробки, а також проживає населення. Він містить науково-дослідну, промислову та селищну зони, має необхідну інженерну, комунально-побутову та комунально-культурну інфраструктури, комфортні умови проживання.

Створення технополісів, технопарків та науково-технологічних зон дасть можливість:

- максимально зблизити науку та виробництво і, таким чином, значно підвищити ефективність використання досягнень НТП;
- сприяти структурній перебудові економіки для підвищення її наукоємності;
- рівномірніше розташовувати ПС, вирівнюючи при цьому диспропорції в економічному розвитку;
- розвивати у технополісах безвідходні виробництва, розробляти та впроваджувати досконаліші методи очищення, застосовувати екологічно чисті матеріали й джерела енергії.

Існує ряд умов, що робить появу РНТП в Україні не тільки можливою, а й необхідною, а саме:

наявність великого науково-технологічного потенціалу, зосередженого у багатьох вузах, академічних та галузевих наукових закладах;

широкомасштабна конверсія, що супроводжується вивільненням значного інтелектуального потенціалу, виробничих потужностей і ресурсів, які можна було б організувати у межах нових науково-технологічних структур;

зростаюча хвиля ділової активності, в тому числі серед інтелектуалів, що прагнуть знайти спосіб самореалізації.

Форми і методи підтримки інноваційного малого і середнього бізнесу, що склалися у світовій практиці, становлять значний інтерес як для України в цілому, так і для окремих її регіонів. Перспективним напрямом є фор. мування технопарків поблизу великих культурно-історичних та наукових центрів (Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська), а також у Криму [8].

Завдання для контролю знань студентів до теми 3

1. Що таке територіальна організація продуктивних сил?
2. Назвіть та охарактеризуйте складові територіальної структури господарства.
3. Які різновиди територіального поділу праці Ви знаєте? Назвіть їх.
4. Що таке портово-промисловий комплекс? Які його основні типи?
5. В чому полягає особливість вільних економічних зон?
6. Охарактеризуйте та розмежуйте наступні поняття: науково-технологічна зона, технопарк, технополіс.
7. Підготувати доповідь щодо розвитку, значення та особливостей діяльності одного із технопарків України.
8. Підготувати доповідь щодо розвитку, значення та особливостей діяльності одного із технопарків будь-якої країни світу.
9. Визначити топ-5 причин неадекватного розвитку технопарків України та запропонувати топ-5 рекомендацій щодо їх розвитку.

Тема 4. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

4.1. Сутність та структура природно-ресурсного потенціалу України

З точки зору сучасної економічної думки поняття економічного потенціалу характеризується як складна, комплексна категорія, що має соціально-економічний, економіко-історичний та еколого-економічний характер. Так, поняття “потенціал” являє собою похідну від латинського “Potentia” — сила і характеризує собою в самому широкому розумінні *сукупні можливості щодо виробничої діяльності всіх продуктивних сил суспільства*.

Поняття економічного потенціалу включає різні набори складових, серед яких в обов’язковому порядку враховують потенціал природних ресурсів, потенціал людських ресурсів та потенціал виробничих потужностей галузей суспільного виробництва. Загалом, *економічний потенціал з традиційної точки зору характеризується як сукупний ресурсний потенціал виробничо-економічної діяльності — сукупна продуктивність природних, людських та матеріально-виробничих ресурсів* (4). При цьому **економічний потенціал обраховується, як проста сума складових:**

$$EP = Ppr + Plr + Pmvr \quad (4.1)$$

де EP - економічний потенціал;

Ppr - потенціал природних ресурсів - продуктивність природних ресурсів;

Plr - потенціал людських ресурсів - сукупна здатність до праці людей - учасників виробництва;

Pmvr - потенціал галузей матеріального виробництва (промисловості та сільського господарства) й інфраструктури - їх здатність до виробництва товарів і послуг.

Таке трактування економічного потенціалу притаманне для суспільно-виробничої формації т.з. “індустріального суспільства”. При цьому однак, практично мало враховувалось багатоаспектна економічна діяльність в сфері нематеріального виробництва. Тому сучасна економічна наука використовує розширене поняття економічного потенціалу, враховуючи, крім вказаного, додаткові аспекти: функціонування потенціалу наукової (інформаційно-технологічної) сфери, соціальної інфраструктури, ринкової інфраструктури, еколого-економічні, суспільно-географічні та суспільно-політичні фактори розвитку суспільства.

На основі цього введена **розширена структура економічного потенціалу, який характеризується, як сукупна продуктивність всієї ресурсної бази суспільного виробництва - потужність всіх продуктивних сил суспільства:**

$$EP = Ke(\Sigma Ppr + \Sigma Plk + \Sigma Psv) < EkP \quad (4.2)$$

де Ke - загальний коефіцієнт сукупного ресурсного потенціалу, що враховує явище, за якого сукупна продуктивність елементів системи є вищою за просту суму окремих її елементів. Ke залежить від рівня комплексності використання елементів сукупного ресурсного потенціалу економічної діяльності;

ΣPpr - *природно-ресурсний потенціал*, тобто сукупна максимальна продуктивність всіх компонентів (мінеральних, земельних, водних, лісових, мисливсько-рибальських (фауністичних) та рекреаційних) природних ресурсів у певних природних умовах конкретної географічної території (регіону) функціонування продуктивних сил;

ΣPlk - *потенціал людського капіталу*, сукупна максимальна продуктивність робочої сили

всіх учасників суспільного виробництва у всіх сферах антропогенної діяльності - як в галузях суспільного матеріального виробництва, так і в інфраструктурній сфері, суспільно - політичному управлінні, домашньому господарстві тощо в певних суспільно-політичних умовах економічної діяльності;

ЄПсв - *потенціал суспільного виробництва*, сукупна максимальна потужність щодо виробництва товарів і послуг всіх об'єктів господарювання суспільного виробництва, сукупна продуктивність галузей матеріального виробництва, виробничої інфраструктури та соціальної сфери (соціальної інфраструктури), ринкової інфраструктури і містить також в собі науковий (інформаційно-технологічний) потенціал суспільства.

ЕкП - *екологічний потенціал території* (регіону), максимально можлива сукупна продуктивність всього комплексу продуктивних сил цієї території за умов дотримання самовідтворення природного середовища їх функціонування. Екологічний потенціал території відображає, таким чином не реальну, а певною мірою гіпотетичну, умовну величину — екологічну “місткість” території щодо розвитку і розміщення продуктивних сил. Враховуючи значне економічне значення, екологічний потенціал часто рівноцінно замінюється поняттям “еколого-економічний потенціал”.

Враховуючи високі ступені демографічного та техногенного навантаження на довкілля в сучасній Україні, можна констатувати факт, що в регіонах екологічної біди (Чорнобильському регіоні, Закарпатті, на Буковині, у Донбасі, в північних районах Криму тощо) з одного боку, розвиток економічного потенціалу територій, став фактором порушення еколого-економічної рівноваги, екологічної кризи природного середовища, а з іншої сторони - екологічний стан довкілля став фактором обмеження економічного потенціалу [8].

4.2. Оцінка природних ресурсів. Характеристика та економічна оцінка сировинних і паливно-енергетичних ресурсів

Наявність природних ресурсів є головною передумовою розміщення продуктивних сил на певній території. *Природні ресурси* — це природні компоненти та сили природи, що використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва та предмети споживання для задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства, підвищення якості життя людей. *Природні умови* — це тіла й сили природи, які мають істотне значення для життя і діяльності суспільства, але не беруть безпосередньої участі у виробничій і невиробничій діяльності людей. Такий поділ є до певної міри умовним, оскільки окремі компоненти можуть виступати і як ресурси, і як умови. Природні умови, до яких належать клімат, рельєф, геологічна будова, географічне положення, можуть в одному випадку гальмувати розвиток суспільного виробництва (сільське господарство в Сахарі або на Крайній Півночі, транспорт у гірських районах) та вважатись несприятливими, а в іншому – створювати додаткові умови для прогресу: достатнє зволоження, достатня річна сума температур, родючість рівнинного ґрунту [18].

Природно-ресурсний потенціал - це сукупність усіх природних можливостей, засобів, запасів, джерел, що використовуються (або можуть використовуватись) при даному рівні розвитку продуктивних сил для досягнення певної мети. **Природно-ресурсний потенціал є багатокомпонентним може бути представленим у вигляді суми продуктивностей компонентів**, що характеризується величиною більшою за просту арифметичну компонентну суму.

$$Прп = \kappa_{\text{н}} (Пмр+Пзр+Пвр+Плс+Пфр+Прр) \quad (4.3)$$

де k_{Σ} — частковий коефіцієнт сукупного ресурсного потенціалу;
П_{мр} — потенціал мінерально-ресурсного комплексу;
П_{зр} — потенціал земельних ресурсів;
П_{вр} — потенціал водних ресурсів;
П_{лс} — потенціал лісових ресурсів;
П_{фр} — потенціал фауністичних (мисливсько-рибальських) ресурсів;
П_{рр} — потенціал природно- рекреаційних ресурсів

Кількість, якість і поєднання ресурсів визначають природно-ресурсний потенціал території, який є важливим фактором розміщення населення і господарської діяльності. При освоєнні значних джерел природних ресурсів виникають великі промислові центри, формуються господарські комплекси та економічні райони. Природно-ресурсний потенціал району здійснює вплив на його ринкову спеціалізацію, місце в територіальному поділі праці, міжнародний рейтинг країни. Отже, наявність тих чи інших природних умов, і особливо природних ресурсів, може бути стимулом, поштовхом для розвитку економіки країни, але не завжди [8].

Виходячи з господарського використання, природні ресурси поділяються на такі групи:

- 1) за територіальною належністю: світові (глобальні) та національні (зв'язані з певною територією);
- 2) за вичерпністю: вичерпні (1 см ґрунту відновлюється через 100 років) і невичерпні.
- 3) за поновленням: поновлювальні (біологічні), частково поновлювальні або ті, що залучаються у повторне використання (сировинні), непоновлювальні (горючі копалини).
- 4) за напрямом використання: паливно-енергетичні, мінерально-сировинні, продовольчі та ін.;
- 5) за рівнем вивченості: прогнозні, виявлені, детально вивчені;
- 6) за можливістю використання: недоступні, резервні, можливі для використання й ті, що використовуються;
- 7) за характером використання: одноцільового (сировинні) та багатоцільового використання (лісові, водні, земельні);
- 8) за можливістю залучення до господарського обігу: можливі для експлуатації (дійсні) та потенційні.

До можливих для експлуатації належать ресурси верхньої оболонки Землі та енергії Сонця, а до потенційних належать ресурси космосу та морських глибин.

Потенційні ресурси хоча й наявні, але не використовуються внаслідок недостатнього рівня розвитку техніки, нерозробленості технології або економічної неефективності. Нерідко існування таких ресурсів має прогнозний і навіть імовірний характер.

Мінеральні ресурси – це сукупність запасів корисних копалин у надрах Землі (району, країни, регіону, планети), придатних для використання у різних галузях господарства.

Корисні копалини – це мінеральні утворення в земній корі з певним хімічним складом і фізичними властивостями, які використовуються людиною у її господарській діяльності [19].

Корисні копалини посідають особливе місце серед природних ресурсів. За ступенем розвіданості та вивченості поклади корисних копалин поділяються на:

- A* – докладно розвідані й передані до експлуатації;
- B* – попередньо розвідані з приблизним визначенням меж покладів;
- C*₁ – слабо розвідані, частково з урахуванням екстраполяції;
- C*₂ – перспективні ресурси [20].

Корисні копалини розрізняються за якістю, глибиною залягання, вмістом корисного компонента у породі тощо.

Таблиця 4.1. Характеристика найбільших країн світу за рівнем забезпеченості природними ресурсами [21]

Місце країни за площею території	Країна	% від території світу	Місце у забезпеченості запасами					Середнє значення місця
			деревини	нафти	газу	вугілля	залізної руди	
1	Росія	12,57	1	-	1	6	1	2
2	Канада	7,35	4	14	8	10	7	7
3	Китай	7,04	5	10	-	3	-	5
4	США	6,90	3	11	3	2	5	5
5	Бразилія	6,27	2	-	-	-	2	3
6	Австралія	5,66	11	21	20	4	3	10
7	Індія	2,42	6	15	18	5	6	11

До природних ресурсів України зараховуються земельні, кліматичні, рекреаційні ресурси, рослинний та тваринний світ, ресурси Чорного та Азовського морів, корисні копалини, внутрішні води тощо. Усього в Україні на кінець ХХ століття виявлено і розвідано більше 80 видів корисних копалин. При аналізі розміщення продуктивних сил держави оцінка корисних копалин з позицій їх використання у народному господарстві, тобто як його мінералоресурсної бази, найбільш доцільна. При такому підході всі корисні копалини поділяються на три основні групи: паливні, рудні і нерудні.

Таблиця 4.2. Запаси корисних копалин України [21]

Корисні копалини, млн т	Балансові запаси на 1 січня 1986 р. за категоріями	Забезпечення запасами, роки	Забезпечення запасами, роки
	A+B+C, промислові	C	
Вугілля:	48 600	8 600	200
кам'яне	6 800	2 800	-
буре	3 100	200	-
Торф	870	720	40—50
Залізна руда	27 400	5 000	90—100
Марганцева руда	2 200	300	90—100
Флюсові вапняки	2 847	372	60—70
Вогнетривкі глини	326	575	75—85
Первинні каоліни	94	30	30—35
Вторинні каоліни	297	83	200
Калійні солі	9,17	17,7	100
Цементна сировина: карбонатна	2 237	538	-
глиниста	559	248	90—100

Рациональне використання природо-ресурсного потенціалу лежить в основі збереження національного багатства України. Актуальною є проблема забезпечення комплексного використання сировини та утилізації відходів; будівництва очисних споруд і організації

виробничо-територіальних комплексів з маловідходним або безвідходним виробництвом. Як правило, супутні компоненти є дуже цінними і навіть неповне вилучення їх з мінеральної сировини дає можливість суттєво розширити сировинну базу промисловості, зменшити відходи виробництва, підвищити його економічну ефективність і поліпшити екологічну ситуацію. Особливо важливе значення для економіки України матиме вилучення з попутних відходів цінних і рідкісних металів, цінність яких є дуже високою [22].

4.3. Вплив природно-ресурсного потенціалу на спеціалізацію і територіальну організацію економіки України

Напрями ефективного управління економічним потенціалом мають ієрархічну структуру. При цьому загальноекономічні пріоритетні напрями розвитку економіки районів створюють необхідну основу для ефективного використання комплексу компонентів економічного потенціалу народного господарства країни, перехід до підтримуваного розвитку регіональної й загальнонаціональної економіки.

Комплекс напрямів ефективного управління природно-ресурсним потенціалом включає:

- використання природно-ресурсної бази на основі обмеження необхідними потребами суспільного виробництва;
- раціоналізацію та збалансування споживання паливно-енергетичних, мінеральних, водних, та лісових ресурсів;
- інтенсифікацію впровадження економічних методів регулювання природокористуванням;
- реалізацію заходів зі збереження біорозмаїття;
- створення вітчизняної імпортозамінюючої бази мінеральних ресурсів;
- збереження та нарощування рекреаційного потенціалу країни, перетворення рекреаційної галузі на конкурентоспроможну на євро-азійському та світовому ринку;
- урахування екологічних пріоритетів в земельній реформі;
- розвиток рентних (земельна, водна рента тощо) відносин в ресурсокористуванні.

Комплекс напрямів ефективного управління потенціалом людського капіталу включає:

- підтримку сім'ї, молоді, материнства та дитинства, соціально незахищених верств населення;
- розвиток соціального партнерства, подолання бідності;
- збереження і нарощування професійно-кваліфікаційного потенціалу відчизняного працівника, співпраця з закордонними фахівцями;
- оптимальний розподіл людського капіталу за сферами економічної діяльності, відродження престижу науковців та працівників інтелектуальної сфери;
- оптимізацію трудозабезпеченості територій України з урахуванням необхідності збалансування соціально- економічного розвитку регіонів, гнучка міграційна політика з метою прискореного відтворення демографічного потенціалу країни;
- залучення в суспільне виробництво резервів людського капіталу, доведення безробіття до природної норми.

У цілому, шляхи й засоби використання сукупного ресурсного потенціалу суспільного розвитку мають спиратися на ефективні ринкові механізми розвитку з обов'язковим державним контролем та регулюванням соціально-економічних процесів та природно-господарської збалансованості господарювання [23].

4.4. Ресурсозабезпечення як головний напрям використання природно-ресурсного потенціалу України

Ресурсозбереження є одним із ключових напрямків в політиці управління сучасними підприємствами. Проте для того, щоб його можна було адекватно імплементувати в загальну систему менеджмента на фірмі, потрібне чітке розуміння сутності даного поняття. Виходячи з того, який сенс вкладає той чи інший управлінець в даний термін, власне і залежить ефективність впровадження ресурсозбереження.

Великий тлумачний словник трактує поняття «ресурси», як «кошти, цінності, запаси, можливості, джерела коштів, доходів». У свою чергу категорія «ресурси підприємства» тлумачиться як «кошти, можливості, цінності, запаси підприємства, джерела її доходів, що забезпечують стабільну роботу підприємства в напрямках її діяльності й одержання прибутку».

Сам термін «ресурсозбереження» був уведений до наукової лексики в середині 80-х років. На сучасному етапі варто виділити два підходи до його трактування. Відповідно до першого підходу (I), ресурсозбереження являється будь-якою діяльністю, спрямованою на охорону навколишнього середовища (С. Дорогунцов, Ю. Пітюренко та інші). По суті він передбачає орієнтацію на «консервування» природних ресурсів, яка тісно пов'язана з категорією природно-ресурсного потенціалу (ПРП). Сучасне трактування ПРП зводиться до визначення його як сукупності виявлених і придатних для використання природних ресурсів при даному рівні розвитку виробництва (у світі, країні, регіоні, на локальному рівні).

Другий підхід (II) є більш широким і стверджує, що ресурсозбереження передбачає раціональне використання усіх без винятку ресурсів, включаючи природні (С. Мочерний, В. Іфтемичук, Л. Липницький, А. Хижняк та інші)

Ресурсозбереження - це прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції при тій самій кількості використаної сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів. Основні стратегічні напрями ресурсозбереження можуть бути зведені до таких: комплексне використання сировинних і паливних ресурсів; впровадження ресурсозберігаючої техніки і технології; широке використання в галузях обробної промисловості вторинної сировини.

Модернізація економіки регіонів України з метою забезпечення їхньої економічної безпеки і стійкого розвитку в умовах євроінтеграції вимагає більш повного використання науково-технічних досягнень і реалізації ресурсозберігаючих заходів, націлених на ефективне використання всіх видів ресурсів і зокрема енергетичних, підвищення якості життя населення та енергетичної безпеки життєдіяльності територій. Енерго- та ресурсозбереження є визнаними шляхами підвищення ефективності економіки регіонів в Україні.

На регіональному рівні реалізується нормативно-правова та адміністративна діяльність з організації та регулювання програм ресурсозбереження у різних секторах економіки з урахуванням соціально-економічних особливостей, екології, функціонування ринків енергетичних ресурсів. Інтегрований сталий розвиток на основі ресурсо- та енергозбереження є важливим напрямом європейської регіональної політики впродовж останніх кількох десятиліть, що підкріплюється відповідними програмами заходів та фінансуванням. Практика свідчить, що більшість найбільш вигідних і ефективних сьогодні видів діяльності реально зменшують економічний потенціал території. Зменшення потенціалу як наслідок економічного процесу виникає в результаті незбалансованого використання ресурсів. Ресурси, будучи об'єктом інвестиційної діяльності, одночасно є метою розвитку; створення і підтримання на належному рівні ресурсної бази – одне з основних завдань економіки. Держави через ряд причин обирають одну із стратегій ресурсного розвитку.

В умовах ресурсообмеженості розвинені регіони шукають шляхи підвищення рівня конкурентоспроможності через механізм ресурсозбереження як тактику розвитку і

ресурсозаміщення, як довгострокову стратегію стійкого розвитку. При вичерпуванні одних видів ресурсів їх поступово замінюють іншими через вдосконалення техніки і технології. Однак це призведе до того, що ресурсно-орієнтовані регіони в умовах євроінтеграції та глобалізації не в такій уже далекій перспективі можуть виявитися не залученими у світовий поділ праці, втративши більшу частку в структурі валового внутрішнього продукту. Єдиним виходом для таких регіонів є проведення такої ресурсно-інноваційної політики, яка спроможна вивести регіон на новий рівень економічної системи, стратегічно конкурентоспроможної та орієнтованої на збалансовану економіку із зростанням потенціалу. Впровадження інноваційних технологій та техніки вимагає створення потужної системи проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, що в більшості випадків недоступно для сировинних країн. Нарощування відставання в інтелектуальних ресурсах стає перешкодою для проведення ефективної ресурсно-інноваційної політики.

Ефективність використання ресурсів є одним з головних елементів, що перешкоджають зростанню виробництва сьогодні. Переважаючий характер того чи іншого чинника, закладеного в основу конкуренції, поляризує регіони, роблячи неможливим реальну конкурентну порівняльну оцінку їх між собою. В основу економіки таких систем закладена різна база, яка робить неефективним конкурентні порівняння, оскільки система показників, що формують кінцевий ВВП таких регіонів, різна. Різниця в ресурсному споживанні може бути компенсована тільки шляхом підвищення економічного потенціалу регіону (системи) і його конкурентоспроможності. Підвищення економічного потенціалу можливе тільки за рахунок проведення політики інноваційного розвитку. Орієнтація регіону на один з елементів „збіднює” його можливості в конкуренції. Таким чином, очевидна необхідність диверсифікації потенціалу.

Можна виділити формальні показники, що характеризують інноваційно-орієнтовані системи:

- видача ресурсів в максимально переробленому вигляді;
- максимальна довжина технологічного ланцюжка;
- максимальна ціна умовної одиниці випущеної продукції (питомої трудомісткості);
- максимальний випуск кінцевої продукції – мультиресурсних виробів.

Велика увага в літературі приділяється питанням впровадження ресурсозберігаючих технологій, зниження витрат за рахунок економії ресурсів і оптимізації їх використання в різних галузях промисловості [24].

Завдання для контролю знань студентів до теми 4

1. Поясніть, що являє собою «економічний потенціал» та його складові елементи.
2. Чим відрізняється поняття “природні умови” та “природні ресурси”?
3. Дайте визначення поняттю «природно-ресурсний потенціал».
4. Які класифікації природних ресурсів Ви знаєте?
5. Дайте коротку характеристику мінеральним, земельним, агрокліматичним, водним, лісовим та рекреаційним ресурсам України.
6. Яким чином можна проаналізувати природно-ресурсний потенціал країни?
7. Що таке ресурсозбереження?
8. Яким чином має відбуватися розвиток регіонів в умовах ресурсної обмеженості?

Тема 5. ТРУДОРЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

5.1. Роль народонаселення у розвитку продуктивних сил та територіальній організації економіки

Людські ресурси - специфічний і найважливіший з усіх видів економічних ресурсів. Потенціал людських ресурсів досить часто ототожнюють із поняттям *потенціалу людського капіталу* (Плк), котрий відображає здібності, навички праці, економічну активність, здоров'я населення. В категорії людського капіталу оцінюються не тільки наявні на даному етапі, але й потенційні працівники — створювачі матеріальних благ.

$$\text{Плк} = k_{\text{ел}}(\text{Пзтр} + \text{Пнзтр} + \text{Пнтр}) \quad (5.1)$$

де $k_{\text{ел}}$ - частковий коефіцієнт людського ресурсного потенціалу (людського капіталу);

Пзтр - потенціал зайнятих трудових ресурсів;

Пнзтр - потенціал трудових ресурсів, незайнятих в економічній діяльності;

Пнтр - людський капітал, що характеризує осіб, які не входять до категорії трудових ресурсів (працюючих осіб непрацездатного віку, інвалідів тощо, інших потенційних та реальних учасників суспільного виробництва) [8].

Трудові ресурси – частина населення регіону, що за своїм фізичним розвитком, розумовими здібностями і знаннями здатна працювати в галузях економіки України. База формування людських ресурсів характеризується просторовими, історичними та демографічними особливостями. Диференціація рівня розвитку людських ресурсів регіонів визначається відмінностями демографічних тенденцій, зайнятості населення на ринку праці, освітньо-кваліфікаційного рівня трудового потенціалу, матеріального та фінансового забезпечення населення, розвитку соціальної інфраструктури і системи забезпечення соціальними послугами.

Статистичним критерієм віднесення будь-якої частки населення до трудових ресурсів є законодавчо визначений для кожної держави вік початку та закінчення трудової діяльності. В Україні працездатним віком вважається 16–59 років включно в чоловіків та жінок. До трудових ресурсів також належать працюючі підлітки та пенсіонери.

Трудові ресурси вважаються головною продуктивною силою суспільства. Чисельний склад трудових ресурсів залежить від природного приросту, статево-вікової структури, а також міграції населення.

Введення до соціально-економічної науки тих часів поняття “трудові ресурси” (для СРСР) не було випадковим та викликано процесом соціально-економічного будівництва, коли широкі маси населення переміщувалися до районів нового економічного освоєння. При цьому трудові ресурси розглядалися переважно з кількісної точки зору, як один із видів природних ресурсів, необхідних для загальнодержавного виробництва. Розгляд трудових ресурсів тільки з одного боку зменшив їх сприйняття у загальнолюдському контексті й породив ілюзії щодо їх невичерпності та необмеженості.

Орієнтація України на європейські стандарти та відтворення трудових ресурсів ставить високі вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня, психофізіологічних характеристик та професійних навичок працівників. У зв'язку з цим мета державної та регіональної політики полягає у проведенні широкомасштабних заходів щодо прогнозування, організації та стимулювання якісного відновлення трудових ресурсів. Загальноприйнята система їх розподілу

в класичній економічній теорії передбачає виділення таких основних категорій, як *економічно активне та економічно неактивне населення*.

Економічно активне населення – населення певного віку (починаючи, як правило, із 16 або 18 років), яке бере участь у трудовій діяльності чи прагне реалізувати свою працездатність за винагороду. В економічно розвинутих країнах ця категорія визначається як сума зайнятого і незайнятого населення, зареєстрованого у відповідних службах населення, яке активно сприяє своєму працевлаштуванню.

Економічно неактивне населення включає: учнів денних навчальних закладів; пенсіонерів за віком та інвалідів; осіб, зайнятих у домашньому господарстві; тих, хто припинив пошук роботи, вичерпав усі можливості її отримання, але готовий стати до роботи, а також інших осіб, у яких немає потреби працювати, незалежно від джерела доходу.

І все ж у сучасній науковій літературі вчені віддають перевагу економічному терміну “трудова потенціал” як узагальнюючій характеристиці кількості, якості та міри сукупної здатності до праці, які є в індивідуума (окремої людини, особистості), групи людей, працездатного населення за певним рівнем стану економіки, розвитку науки й техніки, освіти тощо [25].

Усі зайняті трудові ресурси розподіляються за різними видами зайнятості:

- зайняті в суспільному виробництві (зайняті на державних та кооперативних підприємствах та в організаціях);
- зайняті в домашньому та особистому підсобному сільському господарстві та зайняті індивідуальною трудовою діяльністю;
- зайняті на навчанні з відривом від виробництва;
- зайняті у сфері військової діяльності (військовослужбовці). Окрему групу становлять безробітні.

Все зайняте у народному господарстві населення розподіляється між галузями матеріального виробництва та невиробничої сфери.

Сучасне виробництво зумовлює об'єктивну необхідність постійного підвищення якості робочої сили. Це забезпечується через освіту, загальну культуру, глибоку професійну підготовку і спеціальні знання, творче ставлення до праці та свідому дисципліну [26].

Відповідно до щойно оприлюднених результатів Індексу людського розвитку, прогнозується, що люди, які проживають у країнах з дуже високим рівнем людського розвитку, житимуть на 19 років довше та навчатимуться на 7 років більше, ніж ті, хто живе у країнах із низьким рівнем людського розвитку.

В оновленій статистиці ПРООН представляє Індекс людського розвитку за 2017 рік (ІЛР – значення та позиції) для 189 країн і територій, визнаних ООН, а також ІЛР з урахуванням соціально-економічної нерівності (ІЛРН), індекс гендерного розвитку (ІГР), індекс гендерної нерівності (ІГН) та розділ із п'ятьма інформаційними панелями.

Між Україною та іншими країнами залишаються значні відмінності, коли йдеться про благополуччя населення. Дитина, народжена зараз у Норвегії – країні з найвищим ІЛР – ймовірно проживе понад 82 роки і навчатиметься майже 18 років. Водночас хлопчик, народжений в Україні, найімовірніше проживе 63 роки і присвятить навчанню 12 років. Хоча значна нерівність виникає у багатьох країнах, включаючи деякі найзаможніші країни, в середньому такі країни як Україна, де фіксується нижчий рівень людського розвитку, зазнають більших втрат.

Загалом в Україні спостерігається тенденція до поступового покращення в сфері людського розвитку, але попереду ще чимало роботи: Україна перебуває на 88 місці у рейтингу з 189 країн, для яких вираховується ІЛР. Проте такий показник все ж дозволив країні потрапити у вищу категорію людського розвитку.

Індекс людського розвитку (ІЛР) – це підсумковий показник для оцінювання довгострокового прогресу людського розвитку у трьох основних площинах: 1) довготривале та здорове життя, 2) доступ до знань, 3) гідний рівень життя. Довге і здорове життя вимірюється середньою тривалістю життя. Рівень знань вимірюється середньою кількістю років, витрачених на освіту дорослим населенням, тобто середньою кількістю років навчання протягом життя у людей віком від 25 років; а доступ до навчання та знань — очікуваними роками навчання для дітей-першокласників, тобто загальною кількістю років навчання, на які дитина, що досягає шкільного віку, може розраховувати, якщо панівні моделі вікових показників збереження до школи залишаються незмінними протягом життя дитини. Рівень життя вимірюється валовим національним доходом (ВНД) на душу населення в доларах.

За 2017 рік Україна отримала значення ІЛР 0,751, що є нижчим за середнє значення для країн у групі з високим Індексом людського розвитку, який становить 0,757, та нижчим за середнє значення для країн Європи та Центральної Азії, що складає 0,771. У період з 1990 по 2017 рр. очікувана тривалість життя при народженні в Україні збільшилася на 2,3 роки, середня кількість років навчання збільшилася на 2,2 роки, а середня кількість років навчання зросла на 2,6 роки. Останнім часом рівень життя в Україні, що визначається валовим національним доходом (ВНД) на душу населення, дещо зріс: приблизно на 9% у 2015-2017 рр. Детальніший аналіз компонентів ІЛР, представлений в оновленій статистиці ПРООН 2018 року, засвідчує нерівний розподіл показників по освіті, середній тривалості життя та доходах серед жінок та чоловіків у різних країнах [27].

5.2. Динаміка чисельності населення України та його розподіл за віковими групами

У сучасному світі людський потенціал виступає як найголовніший чинник економічного росту, оскільки саме від його стану залежить використання усіх інших ресурсів розвитку. За даними Всесвітнього банку, у розвинених країнах людські ресурси складають 68–76% усього національного багатства. Традиційно формування людського потенціалу регіону та держави загалом розглядається в руслі спроможності забезпечити демографічне відтворення населення з подальшим набуттям якісних характеристик завдяки системі соціального захисту, освіти, медичного забезпечення тощо. Населення, у свою чергу, виступає основою формування людського потенціалу, визначає обсяги, структурні характеристики та динаміку його відтворення. Основу людського потенціалу складає демографічний потенціал, який визначається кількісними показниками населення та їх динамікою [28].

Чисельність населення України на 01.08.2019 р. складає 41, 990 млн. чол. без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу) та має динаміку зниження щороку на 200 тис. осіб. На 01.01.1991 р. ця цифра складала 51,94 млн. чол.

Найбільш заселеними областями є Дніпропетровська (3,206 млн.), м. Київ (2,950 млн. + Київська обл. 1,767 млн.), Харківська обл. (2,675 млн.), Львівська обл. (2,522 млн.).

У новому звіті ООН "Перспективи світового народонаселення" за 2019 рік зазначається, що до 2050 року населення України скоротиться на 19,9%.

На думку аналітиків, упродовж найближчих 30 років населення планети збільшиться на 2 млрд людей - до 9,7 млрд, проте чисельність скоротиться щонайменше на 1% у 55 країнах.

Також зазначається, що кожна шоста людина буде старша за 65 років (зараз кожна 11-та людина), зокрема, чверть населення Європи може бути старшим за 65 років [29].

Таблиця 5.1 – Динаміка чисельності населення України, 2005-2017 рр.

Рік	Наявне		Постійне		Природний приріст (тис. осіб) (-)	Міграційний приріст
	Абсолютн.	% до попереднього року	Абсолютн.	% до попереднього року		
2005	47280,8		47100,5		-355,9	+4,6
2006	46929,5	99,25	46749,2	99,25	-297,7	+14,2
2007	46646,0	99,4	46465,7	99,4	-290,2	+16,8
2008	46372,7	99,4	46192,3	99,4	-243,9	+14,9
2009	46143,7	99,5	45963,4	99,5	-194,2	+13,4
2010	45962,9	99,6	45782,6	99,6	-200,5	+16,1
2011	45778,5	99,6	45598,2	99,6	-162,0	+17,1
2012	45633,6	99,68	45453,3	99,68	-142,4	+61,8
2013	45553,0	99,8	45372,7	99,8	-158,7	+31,9
2014	45426,2	99,7	45245,9	99,7	-166,4	+22,6
2015*	42929,3	94,5	42759,7	94,5	-183,0	+14,2
2016*	42760,5	99,6	42590,9	99,6	-186,6	+10,6
2017*	42584,5	99,6	42414,9	99,6	-	-

*без населення Криму та АТО.

Джерело: [30].

Окрім цього, збільшиться очікувана тривалість життя (від 64,2 року в 1990 році до 77,1 року 2050-го), в бідніших країнах цей показник буде відставати.

Водночас до кінця 21-го століття, згідно з документом, на Землі проживатиме близько 11 млрд людей, хоча темпи зростання населення планети будуть сповільнюватися і більшість країн зіткнеться з проблемою старіння населення, яка матиме фінансовий тиск на країни в зв'язку з підвищенням витрат на практику охорони здоров'я, виплату пенсій та соціального захисту [29].

5.3. Основні показники відтворення населення України

Демографічний процес - це множина однорідних демографічних подій, що відбуваються з населенням в цілому (народжуваність, смертність, шлюбність, розлучуваність та міграційний рух населення).

Відтворення населення - процес оновлення населення внаслідок заміщення померлих людей поколінням народжених, що призводить до зміни в чисельності та складі населення. Це найбільший розділ показників, котрий допоможе вивчити та проаналізувати природний рух населення, починаючи з 1989 року до сьогодні, як у цілому в Україні, так і у регіонах [31].

Населенням називають сукупність людей, які постійно живуть на певній території. Воно є об'єктом вивчення багатьох наук: статистики, соціології, етнографії, географії населення. Питаннями, пов'язаними з кількістю населення та її змінами (динамікою), займається наука демографія. Кількість населення залежить від кількох процесів, які і є об'єктами дослідження демографії.

Насамперед демографія вивчає процеси відтворення населення, тобто зміни поколінь у результаті його природного руху. Природний рух населення характеризується такими показниками, як народжуваність, смертність, природний приріст. Ці показники вимірюються у проміле (‰) або в розрахунку кількості осіб на 1000 жителів (осіб/тис. жителів) за певний період, зазвичай за рік.

Природний приріст – це різниця показників народжуваності та смертності.

Його розраховують за формулою:

$$\text{Природний приріст (\%)} = \text{Народжуваність (\%)} - \text{Смертність (\%)} \quad (5.2)$$

Природний приріст може бути додатним і від'ємним. Додатні показники приросту спостерігаються, якщо рівень народжуваності вищий за рівень смертності. Це норма для більшості країн світу. Утім у низці країн Європи відбувається зворотний процес. Там смертність вища, ніж народжуваність, і природний приріст є від'ємним. Це явище має назву депопуляція.

Депопуляція – систематичне зменшення абсолютної чисельності населення країни або території. Депопуляція спричинюється до того, що кожне наступне покоління чисельно менше за попереднє. При цьому відбувається «старіння нації» – зростання частки людей літнього віку. Це негативно впливає на процеси відтворення, що зрештою призводить до вимирання нації. Таким чином, природний рух населення впливає на його статеву-вікову структуру, що визначає забезпеченість країни людьми працездатного віку.

На чисельність населення, крім природного руху, впливає й механічний рух, або міграції – переміщення людей по території зазвичай зі зміною місця перебування назавжди або на певний проміжок часу.

Також демографія вивчає якість населення, що передбачає передусім його можливість самовідтворюватися. Вона характеризується такими основними показниками, як шлюбність, розлучуваність, рівень здоров'я.

Отже, демографія вивчає такі дані про населення, як кількість, природний рух (відтворення) та механічний рух (міграція), статеву-вікову структуру, тривалість життя, якість населення. Усі ці показники називають демографічними. До провідних завдань демографії належить аналіз сучасного стану, а також короткочасні та довгострокові прогнози щодо динаміки кількості населення у світі або на окремій території.

Демографія (з грец. – народопис) – наука, що вивчає кількість і якість населення, а також причини, які призводять до їхньої зміни.

Наука демографія виникла у другій половині XIX ст. Одним із засновників українського народознавства був автор тексту Державного гімну України Павло Чубинський (1839–1884). Він очолював експедицію Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, яка вивчала етнографію і статистику України. На основі зібраного матеріалу в 1872–1878 рр. опублікував дослідження у семи книгах «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» [32].

5.4. Міграція населення та її види

Міжнародна міграція робочої сили - це процес організованого або стихійного переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу в межах міжнародного ринку праці на термін більше року.

Протягом 10 років кількість міжнародних мігрантів зросла з 150 млн. в 2000 р. до 214 млн. у 2010 р. осіб. Якщо у 2000 р. кожен 35-ий житель планети ставав мігрантом, то сьогодні – кожен 33-ій.

Класифікація МТМ:

1. За просторовими параметрами:

Зовнішня - переміщення населення за межі своєї країни;

Внутрішньоконтинентальна - переміщення в межах одного континенту;

Міжконтинентальна - переміщення за межі континенту

2. За часовими параметрами:

Сезонна (кочова) – виїзд робочої сили з однієї країни в іншу на певний період часу;

Тимчасова (поворотна) – виїзд населення із одної країни в іншу на певний період часу, як правило, не більше одного року;

Маятникова міграція – періодичний або часто повторюваний виїзд населення з країни, де воно постійно проживає на роботу в іншу, як правило, сусідню країну (характерна для населення прикордонних районів);

Постійна (безповоротна) – на ПМП

3. За характером організації міграційних потоків:

Добровільна – непримусово переміщення робочої сили;

Примусова – виселення громадян із своєї країни на основі рішення судових організацій;

Організована - переміщення населення згідно з національним законодавством (наприклад візовий режим);

Нелегальна – самовільне переміщення населення за межі своєї країни

4. За професійним складом:

Міграція робітників (шахтарі);

Спеціалістів (програмісти);

Представників гуманітарних професій (акторів, співаків)

5. За якісним складом:

Міграція робочої сили низької кваліфікації (хатні працівники);

Високої кваліфікації (конструктори);

Міграція вчених або “відплив інтелекту” (з України щорічно виїжджає близько 150 вчених)

6. За напрямом руху:

Еміграція – виїзд населення за межі своєї країни;

Імміграція – вїзд іноземців в країну з метою проживання протягом визначеного терміну;

Реєміграція – повернення емігрантів у свою країну “Вітчизну” [33].

5.5. Урбанізація: сутність і сучасні особливості, проблеми довкілля

Сучасні дослідники урбанізації зазначають, що це явище багатовекторне і на пряму пов'язане з економічними, соціальними та політичними факторами дослідження. На думку Є.Перцика «... **урбанізація** являє собою багатогранний глобальний процес, що охопив весь світ, пов'язаний з посиленням у часи науково-технічної революції розвитком і концентрацією виробничих сил і форм соціального спілкування, підвищенням ролі міст та розповсюдженням міського стилю життя на всю мережу населених пунктів».

Згідно з дослідженням в даний час в містах мешкає більше половини населення земної кулі (53,5%), порівняно з 49% у 2005 році та 43% в 1990 році. І ця частка населення, згідно з прогнозами ООН, зросте приблизно на дві третини до 2050 року.

При цьому в семи країнах вже зараз 100% населення живе в міських районах. Саме вони і зайняли перші місця в рейтингу. Серед них виявилися Гонконг, Сінгапур, Бермудські острови, Макао, Кайманові острови, Сен-Мартен і Монако. Також високо урбанізованими стали Катар, Кувейт, Бельгія, Мальта і Уругвай.

В Україні, яка поки є далеко не найбільш урбанізованою країною, частка населення у містах, склала 69%.

Найменш урбанізованими стали країни Азії, Африці і Карибському басейні. Серед них Тринідад і Тобаго, Бурунді, Папуа – Нова Гвінея, Уганда, Малаві, Непал і Шрі-Ланка.

Найнижчу позицію серед європейських країн в рейтингу зайняв Ліхтенштейн, тільки 14% населення якого проживає у містах [34].

Станом на 1 січня 2017 року частка міських жителів серед населення України досягла 69,2%. У наступні роки прогнозується ще стрімкіше зростання рівня урбанізації в Україні: у 2050 році четверо з п'яти (79 %) українців проживатимуть у міських районах. Такі дані звіту «World Urbanization Prospects: The 2014 Revision», підготовленого Департаментом ООН з економічних і соціальних питань.

Як свідчать дані дослідження, ступінь урбанізації в Україні істотно перевищує світовий показник, проте поступається середньоєвропейському (73,4 %). При цьому, на тлі зростання серед українців числа городян, фахівці прогнозують значне зменшення населення країни: до 2050 р. кількість городян скоротиться з 31,2 до 26,6 млн, а представників сільській місцевості – з 13,7 до 7,1 млн. Протягом наступних 36 років населення України зменшиться на 11,2 млн. Значні зміни у розвитку міст в Україні відбувалися у минулому столітті. За останні десятиріччя ситуація де що змінилася.

Якщо брати за основу вузьке значення терміну «урбанізація», то можна говорити про те, що урбанізаційний процес у країні триває. Це обумовлено зниженням чисельності і міського населення, і сільського, але темпи останнього набагато швидші. Також існує значна різниця у рівнях урбанізації по регіонах України. Східний і Південний регіони демонстрували нижчі темпи урбанізації, ніж Західні. Хоча після отримання Україною незалежності, Захід мав значно нижчий рівень урбанізації та вищий рівень розвитку сільського господарства. Але сільське населення Центру та Заходу мігрувало в міста швидше, тим самим значно підвищив частку міського населення. У зв'язку з цим робимо висновок, що Україні притаманні формальні або кількісні ознаки урбанізації. У сучасній економіці України велику роль відіграють промислові підприємства, а світова економіка, навпаки, характеризується збільшенням ролі сфери послуг. В умовах глобалізації ринок послуг забезпечує підвищення конкурентоспроможності національних економік, покращення добробуту населення.

Наша держава поки що дуже повільно рухається в напрямку економіки послуг, але і ця тенденція нерівномірна по регіонам. У деяких з них відмічається значний розвиток великої кількості видів послуг: торговельні, інформаційні, соціально-культурні, транспортні тощо. В інших - така тенденція відсутня. Промисловість продовжує відігравати важливу роль для Сходу та Півдня країни. В Західних регіонах прослідковується зниження частки сільського господарства. В зв'язку з цим, найвищий рівень урбанізації в Україні прослідковується у столиці, а також регіонах з високим рівнем розвитку послуг та у промислово розвинутих регіонах. На цих же територіях зосереджується значна маса капіталу, інноваційні технології, керівні структури, дані регіони відрізняються високим рівнем продуктивності. Для всіх інших територій характерний низький рівень індустріалізації та урбанізації, що призводить до незбалансованості розвитку регіональних економік. Сучасні українські міста не відповідають світовим нормам та стандартам. Вони відстають від світових за ступенем ділової активності, способом життя населення, облаштованістю середовища тощо. Єдине місто в Україні, що потрапило у 2016 році до рейтингу глобальних міст (за версією GaWC (Globalization and World Cities)) є місто Київ. Воно посідає 70 місце у списку [35].

В останні роки особливо гостро постала **проблема урбанізації** з одночасним збереженням сприятливих природних умов проживання. Залежність фізичного стану людини, як і способу її діяльності, від особливостей природних умов дуже велика. Сучасні зміни в природних умовах пов'язані з територіальною організацією виробництва та розвитком урбанізації. Особливо проблеми збереження належних природних умов загострюються у високо урбанізованих регіонах (Донбас, Придніпров'я та ін.). У таких регіонах рівень забруднення повітря, поверхневих вод і землі перевищує можливості їх самоочищення. Це призводить до деградації

навколишнього середовища, що негативно впливає на здоров'я населення. Несприятливі екологічні умови є причиною близько 20% прямих захворювань.

Україна належить до країн, що мають **високі показники забруднення навколишнього середовища**. Основними центрами зосередження екологічних проблем є високо урбанізовані райони, міські агломерації та крупні промислові центри. Так, питома вага забруднених стічних вод у загальному їх обсязі становить в цілому по Україні 28%, в т. ч. у Харківській та Луганській областях — більш ніж 70%, у Чернівецькій, Одеській, Донецькій областях — більше половини.

Високим є **рівень забруднення і атмосферного повітря**. Нині в Україні майже четверта частина шкідливих викидів промислових підприємств не уловлюється і потрапляє в атмосферу без будь-якого очищення. Найбільші викиди цих шкідливих речовин в атмосферу характерні для високо урбанізованих областей. Так, на частку Донецької області припадає майже третина всіх викидів по Україні в цілому, до 30% — на Дніпропетровську і майже 15% — на Луганську область.

Звичайно, основні обсяги скидів у воду та викидів у повітря локалізовані у містах та міських агломераціях. Найбільші викиди речовин в атмосферу спостерігаються в Кривому Розі, Маріуполі, Запоріжжі, Дніпропетровську, Єнакієвому, Донецьку, Дебальцевому, Макіївці та ін.

Особливості екологічних умов окремих регіонів повинні враховуватися і при територіальній організації сільськогосподарського виробництва. Це стосується насамперед приміського господарства, оскільки приміські території дуже часто забруднені важкими металами та іншими шкідливими елементами, які потрапляють з продуктами харчування в організм людини.

Важливим напрямом поліпшення екологічної ситуації у високо урбанізованих регіонах є обмеження надмірного зростання промисловості та чисельності населення великих міст [37].

5.6. Трудові ресурси України: структура і розподіл за видами зайнятості та галузями економіки

Зайнятість населення - це діяльність, пов'язана з задоволенням особистих і суспільних потреб, яка, як правило, приносить доход у вигляді заробітної плати, додаткових грошових допомог, натуральних виплат тощо.

Під зайнятістю як економічною категорією розуміють сукупність соціально-економічних відносин у суспільстві, які забезпечують можливості прикладання праці в різних сферах господарської діяльності, і виконують функції, пов'язані з відтворенням робочої сили на всіх рівнях організації суспільної праці і виробництва.

Залежно від тривалості і режиму зайнятості виділяють такі її форми:

– повну - діяльність працівника протягом повного робочого дня (тижня, сезону), яка приносить прибуток в нормальних для даного регіону розмірах.

– неповну - зайнятість певної особи протягом неповного робочого дня або з неповною ефективністю, з неповною оплатою [37].

Рівень зайнятості за віковими групами характеризується спільними тенденціями протягом 2007-2016 рр.: для вікової групи 35-39 років рівень зайнятості був найвищим (за винятком 2014 року, коли вищий рівень зайнятості спостерігався для населення у віці 40-49 років); друге місце за рівнем зайнятості належить людям віком 40-49 років; третє - 30-34 роки. Хоча ці показники коливалися протягом зазначеного періоду, їх рівень знаходився в діапазоні 74-86%.

Протягом 2007-2016 рр. демографічний спад населення одразу ж відбився на статистиці щодо зайнятості. Між 2007 р. і 2016 р. кількість працюючого населення зменшилась на 22.1%. За цей період абсолютна величина економічно активного населення в Україні знизилась на

17.7%. Для чоловіків цей спад активного населення був вищим (18.6%), ніж для жінок (17.4%). В той же час, частка економічно неактивного населення віком 15-70 років зростає з 37.4% у 2007 р. до 37.8% у 2016 р.

Щодо динаміки безробіття, то протягом 2007-2016 рр. мали місце дві хвилі її суттєвого зростання: у 2009 р. і у 2014 р. – в основному, завдяки низькому попиту на робочу силу внаслідок економічної кризи. Взагалі за період з 2007 р. до 2016 р. рівень безробіття виріс з 6.4% до 9.3% по країні в цілому, причому для чоловіків - з 6.7% до 10.8%

Аналіз динаміки зайнятості за секторами економіки свідчить, що протягом 2012-2016 рр. частки зайнятих у певних професіях змінились у промисловості, будівництві, державному управлінні і обороні, обов'язковому соціальному страхуванні, освіті.

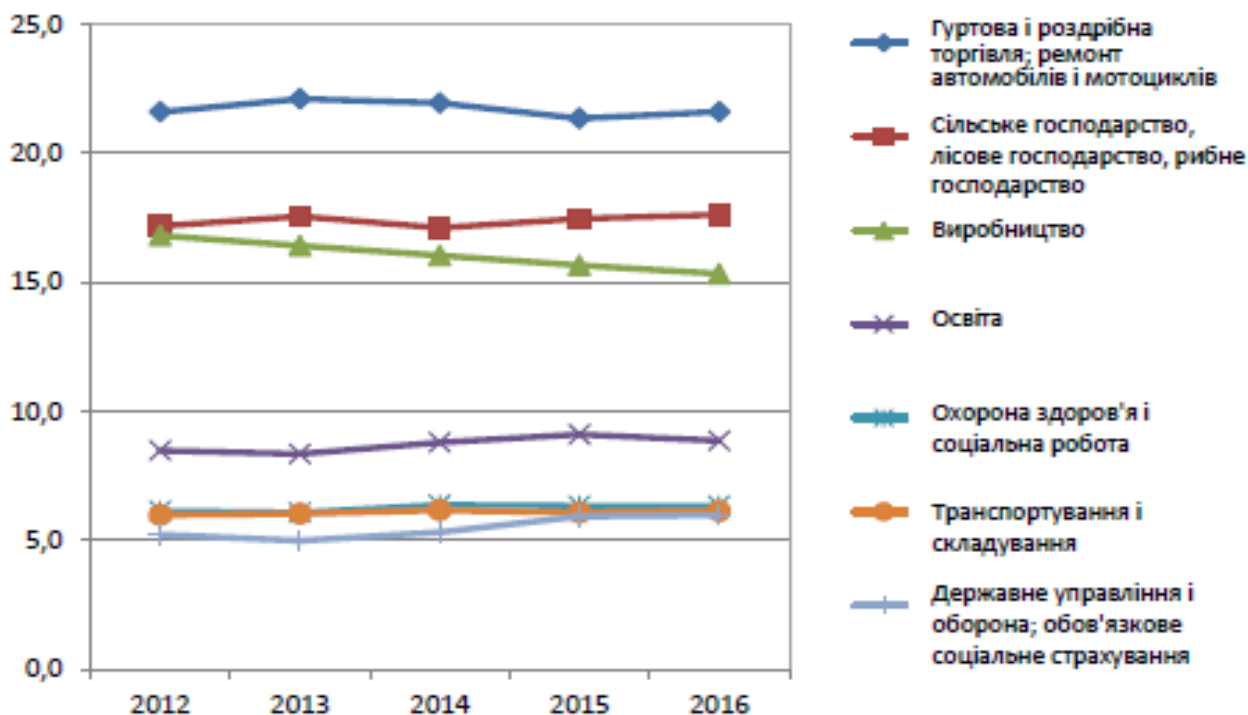

Рис. 5.1. Динаміка зайнятості населення України за секторами економіки, 2012-2016 рр.

Протягом 2012-2016 рр. найбільш помітні зміни відбулися у секторі державного управління і оборони, обов'язкового соціального страхування, де частка зайнятих зросла на 0.8 в.п. або на 14.7%. Також значним був ріст частки зайнятих у секторі інформації і телекомунікацій (на 9.3%) на фоні зниження відповідної частки зайнятих у секторі фінансової діяльності і страхування.

Працівники сфери торгівлі та послуг є третьою найбільшою групою. У 2016 р. частка зайнятих у цій групі складала близько 16.8%. Ця група професій включає професії, які передбачають надання послуг у сфері торгівлі, життя, харчування, послуг, охорони, закону і порядку, торгівлі тощо, на рівні освіти не нижчому, ніж загальна середня освіта та професійно-технічна освіта. Технічні службовці і кваліфіковані робітники сільського господарства, лісового господарства та рибного господарства входять до менших кваліфікаційних груп, які формують до 4% від усієї кількості зайнятих [38].

Завдання для контролю знань студентів до теми 5

Завдання 1. За статистичними даними по регіону (в тис. чол.) необхідно обчислити наведені після таблиці показники.

Чисельність населення	2155,3
Народилося	21,9
Померло	4,9
Трудові ресурси регіону на початок року	956,0
Досягли працездатного віку	72,0
Перейшли в пенсійний вік, на інвалідність	1,6
Приїхали в регіон	29,4
- з них в працездатному віці	14,2
Пенсійного віку перестали працювати	17,0
Пенсійного віку почали працювати	8,3
Вибули з регіону	18,3
- з них в працездатному віці	6,3
Учні працездатного віку, які навчаються з відривом від виробництва	258,0
Чисельність зареєстрованих безробітних	8,0

Визначити на кінець року:

1. Коефіцієнт народжуваності
2. Коефіцієнт природного приросту
3. Сальдо міграції населення
4. Темп росту населення
5. Чисельність трудових ресурсів
6. Абсолютний приріст труд. ресурсів
7. Темп приросту чисельності трудових ресурсів
8. Економічно активне населення
9. Рівень офіційно зареєстрованого безробіття

Завдання 2. Проаналізувати демографічний стан області (за списком журналу групи), використовуючи дані офіційної статистики www.ukrstat.gov.ua

Порядковий № студента у списку (відповідно до журналу групи)		Області
1	26	Вінницька
2	27	Волинська
3	28	Дніпропетровська
4	29	Донецька
5	30	Житомирська
6	31	Закарпатська
7	32	Запорізька
8	33	Івано-Франківська
9	34	Київська
10		Кіровоградська
11		Луганська
12		Львівська
13		Миколаївська
14		Одеська

15		Полтавська
16		Рівненська
17		Сумська
18		Тернопільська
19		Харківська
20		Херсонська
21		Хмельницька
22		Черкаська
23		Чернівецька
24		Чернігівська
25		м.Київ

Виконується у табличній формі.

№ п/п	Показники, од. виміру	
1.	Чисельність населення в динаміці, тис. ос.	2016 р. -
		2017 р. -
		2018 р. -
2.	Природний приріст, скорочення (-), тис. осіб	
3.	Міграційний приріст, скорочення (-), тис. осіб	
4.	Характер відтворення	
5.	Щільність населення, ос/км ²	
6.	Статева структура (жінки:чоловіки), %	
7.	Питома вага міського населення, %	
8.	Питома вага сільського населення, %	
9.	Середній вік, років	

Зробити відповідні висновки.

Тема 6. ВИРОБНИЧИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

6.1. Міжгалузеві промислові комплекси як основа функціональної структури народного господарства України

Економічна теорія виділяє три сфери народного господарства: основне виробництво, яке займається виробництвом матеріальних благ; виробнича інфраструктура (займається виробництвом матеріальних послуг для основного виробництва); соціальна інфраструктура (займається виробництвом нематеріальних благ та послуг для населення). Дві перші сфери групуються у матеріальне виробництво, а третя сфера становить нематеріальне виробництво.

Міжгалузевий комплекс (МК) — система економічно взаємопов'язаних галузей виробничої або невиробничої сфер.

З точки зору віднесення МК до певної сфери суспільного виробництва виділяють:

- 1) МК сфери матеріального виробництва – *виробничі комплекси*;
- 2) МК сфери нематеріального виробництва – *невиробничі комплекси*;
- 3) МК сфери і матеріального і нематеріального виробництва – *змішані комплекси*.

Зазначений принцип класифікації перш за все передбачає урахування різниці у структурі виробничих та невиробничих комплексів.

За характером зв'язків зі всіма галузями народного господарства (міжгалузевими зв'язками) можна виділити МК з універсальними зв'язками (наприклад, паливно-енергетичний комплекс характеризується однотипними зв'язками, які виникають зі всіма галузями народного господарства); та МК з особливими (не універсальними) зв'язками (наприклад, продовольчий комплекс характеризується різноманітними зв'язками з іншими галузями).

За роллю в народному господарстві та участю в територіальному поділі праці МК поділяються на три групи:

1) комплекси *міжрайонного значення*, розвиток яких має істотний вплив на формування структури виробництва, спеціалізації господарства і виробничо-територіальних зв'язків усіх районів країни;

2) комплекси *районного значення*, які створюються з метою комплексно-пропорційного розвитку господарства економічного району і вдосконалення його територіальної організації;

3) комплекси *локального характеру* виробництва – промислові вузли, що розглядаються як “опорний каркас” промислових регіонів (локальні міські та локальні кушові утворення).

За типами первинної сировини, яка піддається обробці у процесі виготовлення кінцевої продукції МК вирізняють комплекси *мінеральної орієнтації, аграрної орієнтації, лісової орієнтації, паливно-енергетичної орієнтації, моресировинної орієнтації та комбіновані*. така класифікація може бути використана при оцінці ресурсного фактору розміщення МК.

Виділення МК базується в основному на економічних факторах, в результаті дії яких взаємопов'язуються різні галузі. До них відносяться перш за все виробничі зв'язки, що виникають при поставках сировини, напівфабрикатів, готової продукції, а також при комбінуванні виробництва, кооперуванні галузей і підприємств. На основі виробничих зв'язків у межах кожного макроекономічного району функціонують МК, що характеризуються широкою спеціалізацією, мають великий набір взаємопов'язаних ланок виробництва (МК широкої спеціалізації). Крім цих провідних комплексів широкої спеціалізації виділяють і вузькоспеціалізовані (будівельний, лісопромисловий, рибпромисловий та ін.).

Спираючись на виробничу і територіальну ознаки, всі МК можна згрупувати у такі основні типи за основною спеціалізацією: промислові, агропромислові, лісовиробничі, акваторіальні. Кожен тип підрозділяється на підтипи. Так, промислові МК охоплюють гірничодобувну промисловість, рудно-металургійну, паливно-енергетичну, машинобудівну,

хімічну, будівельну, легку і т. д.; агропромислові – галузі рослинництва і тваринництва разом з підприємствами, що переробляють сільськогосподарську сировину та реалізують її споживачам. Лісовиробничі комплекси функціонують на основі виробничо-економічної і технологічної єдності лісових галузей і відповідних підприємств механічної обробки та хімічної переробки деревини. Акваторіальні комплекси охоплюють заготовку і переробку рибних ресурсів, видобуток і переробку морських солей, водоростей, а також цикл виробництв на базі видобування та послідовної переробки нафтогазової сировини.

Залежно від просторових масштабів міжгалузеві комплекси поділяють на народногосподарські і територіальні. Народногосподарські МК складаються і функціонують як міжгалузеві утворення в структурі всього народного господарства країни. Головне їх завдання полягає у розв'язанні важливих загальнодержавних проблем. Територіальні МК – це підсистеми інтегральних територіально-господарських комплексів і, в багатьох випадках, відповідних їм народногосподарських комплексів. Так, будівельний комплекс Чернігівського регіону є одночасно елементом галузево-компонентної структури цього економічного району і підсистемою будівельний комплекс комплексу України.

Типи МК залежно від набору виконуваних ними функцій:

1. *Монопродуктові*, що орієнтуються на випуск одного основного кінцевого виробу.
2. *Субпродуктові*, у яких випуск головної продукції супроводжується виробництвом супутньої.
3. *Поліпродуктові*, які, враховуючи потребу комплексного освоєння території та її природних ресурсів, зустрічаються найчастіше. Вони виробляють декілька самостійних різновидів продукції [12].

6.2. Промисловість як фактор, що визначає територіальну організацію господарства. Значення галузей, що виробляють предмети споживання непродовольчого характеру

Виробничий комплекс - сукупність підприємств виробничого спрямування, поєднаних між собою елементами виробничої інфраструктури та організаційною системою управління господарством.

Виробничий комплекс характеризується ***структурою виробництва*** — співвідношенням між його галузями, яке виражає господарські пропорції та стан суспільного поділу праці. Структура виробництва визначається як натуральними, так вартісними показниками (валовий внутрішній продукт, валова додана вартість, чисельність зайнятих, вартість основного капіталу). Вона характеризується галузевими, територіальними, відтворювальними пропорціями, а також пропорціями міжрегіонального товарообміну. Основою для виділення виробничих комплексів є сукупність галузевих пропорцій суспільного виробництва. При цьому галузь господарства являє собою цілісну сукупність організацій та підприємств, об'єднаних спільністю функцій, які вони виконують у системі суспільного поділу праці. Територіальна структура виробництва відображає виробничі пропорції у певних галузях виробництва між різними територіями країни.

Виробничий комплекс є складовою сфери виробництва товарів і послуг, включаючи в себе види виробничої діяльності, які створюють матеріальні товарні блага (промисловість та сільське господарство), а також виробничу інфраструктуру (наука і наукове обслуговування, будівництво із супутніми галузями, матеріально-технічне постачання, складське господарство, заготівлі, транспорт і зв'язок по обслуговуванню матеріального виробництва).

За галузевою ознакою виробничий комплекс структурно поділяється на: промисловість; аграрно-промисловий комплекс; виробничу інфраструктуру.

Провідною ланкою виробничого комплексу є *промисловість* — найважливіша галузь виробництва, яка включає підприємства, що здійснюють видобування й заготівлю природної сировини, виробництво засобів виробництва й предметів споживання. Промисловість є основною трудопоглинаючою галуззю товарного виробництва. Її розвитку загалом зобов'язаний розвиток інших галузей господарства. За характером виробництва і предметів праці промисловість, у свою чергу, поділяється на видобувні й обробні галузі. Видобувна промисловість об'єднує галузі, зайняті видобуванням сировини з компонентів природних ресурсів. Обробна промисловість, як сукупність галузей промисловості, підприємства котрих обробляють і переробляють сировину й матеріали, включає в себе більшість виробництв, які створюють товари, готові для споживання. Видобувна промисловість іноді називається сировинною. *Структура промисловості України може бути представлена в генералізованому вигляді чотирма великими міжгалузевими комплексами* — паливно-енергетичним, металургійним, машинобудівним та хімічним.

Важливою особливістю територіальної структури виробничого комплексу є формування його територіальної організації. **Основними її елементами виступають:**

Промисловий (агропромисловий) район — інтегральний район з переважаючим значенням промислового виробництва як головної галузі виробничої спеціалізації (Донбас, Придніпров'я та ін.)

Промисловий (агропромисловий) вузол — зосередження на обмеженій території (рангу територіально-господарського підрайону, міської агломерації) виробничо-технологічного територіального поєднання підприємств, що склалося історично або формується й на даний час. В Україні розвиваються понад 70 промислових вузлів. Найбільшими є Донецько-Макіївський, Київський, Запорізький, Харківський, Дніпропетровсько-Дніпродзержинський вузли.

Агропромисловий куц — специфічна локальна форма організації аграрно-промислового виробництва, яка характеризується компактним розміщенням на невеликій території агропромислових пунктів і центрів з їх сировинними зонами (наприклад, Ніжинський агропромисловий куц м'ясомолочної та овочеконсервної спеціалізації).

Промисловий (агропромисловий) центр — місто або селище міського типу, де зосереджено декілька промислових підприємств і які складають спеціалізовану містоутворюючу галузь.

Промисловий (агропромисловий) пункт — поселення разом з промисловим підприємством, яке виникло при ньому (наприклад, селище міського типу, населення якого працює на електростанції, хутір з лісопильним підприємством).

В структурі виробничого комплексу особливу роль відіграють *виробничо-інфраструктурні галузі, які забезпечують базові галузі виробництва виробничими послугами*. Термін “інфраструктура” прийшов у 70-і роки і означав об'єкти і галузі, що забезпечують процес матеріального виробництва. У суспільному виробництві виробнича інфраструктура забезпечує економічно ефективний, швидкий та якісний прискорений процес обігу та споживання. Перш за все у виробничій інфраструктурі необхідно підкреслити постійно зростаючу роль науково-інформаційної галузі виробництва, яка розглядається як специфічна складова інвестиційно-будівельної інфраструктури. Основними центрами і регіонами, де розміщені галузі виробництва й інші центри економічної ділової активності, стали території з передовою наукою та освітою (Київський, Львівський та Одеський регіони, Східний економічний район, Придніпров'я, Донбас тощо) [39].

У виробничу інфраструктуру входить також *будівельний комплекс* — сукупність галузей матеріального виробництва і проектно-конструкторських та пошукових організацій, які забезпечують будівництво. До складу будівельного комплексу входять такі галузі, як

будівництво, промисловість будівельних матеріалів, виробництво будівельних конструкцій і деталей.

Провідним є у виробничій інфраструктурі місце *вантажного транспорту*— однієї з найбільш важливих галузей національної економіки. Виділяють наземний (залізничний, автомобільний, трубопровідний), водний (морський, річковий, озерний) та повітряний його види. Усі види транспорту об'єднуються в єдину транспортну систему країни, яка являє собою територіальне поєднання шляхів сполучення, технічних засобів транспорту, служб перевезень та форм її територіальної організації, які об'єднують види транспорту і всі ланки транспортного процесу у їх взаємодії і забезпечують успішне функціонування народногосподарського комплексу країни в цілому. Функціонування транспортної системи забезпечує транспортна інфраструктура, яка включає в себе шляхи сполучення, рухомий склад, вантажно-розвантажувальні господарства, а також засоби управління і зв'язку, технічне обладнання для обслуговування транспортної сфери.

Зв'язок є специфічною галуззю інфраструктури. Послуги зв'язку забезпечують передавання і прийняття інформаційних повідомлень поштовим, телеграфним, радіотелетрансляційним, телефонним, через комп'ютерну мережу та іншими способами. Зв'язок обслуговує всі галузі матеріального виробництва, соціальну та інституціональну інфраструктуру, служить для задоволення побутових і культурних потреб населення. Сучасний багатогалузевий зв'язок є одним з найбільш науко- і капіталомістких складників народного господарства. Він, з одного боку, відбиває стан економіки країни, а з іншої сторони, для того щоб не стримувати її розвиток, цей складник має його випереджати.

Важливим є й місце *інженерної інфраструктури*. Вона відіграє провідну роль у функціонуванні промисловості та життєдіяльності населення країни. Подальший розвиток і вдосконалення інженерної інфраструктури значною мірою впливатиме на підвищення добробуту населення, а також якості життя. До інженерної інфраструктури відносяться інженерні мережі та споруди: електропостачання, водопостачання, водовідведення, меліоративні системи, котельні, ТЕЦ, тепломережі, системи газопостачання, постачання повітря, слабкострумові мережі. Основною проблемою удосконалення організації інженерної інфраструктури в економічному регіоні є подолання відомчої приналежності, розпорошеності, дублювання в спорудженні аналогічних за функціями об'єктів на локальному рівні. З усіх видів інженерної інфраструктури найбільше значення має енергетична, яка включає системи електро-, тепло- і газопостачання.

Провідною галуззю інфраструктури є фінансово-ринкова. В останній час її виділяють разом з виробничою інфраструктурою в єдину інфраструктуру ринкової економіки (інфраструктуру підприємницької діяльності). Під нею розуміють складну організаційно-економічну систему підприємств, організацій, установ різних організаційно-правових форм, що функціонують у соціально-економічному середовищі на основі ринкових відносин і створюють умови для нормальної діяльності суб'єктів господарювання.

Важливу роль у створенні необхідних умов для розвитку економіки відіграє ринкова інфраструктура. Всі елементи цієї підсистеми пов'язані як між собою, так і з усіма суб'єктами національної економіки та зовнішньо-економічним простором. Узагальнюючи різноманітні точки зору з приводу складових елементів ринкової інфраструктури можна виділити *наступні підходи до класифікації ринкової інфраструктури*:

1. *За функціональною ознакою виділяють торгово-посередницьку* (біржі, підприємства оптової та роздрібною торгівлі, комерційні центри тощо), *фінансово-кредитну інфраструктуру* (комерційні банки і небанківські фінансово-кредитні установи), *економіко-інформаційну інфраструктуру* (інформаційно-маркетингові центри, засоби збору, обробки і передачі комерційної інформації), *економіко-правову інфраструктуру* (арбітражні суди, консультаційно-

правові фірми, адвокатські і нотаріальні контори), *зовнішньоекономічну інфраструктуру* (спеціалізовані зовнішньоторгівельні організації, торгово-промислові палати, митниця).

2. *За галузевою ознакою виділяють торгівельну, постачальницько-збутову, заготівельну, фінансову, кредитну, страхову, інформаційно-обчислювальну, інфраструктуру операцій з нерухомістю, а також інфраструктуру загальної комерційної діяльності.*

3. *За просторовою ознакою ринкова інфраструктура поділяється на міжнародну (міжнародні банки, страхові компанії, торгові представництва іноземних фірм, філії іноземних банків, міжнародні ярмарки тощо), національну (Асоціація українських банків, Ліга страхових організацій України, Українська торгово-промислова палата, великі комерційні банки і біржі, інвестиційно-фінансові компанії загальнонаціонального значення), міжрегіональну (великі міжрегіональні комерційні банки, міжрегіональні асоціації оптової торгівлі, міжрегіональні збутово-посередницькі фірми), регіональну (регіональні інвестиційні фонди і компанії, торгові будинки, лізингові, факторингові компанії), міську і районну (рекламні агентства, оптові фірми, агенції з продажу нерухомості, аудиторські фірми) [40].*

6.3. Пріоритетність розвитку виробництва та підвищення якості товарів і насичення ними ринку країни

Сучасний розвиток світової економіки демонструє суперечливі тенденції глобалізації, які призводять до зміни співвідношення різних галузей економіки. Їх дослідження неможливе без аналізу національної статистичної інформації України, який зумовлює необхідність визначення галузей на основі класифікації видів економічної діяльності; формування ефективної державної економічної політики та обґрунтування національних галузевих пріоритетів. Сучасний стан економіки України характеризується суттєвими диспропорціями в галузевій структурі суспільного виробництва, зокрема, втратою конкурентних позицій підприємств на галузевих ринках, зменшенням частки наукоємної промислової продукції тощо. Забезпечення конкурентоспроможності економіки України неможливе без виробництва біопалива, реконструкції і технічного переоснащення у сфері теплопостачання, виробництва нових та імпортозамінюючих видів комп'ютерів, реконструкції і технічного переоснащення у сфері транспортної інфраструктури, будівництва курортно-рекреаційних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури, підвищення питомої ваги високотехнологічних галузей, нанотехнологій та ін.

В посткризовий період національна економіка потребує структурної трансформації, насамперед, в умовах модернізації економіки. Відтак, стає актуальним виявлення базових галузей української економіки та перспектив їх подальшого ефективного розвитку.

Пріоритетними галузями економіки є галузі, спрямовані на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній конкурентоспроможній екологічно чистій продукції, високоякісних послугах, які реалізують державну політику щодо розвитку виробничого та експортного потенціалу, створення нових робочих місць. Пріоритетними є такі галузі економіки як:

1. Агропромисловий комплекс за напрямками – виробництво, зберігання харчових продуктів, у тому числі дитячого харчування, а також виробництво біопалива, з орієнтацією на імпортозаміщення.

2. Житлово-комунальний комплекс за напрямками: створення об'єктів поводження з відходами (побутовими, промисловими та відходами, які утворилися в результаті добування та перероблення корисних копалин і виробництва електричної та теплової енергії); будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення.

3. Машинобудівний комплекс за напрямками – виробництво нових та імпортозамінюючих видів комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, машин і устаткування, електричного устаткування, автотранспортних та інших транспортних засобів.

4. Транспортна інфраструктура за напрямками – будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері транспортної інфраструктури.

5. Курортно-рекреаційна сфера і туризм за напрямками – будівництво курортно-рекреаційних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури.

6. Переробна промисловість за напрямком – імпортозаміщуюче металургійне виробництво. На сьогодні, для економіки держави пріоритетними є значно більше видів діяльності, однак, для деяких з них вже передбачена державна підтримка у формі податкових пільг. Підприємства, які реалізують інвестиційні проекти у визначених Кабміном Міністрів пріоритетних галузях економіки, мають право на застосування пільгової ставки податку на прибуток та інших особливостей оподаткування, визначених Податковим Кодексом України [41].

Оскільки ми існуємо в глобальному світі, вочевидь, ми маємо визначити своє місце як для зовнішніх, так і для внутрішнього ринків. Проект національної стратегії Індустрії 4.0 аргументується, чому наразі і в найближчі 5 років в Україні немає умов для будь-якого позиціонування серед лідерів, – провідних 20-30 пост-індустріальних держав світу. Натомість, Україна може бути як мінімум регіональним лідером у сфері складних та наукоємних інженерних послуг як:

- програмування у сфері промислових хайтек/створення нових програмних продуктів, включно на нових технологіях 4.0;
- проектування (електричне, механічне, електронне, технологічне, будівельне тощо);
- промислова автоматизація та комплексний інжиніринг (включно з введенням в експлуатацію промислових об'єктів);
- розробка та виробництво складних, малосерійних або унікальних виробів.

Для внутрішнього ринку Індустрія 4.0 має стати каталізатором зростання промисловості, а також оборонно-промислового комплексу. Величезний виклик для Індустрії 4.0 на внутрішньому ринку – це залучення до дигіталізації української промисловості та енергетики ІТ-сектору, а також науки. Наразі обидві категорії сильно випадають з цих процесів [42].

6.4. Галузева структура промислового комплексу України

Промислове виробництво - одна з найголовніших ланок національної економіки, яка забезпечує життєві інтереси країни, її економічну безпеку, соціальний та культурний рівень життя народу. У промисловому виробництві України створюється близько 50 % ВВП. У галузях промисловості зайнято близько 27 % працездатного населення.

Питання промислового розвитку є одним з найактуальніших з огляду на необхідність забезпечення зростання та оновлення економіки не тільки в сучасній Україні, а й у багатьох країнах світу. Воно перебуває в центрі палких обговорень у середовищі політиків, урядовців, бізнесу, спільноти науковців та експертів, громадянського суспільства, і позиції та погляди щодо нього дуже відрізняються. Поки що в Україні не сформовано цілісного і системного уявлення про напрями необхідних трансформацій та завдання розвитку, яке б сприймалось усіма економічними агентами та зацікавленими особами як узгоджена програма перетворень.

Промислове виробництво - одна з найголовніших ланок національної економіки, яка забезпечує життєві інтереси країни, її національну безпеку, соціальний та культурний рівень життя населення.

Термін «національна безпека» започатковану США, який вперше офіційно було використано Президентом Сполучених Штатів Теодором Рузвельтом. У 1947 р. Конгресом США було прийнято закон «Про національну безпеку». Відтак проблема національної безпеки стала однією із стрижневих у наукових дослідженнях американських і західноєвропейських учених у соціологічній, політологічній та економічній галузях.

Економічна безпека держави — це відповідний стан національної економіки, при якому забезпечується захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави.

Згідно національної методики розрахунку економічної безпеки України, розробленої відділом економічного аналізу Міністерства економіки України у 2007 р., складовими економічної безпеки є: фінансова, зовнішньоекономічна, енергетична, інвестиційна, науково-технічна, демографічна, виробнича, продовольча [43].

Виробнича безпека – це рівень розвитку промислового комплексу країни, здатний забезпечити зростання економіки та її розширене відтворення

Роль промисловості як основного драйвера економічного зростання сьогодні визнається як розвинутими країнами, так і тими, що розвиваються. Аналіз статистичних даних показує тісний зв'язок між економічним зростанням (показник ВВП) та промисловим розвитком (показник промислового виробництва) як у країнах ЄС, так і в Україні.

Українська промисловість формувалася як частина загальноімперського економічного комплексу. На початку ХХ ст. Україна за рівнем Концентрації промислового виробництва в основних галузях не тільки домінувала в Російській імперії, а й посідала одне з перших місць у світі. П'ять найбільших південних металургійних заводів продукували майже 25% загальноросійського чавуну. Заводи відомих українських промисловців (Бродського, Терещенка, Харитоненка, Ярошинського та Бобринського) виробляли 60% цукру-рафінаду Російської імперії. На великих підприємствах в Україні працювало понад 44% усіх робітників, тоді як у США – лише 33%.

Концентрація промислового виробництва сприяла процесу монополізації, і тому утворення монополій почалося спочатку саме у найбільш "концентрованих" галузях – металургійній, кам'яновугільній, залізорудній тощо. На початку сторіччя виростають могутні синдикати: "Продвагон" (1901), "Продамет" (1902), "Трубопродажа" (1902), "Гвоздь" (1903).

Це були досить могутні об'єднання. Наприклад, утворений 1904 р. синдикат "Продуголь", до якого входило 18 окремих акціонерних товариств, контролював 75% видобутку кам'яного вугілля в Донецькому басейні. Однак, приносячи буржуазії надприбутки навіть у кризових умовах, монополії водночас гальмували господарський розвиток, заважали технічному прогресу, звужували сферу регулюючої дії ринкових відносин.

Важливою особливістю промислового розвитку України був нерівномірний розвиток її регіонів. Якщо Південь України досить швидко перейшов на капіталістичні методи господарювання і бурхливо розвивав промислове виробництво, то південно-західний регіон орієнтувався головним чином на аграрний сектор, і тут домінував дрібнобуржуазний уклад. Лівобережжя, де зберігалися залишки кріпацтва, помітно відставало від інших регіонів України. Поступово в українських землях склалася певна спеціалізація промислових районів [44].

Таблиця 6.1. Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2006-2010 роки

	2006		2007		2008		2009		2010	
	млн.гр н.	у % до підсум ку	млн.гр н.	у % до підсум ку	млн.гр н.	у % до підсум ку	млн.гр н.	у % до підсум ку	млн.гр н.	у % до підсум ку
Промисловість	551729	100	717076	100	917035	100	806550	100,0	1065108	100
Добувна промисловість	45077	8,2	56348	7,9	85755	9,3	67242	8,3	106933	10,0
Переробна промисловість	405466	73,5	530162	73,9	668466	72,9	559266	69,4	730544	68,6
У тому числі:										
харчова	85822	15,5	109959	15,3	139892	15,2	159550	19,8	192154	18,0
легка	6127	1,1	7034	1,0	8201	0,9	7511	0,9	8529	0,8
деревообробна	4454	0,8	5796	0,8	6786	0,7	6357	0,8	7384	0,7
целюлозно-паперова	13490	2,4	16788	2,4	20539	2,2	22126	2,7	26004	2,4
нафтопереробна	43895	8,0	52527	7,3	66135	7,2	53746	6,7	73003	6,9
хімічна та нафтохімічна	35249	6,4	43911	6,1	55576	6,1	48473	6,0	62303	5,9

металургійна	120660	21,9	157450	22,0	202034	22,0	141498	17,6	199901	18,8
машинобудування	68730	12,5	98339	13,7	121780	13,3	85833	10,6	116348	10,9
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	101185	18,3	130565	18,2	162813	17,8	180041	22,3	227630	21,4

На 2017 р., за світовими статистичними даними промисловість України створює 28,6% ВВП (с/г – 12,2%, сфера послуг – 60,2%). У галузях промисловості зайнято близько 26,5% працездатного населення [30].

6.5. Міжгалузеві комплекси та регіональні особливості їх розміщення та розвитку

Структура промисловості України в генералізованому вигляді представлена чотирма великими міжгалузевими комплексами — паливно-енергетичним, металургійним, машинобудівним та хімічним. Коротко розглянемо кожний із них.

Паливно-енергетичний комплекс України — це сукупність галузей промислового виробництва, які здійснюють видобуток палива, виробництво електроенергії, їх транспортування та використання. До складу паливно-енергетичного комплексу входять галузі паливної промисловості (вугільна, нафтова, газова, торф'яна, сланцева) та електроенергетика, що включає теплові, гідро- та атомні електростанції. В структурі виробництва (видобутку) палива в Україні переважає вугілля. Питома вага вугілля складає майже 60 %, тоді як на нафту припадає близько 7%, на природний газ — 25 %. Разом з тим, у споживанні паливно-енергетичних ресурсів домінуюча роль належить природному газу. Україна належить до держав, що недостатньо забезпечені власними енергоресурсами, окремими видами — лише на 20—30 відсотків і тільки вугіллям — на 100 відсотків. Водночас вона має найбільш енергомістку економіку. Споживання умовного палива на душу населення у нас становить приблизно 6,5 т, тоді як у розвинених країнах тільки 4,2—5,5 т.

Гірничо-металургійний комплекс України — це сукупність підприємств, які послідовно здійснюють видобування, збагачення, металургійну переробку руд чорних, кольорових і рідкісних металів та нерудної сировини для металургії, виробництво чавуну, сталі кольорових і дорогоцінних металів, сплавів, прокатне виробництво, переробку вторинної сировини. До гірничо-металургійного комплексу належить також коксохімія, виробництво вогнетривів, будівельних конструкцій з металу, електродів, металургійного устаткування, порошкова металургія тощо. Металургія є галуззю спеціалізації нашої країни в територіальному поділі праці країн СНД, Європи та на світовій арені. Чорній металургії належить одне із провідних місць у сучасній економіці України. За даними першої половини 2000-х років, на її частку припадало більше чверті вартості продукції основних галузей промисловості країни. Великий вплив має чорна металургія на розвиток і розміщення машинобудування, хімічної промисловості, енергетики. В металургії значно розвинене комбінування виробництва, на її відходах працюють виробництво будівельних матеріалів, мінеральних добрив тощо. Металургія є потужним фактором формування територіальних промислових комплексів. В місцях розміщення її основних підприємств зосереджується важке машинобудування, коксохімія, хімія, виробництво вогнетривких матеріалів, формуються крупні транспортні вузли. Розвитком і розміщенням металургія орієнтується на схід України, де сформувалися унікальні природні умови для розвитку цього комплексу. Найбільшими металургійними комбінатами України,

потужність яких становить 5 млн. т і більше металу за рік є “Азовсталь”, “Запоріжсталь” та “Криворіжсталь”. Перспективи розвитку металургійного комплексу України тісно пов’язані з підвищенням конкурентоспроможності продукції на основі зменшення енерго- та матеріалоємності продукції, скорочення трудових витрат, впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Машинобудівний комплекс України — міжгалузевий господарський комплекс України, що об’єднує систему науково-дослідних, конструкторсько-технологічних організацій, підприємств (об’єднань), продукція яких (машини, устаткування, прилади, апарати, механізми, послуги) має загальноекономічне призначення, виробничу та експлуатаційну спільність. Рівень розвитку машинобудування є одним із основних показників економічного і, перш за все, промислового розвитку країни. Визначальну роль при розміщенні конкретних машинобудівних підприємств відіграють такі чинники:

- сировинний фактор є одним з провідних, оскільки виробництво усіх видів машинобудування тісно пов’язано з використанням металу. В цілому він визначальний вплив чинить на розміщення найбільш металомістких галузей, зокрема, виробництва вантажних вагонів і цистерн, тепловозів, тракторів, продукції важкого машинобудування.

- споживчий чинник справляє вагомий вплив на розміщення підприємств, що виробляють великогабаритні, об’ємні, часто з великою вагою машини. Це виробництво сільськогосподарських машин, устаткування для легкої, харчової, хімічної промисловості, а також металургійного комплексу, нафто-, газовидобувної та вугільної промисловості, суднобудування.

- трудовресурсний фактор та чинник наукоємності обумовлюються складністю та працездатністю виробництва машин, що вимагає розміщення машинобудівних заводів поблизу або безпосередньо у великих містах та в центрах зосередження науково-дослідних і конструкторських баз.

На основі технологічних процесів, матеріаломісткості та місця і ролі у виробничому комплексі галузі машинобудування поділяються на: важке; загальне; середнє; виробництво точних механізмів; виробництво приладів та інструментів; виробництво металевих виробів та заготовок; ремонт машин і устаткування. У перспективі машинобудування повинно зайняти більш вагоме місце як у структурі промисловості, так і у формуванні експорту України. Необхідно удосконалити галузеву структуру машинобудування, розширити асортимент його продукції за рахунок підвищення питомої ваги галузей, що виробляють товари народного споживання. Потрібна модернізація машинобудівних заводів, їх технічне переоснащення з використанням сучасних технологій і значне підвищення за рахунок цього якості машин, їх конкурентоздатності. Необхідно налагодити виробництво високоефективних машин та їх систем для всіх галузей і сфер народного господарства, приладів і апаратів, швидкісної електронно-обчислювальної техніки нових поколінь, виробництва систем зв’язку, засобів управління, автоматизації тощо.

Хімічний комплекс — один з провідних у структурі сучасної економіки. Від його розвитку, як і від розвитку машинобудування, значною мірою залежить науково-технічний прогрес. Комплекс хімічних виробництв виготовляє продукцію для всіх основних галузей промисловості, транспорту, сільського господарства, оборони, побутового обслуговування та інших сфер діяльності. Він істотно впливає на рівень і темпи розвитку економіки в цілому. Структура хімічного комплексу досить складна. До його складу входять ряд спеціалізованих галузей, що використовують різну сировину, виготовляють дуже широкий асортимент продукції і об’єднуються між собою загальною технологією. Як правило, виділяють основну (неорганічну) хімію, хімію органічного синтезу, гірничохімічну промисловість, фармацевтичну промисловість, мікробіологічну промисловість, побутову хімію. Провідне місце за обсягом виробництва, в тому числі за випуском кінцевої продукції, займають основна хімія і хімія

органічного синтезу. Використання хімічної продукції в промисловості дає змогу виготовляти значну кількість високоякісних виробів, необхідних таким прогресивним галузям виробництва, як атомна енергетика, радіоелектроніка тощо. Продукція хімічної промисловості часто заміщує природну сировину, яка дорого коштує, сприяє зниженню вартості кінцевої продукції, підвищенню якості виробів.

Розміщення хімічної промисловості має свої особливості у зв'язку з тим, що на нього впливають такі чинники:

- екологічний чинник. Хімічна промисловість є одним з основних джерел техногенної небезпеки й забруднювачів навколишнього середовища.

- невисока трудомісткість, її підприємства можна розмістити у слабо заселених районах. Винятком є виробництва хімічних волокон і фармацевтична промисловість.

- споживчий чинник визначає в основному розміщення підприємств основної хімії (виробництва мінеральних добрив, крім калійних, сірчаної кислоти тощо), та виробництв, що переробляють напівфабрикати хімії органічного синтезу (виробництво хімічних волокон, гумово'технічні вироби тощо).

У міжнародному поділі праці наша країна займає одне з провідних місць у галузі хімічних виробництв, володіючи потужною сировинною базою для хімічної промисловості. В надрах України є запаси майже всіх видів мінеральної хімічної сировини: вугілля, природного газу, нафти, сірки, карбонатної сировини, кухонної і калійної солей, титанових руд тощо, хоча рівень і якість освоєння родовищ часто залишає бажати кращого. У перспективі розвиток хімічної індустрії в Україні має здійснюватися переважно за рахунок технічного переоснащення та реконструкції діючих підприємств з впровадженням ресурсозберігаючих мало- і безвідходних технологій, схем замкненого водообігу. У промислових вузлах і центрах з високим рівнем концентрації хімічних виробництв поряд з проведенням природоохоронних заходів актуальною проблемою є перепрофілювання екологічно шкідливих виробництв з метою оздоровлення навколишнього середовища.

Лісова, деревообробна та целюлозно-паперова промисловість України є специфічним промисловим підкомплексом, який являє собою сукупність галузей і виробництв, підприємства котрих здійснюють заготівлю деревини, її комплексну механічну, хіміко-механічну і хімічну обробку і переробку [45].

В національній економіці України особливе місце займає сфера агропромислового виробництва. Гармонійно сформовані чи не найсприятливішими в світі природно-економічними передумовами господарювання в далекому історичному минулому, сільськогосподарський та переробний сектори суспільного виробництва були й залишаються провідними для нашої країни не тільки для забезпечення життєво важливих потреб населення в харчових продуктах та товарах легкої промисловості, але й через високу конкурентоспроможність національної продукції агропромислового сектора на ринках СНД й світу.

Із 240 країн світу в 1990 р. Україна займає в розрахунку на душу населення перше місце у світі по виробництву бурякового цукру, виробляючи його по 150 кг; четверте місце у світі по виробництву яєць, виробляючи їх по 17,5 кг (Голландія — 43,4, Угорщина — 25,1, Білорусь — 20,3 кг); четверте місце у світі по виробництву молока, виробляючи по 472 кг (Данія — 921 кг, Голландія — 751 кг, Фінляндія — 540 кг); шосте місце у світі по виробництву зерна, виробляючи по 1 т. (Данія — 1,9 т, Канада — 1,7 т, США, Угорщина і Франція по 1,2 т); сьоме місце у світі по виробництву м'яса, виробляючи його по 84 кг (Данія — 301 кг, Голландія — 180 кг, Бельгія — 164 кг, Угорщина — 156, Білорусь і США — по 115 кг, Канада — 106). Таким чином, Україна входила у першу десятку країн світу по виробництву основних продуктів харчування на душу населення [46].

За роки інтенсивного розвитку промисловості на засадах індустріальної моделі в економічних формаціях з високими рівнями усупільнення виробництва в аграрному секторі в Україні було сформовано потужну територіальну соціально-економічну систему — багатогалузевий аграрно-промисловий комплекс (АПК). В останньому у тісному зв'язку розвивалися виробництво засобів виробництва для АПК, сільське господарство, харчова та переробна промисловість, а також інфраструктурна сфера аграрно-промислового виробництва. Аграрно-промисловий комплекс став одним з найбільш потужних і багатогалузевих формувань в структурі національної економіки. Це складний комплекс виробництва, що об'єднує різні галузі народного господарства. АПК в значній мірі визначає соціально-економічний розвиток країни, рівень життя населення, його забезпечення продуктами харчування, а переробну промисловість — сільськогосподарською сировиною. Вирішення продовольчої проблеми здійснюється саме в АПК, через що він є життєво важливою ланкою економіки і мусить мати пріоритетний розвиток.

АПК має достатньо складну й розгалужену функціональну й галузеву структуру. До його складу входять **4 основні сфери**:

1. *Сільськогосподарське виробництво* — рослинництво і тваринництво, що створюють сировинну базу АПК. Це його основна базова ланка.

2. *Галузі, які виробляють матеріально-технічні засоби для галузей АПК.* Це — сільськогосподарське машинобудування, виробництво засобів захисту рослин, мінеральних добрив, комбікормова і мікробіологічна промисловість, виробництво тари, спеціального устаткування і приладів для АПК та ін.

3. *Галузі, які забезпечують переробку сільськогосподарської продукції (харчова, легка).*

4. *Виробнича інфраструктура АПК* — спеціалізовані транспорт, складське господарство, матеріально-технічне постачання, інженерні споруди, в тому числі іригаційні системи, заготівля, зберігання сільськогосподарської продукції, науково-інформаційне забезпечення аграрно-промислового виробництва.

До складу АПК входять два основні виробничі підкомплекси — продовольчий та непродовольчий. Ці комплекси, в свою чергу, залежно від виду сировини, що використовується, поділяються на рослинницькі і тваринницькі підкомплекси.

Основними територіальними формами організації АПК є *локальні і регіональні АПК.* Локальні АПК формуються на відносно невеликих територіях на основі поєднання агропромислових підприємств з переробки малотранспортабельної сільськогосподарської продукції і мають найнижчу ступінь інтеграції.

В межах економічних районів різного рівня розміщення і взаємодія локальних АПК обумовлюють формування відповідного регіональних АПК. Регіональні (територіальні) АПК можуть включати територію країни, економічного району, автономної республіки, області, територіально-господарського чи адміністративного району. В межах природно-господарських зон виділяють зональні АПК, сформовані під впливом природних умов відповідної агрокліматичної зони. Вони представлені інтегральними агропромисловими зонами і агропромисловими районами та спеціалізованими агропромисловими зонами і районами.

На території України сформувалися три основні великі сільськогосподарські зони (крупні регіональні АПК) з певною спеціалізацією сільського господарства та підприємств переробної промисловості і виробничої інфраструктури — Поліський АПК, Лісостеповий АПК, Степовий АПК, а також локальні специфічні АПК гірських і передгірських районів Карпат і Криму з явно вираженою вертикальною зональністю виробництва. Виділяються також приміські АПК зі спеціалізацією, сформованою потребами забезпечення населення великих міст плодами, овочами, молокопродуктами, м'ясом худоби та птиці тощо.

Для досягнення високого економічного та соціального ефекту необхідними складовими реформування економіки АПК мають стати реструктуризація господарства в напрямі

інтенсифікації розвитку малого та середнього підприємництва, особливо в харчовій галузі, легкій промисловості, соціально-культурній та соціально-побутовій сферах інфраструктури села, що надасть і помітний соціальний ефект, сприятиме більш повній зайнятості населення регіону, стимулюватиме його економічну активність. Особливу роль в економічному механізмі комплексного розвитку економіки аграрно-промислових економічних районів має відігравати гнучка фінансово-бюджетна політика, основою якої є диференційований підхід із забезпеченням, з одного боку, цілеспрямованої підтримки депресивних територій, а з іншого боку — створенням можливостей для прискореного саморозвитку регіонів з позитивними ознаками динамічного зростання суспільного виробництва [47].

6.6. Особливості розміщення, проблеми та перспективи розвитку паливно-енергетичного, металургійного, машинобудівного, агропромислового, соціального, транспортного, будівельного, нафтохімічного та лісопромислового комплексів

Структура промисловості України в загальному вигляді представлена чотирма великими міжгалузевими комплексами:

1. Паливно-енергетичний комплекс України — це сукупність галузей промислового виробництва, які здійснюють видобуток первинних енергоресурсів (нафти, природного газу, вугілля), генерацію електроенергії, її транспортування та споживання.

Тобто, до складу ПЕК входять підгалузі паливної промисловості (вугільна, нафтова, газова, торф'яна, сланцева) та електроенергетика, що включає ТЕС, ГЕС, АЕС та електростанції, що працюють на ВДЕ.

Вугільна промисловість. Вугілля – єдина енергетична сировина, запасів якої потенційно достатньо для того, щоб забезпечити енергетичну безпеку України та сприяти розвитку металургійної та хімічної промисловості. Якщо в структурі світових запасів основних видів органічного палива вугілля становить 67%, то на Україні – 95,45%. Вугільна промисловість є стратегічною галуззю країни.

В енергетиці України вугілля є основним стабільним ресурсом зі значним об'ємом і може застосовуватись в перспективі. У 1998 р. частка вугілля в паливно-енергетичному балансі України становила 26,6%, у 1975 році – 47,4%, у 2017 р. – 28,7%.

Біля 66% вугільних ресурсів, що видобуваються, припадає на економічно розвинуті країни, у першу чергу, США, країни СНД, Велику Британію, ФРН. Провідні країни (Китай, США, Росія, Польща, Індія, Австралія, ФРН, ПАР, Україна, Казахстан) разом видобувають більше 80% загальносвітового вугілля.

Найбільш давнім і розповсюдженим є використання вугілля як палива для спалювання. У теперішній час до 50% електроенергії в Україні виробляється на теплових електростанціях, абсолютна більшість енергоблоків яких спалюють енергетичне (некоксівне) кам'яне вугілля і антрацити.

Нафта і природний газ. ХХ століття назвали століттям нафти і природного газу. Людство увійшло в ХХІ століття, однак вирішальне значення для розвитку світової економіки залишилося поки що за цими корисними копалинами, які поряд з вугіллям є основним паливом.

Нафта і горючі гази відомі людству з найдавніших часів. Вченими встановлено, що більше 500 тис. років тому нафту вже було виявлено на березі Каспійського моря, а за 6 тис. років до нашої ери спостерігався вихід на поверхню землі нафтового газу на Кавказі та в Середній Азії.

Археологічні розкопки показали, що на березі Євфрату нафта видобувалась ще 6–4 тис. років до н.е. Вона використовувалась для різноманітних цілей, у тому числі як ліки. Стародавні

египтяни застосовували асфальт (окислену нафту) при бальзамуванні. Добували вони його переважно біля берегів Мертвого моря. Нафтові бітуми використовувалися для виготовлення будівельних розчинів і як мастило. Нафта була складовою частиною запалювальної суміші, що увійшла в історію під назвою «грецького вогню». У народів, які населяли південне узбережжя Каспійського моря, нафта здавна застосовувалась для освітлення помешкань.

До середини XIX ст. нафта видобувалась у невеликих кількостях, головним чином з неглибоких колодязів поблизу природних її виходів на поверхню землі. З другої половини XIX ст. попит на нафту почав зростати у зв'язку з широким використанням парових машин і розвитком промисловості, яка потребувала великої кількості мастильних матеріалів і більш потужних джерел світла. Запровадження наприкінці 60-х років XIX століття буріння нафтових свердловин вважається початком зародження нафтогазової промисловості [48].

Свою назву нафта отримала від індоєвропейського слова «нафата» – витікаюча.

Слово «газ» придумав приблизно в 1600 р. голландський хімік Гельмонт, вивівши його від грецького «хаос», що означало у стародавніх греків поняття «сяючий простір» [48].

Перший нафтопереробний завод в Україні було побудовано в 1859 році в місті Дрогобич. Він згорів, а на цьому самому місці у 1863 році побудували новий. Саме 1863 рік вважають початком промислової переробки нафти в Україні.

Природний газ як паливо в багатьох сферах споживання цілком може замінити нафту, а часто він ефективніший і зручніший у використанні. Вперше природний газ став застосовуватися як паливо для парових котлів і кухонних вогнищ у 70-х роках минулого сторіччя в штаті Пенсільванія (США). Потім його почали використовувати в металургії при доменних процесах.

Широке застосування природного газу почалося біля півстоліття тому. Нині жодна галузь не розвивається так швидко, як газова. Природний газ використовується для виробництва електроенергії на електростанціях, а також як паливо в металургійній промисловості.

У деяких країнах початок розвитку газової промисловості відносять до періоду використання газу для освітлення вулиць.

В Україні газове освітлення вулиць почалося в Одесі у 1866 р. З часом були побудовані газові заводи, і газове освітлення стало застосовуватися в Харкові, Києві та Чернівцях. Пізніше в цих та інших містах газ став служити і як паливо.

В енергетичному балансі України за 2017р. природний газ складає 27,4% певинних енергоресурсів, нафта – 14,3%.

Нафтогазова промисловість України представлена 6 нафтопереробними заводами загальною потужністю первинної переробки 51-54 млн тонн нафти протягом року. Провідним підприємством паливно-енергетичного комплексу є Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України». Тут виробляють 1/10 ВВП України та забезпечують 5% надходжень до Державного бюджету [49].

Енергетична безпека – це стан економіки, що забезпечує захищеність національних інтересів у сфері енергетики від наявних і можливих загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, задовольняє реальні потреби населення в паливно-енергетичних ресурсах та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану [43].

Україна володіє потужною енергетичною системою. Енергетика складається з теплоелектростанцій та теплоелектроцентралеї, цілої мережі атомних станцій, гідроелектростанцій, вітрових та сонячних станцій. Власне, акцент саме на відновлюваній енергетиці робить Україна на державному рівні. Ключовий доказ тому – нещодавно створене Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. Проте темпи запровадження екологічно чистої енергії поки що відстають від світових трендів.

Електроенергетика. Встановлена потужність теплових електростанцій (**ТЕС**) і теплових електроцентралей (ТЕЦ) становить близько 62% загальної встановленої потужності всієї електрогенерації України, але виробляють вони лише близько 40% електроенергії в країні (39.5% в першому кварталі 2018 року). ТЕС працюють при вкрай низькому коефіцієнті використання встановленої потужності та неприпустимих екологічних показниках. Всі вони вже виробили свій розрахунковий ресурс і багаторазово його перевищили. Витрати умовного палива на вироблення однієї кіловат-години електроенергії перевищили 400 грамів, в той час як ця величина у 1991 році була на 70-80 грамів нижче.

Якщо витрати умовного палива на вироблення електроенергії зменшити до рівня 80-х років минулого століття, то тепла енергетика України витрачала б майже на третину менше вугілля, ніж вона спалює сьогодні. За різними оцінками до 2035 року має бути остаточно виведено з експлуатації до 7000 МВт потужностей ТЕС України. Здавалося б, всі сили повинні бути кинуті на реконструкцію діючих ТЕС і будівництво нових сучасних електростанцій. Фантастичний тариф, діючий зараз для ТЕС (в 3! рази перевищує тариф на електроенергію атомних електростанцій (АЕС), здавалося б, дозволяє цим займатися. Однак, реконструкція, яку виконують зараз власники ТЕС, спрямована судячи зі всього на вижимання з обладнання «пенсійного» віку навіть того, що вичавити з нього вже неможливо [50].

АЕС. На тлі явної деградації теплової генерації, атомна енергетика об'єктивно посіла провідне місце у забезпеченні країни електроенергією. Лише близько ¼ встановлених генеруючих потужностей країни складають АЕС, але при цьому вони виробляють більше 50% електроенергії (49,4% за підсумками першого кварталу 2018 року та 56,6% за підсумками 2017 року). У цій галузі електроенергетики також є проблеми, які потребують вирішення в найближчій і довгостроковій перспективі:

– забезпечення безпеки АЕС. Цьому завданню приділялася і приділяється першочергова увага, розроблені і реалізуються програми, що забезпечують прийнятний рівень безпеки та надійності діючих енергоблоків. НАЕК «Енергоатом», даючи країні більше половини потрібної їй електроенергії, балансує на межі банкрутства і шукає гроші на підвищення безпеки по всьому світу. І це в країні, яка пережила Чорнобиль. Політики різного рівня, особливо до чорнобильських дат, багато просторікують про безпеку національної ядерної енергетики, але не вживають дієвих кроків, щоб створити відповідні економічні умови. Забувається наш так дорого набутий досвід - дешевше попередити аварію, ніж ліквідувати її наслідки.

- продовження терміну експлуатації діючих енергоблоків. Сьогодні це, без перебільшення, програма виживання держави. Вже продовжено термін служби 7 з 15 атомних енергоблоків, які знаходяться зраз в експлуатації на українських АЕС. Є певні надії на те, що всі діючі енергоблоки наших атомних електростанцій попрацюють на Україну ще, як мінімум, років 20. Але, що далі? Адже перші два «продовжених» енергоблоки Рівненської АЕС повинні бути зупинені в 2030 - 2031 роках. А слідом за ними повинні виводитися з експлуатації енергоблоки №1 та №2 Южно-Української АЕС. Разом, майже 3000 МВт ядерних потужностей можуть бути зупинені ще до 2035 року. Тому нам вкрай потрібні заміщуючі потужності. Хочемо нагадати, що рішення про завершення будівництва енергоблоків №3 та №4 Хмельницької АЕС було прийнято у 2005 році! Минуло вже 13 років, а «віз і нині там» [50].

ГЕС. Сумарна потужність ГЕС та ГАЕС становить 6200 МВт. Можливо її збільшення за рахунок добудови Дністровської та Ташлицької ГАЕС, і спорудження Каховської ГЕС-2, але в сумі це дасть надбавку всього лише на 3000 МВт. Частка гідроенергетики у виробництві електроенергії становить 9 -10% (9,1% за підсумками першого кварталу 2018 року). Однак, головне завдання гідроенергетиків, наскільки це дозволяють потужності і стік води в річках, підтримувати стабільність роботи енергосистеми України в змінній частині графіку навантаження. Гідроенергетика - це основні маневрені потужності енергосистеми України [50].

ВЕС і СЕС. Останнім часом спостерігається явний ажіотаж навколо цих джерел електроенергії, який в значній мірі підігрітий Паризькою угодою, згідно з якою для запобігання катастрофічним кліматичним змінам слід скорочувати вуглецеву енергетику і орієнтуватися на ядерні та відновлювальні джерела. Прогрес економічних показників ВЕС і СЕС очевидний. Не настільки очевидні його кінцеві результати, якщо врахувати, що динаміка цін на матеріали, використовувані при будівництві ВЕС і СЕС (кремній, літій і т.д.) може змінитися, що вплине на економіку цих джерел електроенергії. Мало хто звертає увагу на те, що термін служби основних елементів ВЕС і СЕС становить 10-15 років, після чого вони повинні замінюватися. Це також впливає на економіку.

Але головне - для цих джерел характерні нестабільність і, як наслідок, вкрай низький коефіцієнт використання встановленої потужності: 25% для ВЕС (все залежить від вітру) та ще нижче, для СЕС (хмарність, а вночі так і взагалі сонця немає). В умовах централізованого електропостачання, у тому числі в Україні, цей фактор несе ризики розбалансування енергосистеми з дуже негативними наслідками.

Впровадження ВЕС і СЕС, безперечно, необхідно. Але не все тут однозначно, треба придивитися до світового досвіду, його плюсів і мінусів. Пошлемося на Німеччину. На частку ВЕС і СЕС тут припадає близько 31% усієї електроенергії в країні. Частка АЕС скоротилася до 13% (до 2025 року Німеччина зупинить всі ядерні енергоблоки). Частка вугільних електростанцій зросла до 55%. В результаті вартість електроенергії в Німеччині стала найбільшою в Європі і лише 43% джерел електроенергії в цій країні визнається екологічно прийнятними. А поруч, у Франції, де домінує ядерна енергетика, частка таких джерел становить 93%. Стратегія - 35 передбачає, що частка СЕС і ВЕС у виробництві електроенергії в Україні до 2035 року зросте до 13% (збільшення в порівнянні з існуючим станом більш ніж в 10 разів). Йдуть розмови про те, що за межами 2035 року частка електроенергії, що виробляється СЕС і ВЕС повинна зрости до 40% (за прикладом деяких країн Європи)

Проте потенціал відновлювальної енергетики може забезпечити 78% всього виробництва електроенергії в Україні [50].

2. Гірничо-металургійний комплекс України — це сукупність підприємств, які послідовно здійснюють видобування, збагачення, металургійну переробку руд чорних, кольорових і рідкісних металів та нерудної сировини для металургії, виробництво чавуну, сталі кольорових і дорогоцінних металів, сплавів, прокатне виробництво, переробку вторинної сировини.

Гірничо-металургійний комплекс України є повною технологічною системою, що складається з підприємств з видобутку і переробки залізорудної сировини, виробництва коксу і феросплавів, виплавки чавуну і сталі, а також з підприємств з виробництва прокату.

До гірничо-металургійного комплексу належить також коксохімія, виробництво вогнетривів, будівельних конструкцій з металу, електродів, металургійного устаткування, порошкова металургія тощо.

Металургія є галуззю спеціалізації нашої країни в територіальному поділі праці країн СНД, Європи та на світовій арені.

Металургія є однією з найбільших галузей вітчизняної економіки, яка виробляє сировину для машинобудування, транспортної та будівельної промисловості.

Після здобуття незалежності Україна успадкувала від колишнього СРСР потужний гірничо-металургійний комплекс, який за своїми масштабами становив понад 35% колишнього загальносоюзного гірничо-металургійного комплексу. Проте глибока та затяжна економічна криза 1991–1995 рр., розрив економічних зв'язків між колишніми споживачами та металургами України, дефіцит обігових коштів унаслідок інфляції та неплатежів, згорання бюджетного фінансування, тиск потужних конкурентів на внутрішньому і зовнішньому ринках, дефіцит керованості розриву технологічно пов'язаних підприємств призвели до погіршення фінансово-

економічних показників і різкого скорочення темпів зростання металургійного виробництва. Зокрема, за цей період обсяги виплавки чавуну скоротилися на 52,4%, сталі — на 53,4.

Переважаючі негативні тенденції у металургійній галузі було пов'язано насамперед із відсутністю внутрішнього ринку чорних металів і зниженням платоспроможного попиту тих секторів економіки, які є основними споживачами металу.

Одночасно із скороченням попиту на внутрішньому ринку виводилися з експлуатації зайві активи або знижувався ступінь їхнього використання. Ці процеси відбувалися без спеціальних програм ліквідації застарілого мартенівського виробництва. Як правило, ліквідовувалися тільки надмірні і вкрай морально та фізично застарілі потужності.

Проте чорна металургія була першою галуззю в Україні, яка змогла вийти з трансформаційної кризи та досить швидко переорієнтувалася з внутрішнього ринку на експорт. Експортна орієнтація була зумовлена низкою важливих чинників, насамперед намаганням вижити в умовах різкого скорочення внутрішнього попиту і майже повної відсутності обігових коштів на підприємствах.

Вихід чорної металургії на зовнішній ринок стимулював після 1996 р. зростання обсягів металургійного виробництва, для забезпечення яких підприємства почали вводити в дію тимчасово виведені з експлуатації потужності. Та як тільки галузь стала оживати, вона знову зіткнулася з гострою проблемою старіння основних фондів. До негативних тенденцій додалася й економічна криза 1998 р., що розпочалася з Південно-Східної Азії, поширилася по всьому світу та призвела до критичного погіршення фінансового стану металургійних підприємств. Як наслідок, металурги знову опинилися у фінансовій кризі.

З метою виведення галузі з фінансової кризи керівництво країни прийняло рішення про проведення широкомасштабного економічного експерименту на основі державної підтримки. Програму державної підтримки було побудовано на наданні пільг і використанні м'яких бюджетних обмежень.

За параметрами програми антикризового фінансового оздоровлення підприємств цілі і результати економічного експерименту в чорній металургії оцінюються вітчизняними експертами в цілому позитивно, проте незаперечним є факт, що прямого бюджетного виграшу країна не отримала. Непрямий бюджетний виграш зводиться до того, що чорна металургія за рахунок активізації експортної діяльності стала значним валютним донором для країни і зробила свій внесок у забезпечення виходу національної економіки з кризи.

Попри загалом позитивну оцінку проведеного економічного експерименту, необхідно зазначити, що програмою не було передбачено оновлення та модернізації основних виробничих фондів металургійних підприємств.

Після закінчення терміну дії експерименту і до 2007 р. металургійна галузь, в якій було задіяно майже 13,0% працюючих, виробляла понад 10,0% промислової продукції країни, забезпечуючи тим самим 5,8% ВВП, понад 40,0% обсягів зовнішньої торгівлі та майже 42,0% валютних надходжень до країни. Для порівняння, у 2007 р. АПК України, виробляючи майже 7,0% продукції, забезпечував 6,5% ВВП і лише 5,0% експорту.

Наявність у країні висококваліфікованого кадрового персоналу, власної сировинної бази (коли залізна руда та вугілля лежать практично під ногами) і великої кількості виробничих потужностей дала змогу вітчизняним виробникам металопродукції не лише повномасштабно забезпечувати внутрішній ринок, а й надавати країні значні обсяги експорту, поліпшуючи зовнішньоторговельний баланс. Завдяки експортній орієнтації підприємствами металургійної галузі у 2007 р. було досягнуто найбільших (після 1990 р.) обсягів виробництва.

Однак, зорієнтувавшись на експорт металопродукції, вітчизняні виробники змінили структуру виробництва, значно скоротивши марочний і розмірний сортаментний ряд, суттєво зменшивши при цьому виробництво високотехнологічної продукції, що в принципі погіршує майбутню конкурентоспроможність.

Відповідно, нині основними продуктовими групами у структурі експорту вітчизняної металопродукції є напівфабрикати та готовий прокат

Водночас, попри суттєві досягнення в обсягах виробництва, експортна орієнтація металургійної галузі зробила її залежною від кон'юнктури світового ринку металопродукції, який сьогодні характеризується жорсткою конкуренцією через постійне зростання нових виробничих потужностей. Так, якщо через сприятливу світову кон'юнктуру металургійна галузь України до 2007 р. робила значний внесок у ВВП, зовнішню торгівлю і приплив валюти до країни, то після фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. ситуація значно погіршилася: частка чорної металургії у ВВП скоротилася з 5,8% у 2007 р. до 2,3% у 2015-му, тобто у 2.5 разу; у структурі випуску промислової продукції — з 10,5 до 7,0%; у загальному обсязі експорту товарів — з 40,0 до 23,6%, тобто майже у 2 рази; у загальній кількості працюючих у промисловості — з 12,8% у 2007 р. до 11,9% у 2015-му [51].

Основною передумовою посилення конкуренції на світовому ринку металопродукції стала масштабна модернізація металургійних підприємств у країнах із ринковою економікою, яку здійснили ще в останні роки минулого століття. В її основу було покладено будівництво сучасних екологічно чистих металургійних потужностей для випуску кінцевої продукції з високою доданою вартістю. Фактично замість випуску мартенівської сталі металургійні підприємства провідних країн світу перейшли на киснево-конверторне виробництво та виплавку електросталей.

Структурна перебудова металургійних підприємств привела до скорочення обсягів видобутку залізної руди в цих країнах та їх зростання в країнах, що розвиваються. Це, у свою чергу, зумовило суттєві зміни у світовій торгівлі залізною рудою. Відтак, сьогодні країнами — найбільшими експортерами залізної руди є: Австралія, Бразилія та Індія. Україна у 2016 р. експортувала лише 39,2 млн т (2,5% світового ринку). Основними споживачами залізної руди виступають: Китай, Японія, Південна Корея, Німеччина та Нідерланди. Імпорт залізної руди вітчизняними підприємствами за аналогічний період становив близько 1,8 млн т.

Відмова провідних країн від виробництва сталі мартенівським способом і перехід до більш екологічно чистого виробництва — електросталей привели до зростання обсягів споживання металобрухту.

Наведене вище свідчить про те, що сьогодні розвинені країни та країни, що розвиваються, мають конкурентоспроможні металургійні потужності, побудовані переважно на новій енергоефективній технологічній основі, прогресивну структуру виробництва та відповідають світовим екологічним вимогам.

Протягом усього періоду незалежності Україна не будувала технічно нових виробництв (за винятком заводу "Інтерпайп Сталь") у секторі чорної металургії. Підприємства проводили лише вибіркочну модернізацію, орієнтовану не так на удосконалення прокатного виробництва, випуск складніших і якісніших видів прокату або розвиток четвертого переділу, як на заміну морально та технічно застарілого обладнання для зменшення сировинної та енергетичної складових у структурі собівартості продукції. При цьому зазначена модернізація відбувалася переважно на базі вітчизняного устаткування і вітчизняних технологічних розробок, які, попри відносно нижчі витрати, є менш ефективними порівняно з іноземними аналогами.

Зазначимо, що найбільші обсяги інвестицій в основний капітал підприємств вітчизняної металургійної галузі було зафіксовано у 2007 р. — 2224,6 млн дол. (або 52 дол. на тонну виробленої сталі). Проте через фінансово-економічну кризу 2008–2009 рр. практично всі металургійні підприємства України суттєво скоротили обсяги інвестування. Зокрема, у 2015 р. обсяги інвестицій в основний капітал металургійних підприємств зменшився порівняно з 2007-м майже у чотири рази — до 572,4 млн дол. (або до 24,9 дол. на тонну виробленої сталі).

Про те, що використання застарілих технологій у галузі зумовлює колосальну енергоємність металургійного виробництва та призводить до неефективного споживання

паливно-енергетичних ресурсів і, як наслідок, до зниження конкурентоспроможності української металопродукції, годі й казати. Через застарілі технології виплавки сталі на вітчизняних підприємствах практично не застосовуються прогресивне електронно-променеве плавлення сталі та методи прямого відновлення залізних руд, які належать до п'ятого технологічного укладу та мають високу додану вартість.

Тому на основі аналізу структури випуску сталей можна стверджувати, що Україна значно відстає від розвинених країн і країн, що розвиваються, як у технологічній, так і в структурній перебудові металургійної галузі. Наслідками такого відставання є щорічне скорочення обсягів виробництва, експорту та внутрішнього споживання вітчизняної металопродукції. Більш того, такі тенденції призводять до зростання імпорту металопродукції, яка може вироблятися в країні.

Впровадження адміністрацією США у березні 2018 р. імпортного мита на металопродукцію незалежно від країни походження та експорту викликав «ланцюгову реакцію» протекціоністських заходів у вигляді захисних розслідувань проти імпортованого металопрокату з боку країн Європейського Союзу, Туреччини, РФ, що, у свою чергу, призвело до загрози обмеження поставок металопродукції українського походження на ті зовнішні ринки, завдяки яким вітчизняна металургійна галузь і забезпечувала левову частку валютних надходжень до країни. Наприклад, частка експорту до країн ЄС у минулому році становила 34% від загального українського металургійного експорту, а до Туреччини – близько 13%.

Усе це посилюється наявністю у світі надлишкових сталеплавильних потужностей майже на 700 млн.т. Для стабілізації ситуації на міжнародному металургійному ринку, за оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), необхідно вивести з експлуатації потужностей приблизно на 300-350 млн. т сталі. Проте поки що жодна з металургійних країн, насамперед, Китай, який за 11 місяців 2018 р. виробив 857 млн.т сталі (Україна - 20,1 млн.т сталі), не поспішають скорочувати металургійні потужності.

Глибока технологічна модернізація сталеплавильного виробництва має на меті повну відмову від використання мартенів. Але це потребує значних коштів і чимало часу. Приміром, Франція започаткувала реконструкцію своєї металургійної галузі понад 30 років тому і протягом 10-15 років щороку витрачала на ці цілі понад \$2 млрд, або близько \$80 на тонну сталі. Це дало змогу французьким металургам значно підвищити технічний і технологічний рівень галузі. Сьогодні всю сталь у Франції виплавляють у конвертерах.

Роботи в цьому напрямі започатковані і в Україні. Приклад – Маріупольський металургійний комбінат. Підприємство знаходиться в місті на узбережжі Азовського моря. Має повний металургійний цикл, забезпечує сировиною інші металургійні підприємства України. Комбінат експортує свою продукцію до понад 50 країн світу. До 2020 року підприємство планують повністю «закутати» в рукавні фільтри із сіркоочищення. На металургійному комбінаті займаються модернізацією наявного обладнання, введенням нових сучасних виробничих потужностей та удосконаленням технологічних процесів.

Раніше цей меткомбінат увійшов до десятки підприємств України, які несуть найбільшої шкоди навколишньому середовищу. Втім одразу після цього горезвісного рейтингу на підприємстві стартував найбільший за всю історію незалежної України інвестиційний екологічний проект реконструкції агломераційної фабрики. Наразі триває його реалізація, а екологічні показники вже покращилися, запевняють на підприємстві.

Загальні інвестиції в проект склали близько \$220 млн. Після реалізації проекту підприємство досягне міжнародних екологічних стандартів щодо викидів пилу та оксиду сірки [49].

3. Машинобудівний комплекс України — міжгалузевий господарський комплекс України, що об'єднує систему науково-дослідних, конструкторсько-технологічних організацій,

підприємств (об'єднань), продукція яких (машини, устаткування, прилади, апарати, механізми, послуги) має загальноекономічне призначення, виробничу та експлуатаційну спільність.

Рівень розвитку машинобудування є одним із основних показників економічного і, перш за все, промислового розвитку країни.

На основі технологічних процесів, матеріаломісткості та місця і ролі у виробничому комплексі галузі машинобудування поділяються на: важке; загальне; середнє; виробництво точних механізмів; виробництво приладів та інструментів; виробництво металевих виробів та заготовок; ремонт машин і устаткування.

Українська гордість у машинобудуванні орієнтована на небо та космічні простори, а наші технологічні розробки використовує, без перебільшення, вся планета. Провідним центром серед них є конструкторське бюро «Південне» та виробниче об'єднання «Південний машинобудівний завод» у Дніпрі. Саме тут сконструйовано й вироблено понад 400 штучних супутників Землі. Також тут створюють та серійно виробляють ракети-носії, космічні апарати, системи управління, орієнтації і траєкторних вимірювань тощо.

Україна відома також:

- апаратурою стикування «Курс» для Міжнародної космічної станції,
- системами наведення ракет,
- апаратурою систем керування для космічних комплексів «Союз», «Прогрес», «Протон»,
- об'єктами наземної інфраструктури: контрольно-коригуючі станції для глобальних навігаційних супутникових систем, мережею спостережень геофізичних явищ тощо.

Ракети-носії «Космос», «Інтеркосмос», «Циклон-2», «Циклон-3», що були створені на базі бойових ракет, вивели на орбіти штучних супутників понад 1100 космічних апаратів, відігравши значну роль в освоєнні космічного простору.

Також Україна — серед небагатьох країн світу, що володіють повним циклом створення авіаційної техніки. Такий цикл авіапромисловості має лише 5-6 країн у світі. Деякі моделі літаків типу АН випереджають аналогічні світові зразки на 3-4 роки. Літакобудування є однією з найбільш прибуткових і в той же час найбільш капіталомістких галузей машинобудування.

Державне підприємство «Антонов» — серед знакових українських компаній цієї сфери. Це — концерн, до якого входять конструкторське бюро, комплекс лабораторій, експериментальний завод та випробувальний комплекс для розробки та сертифікації літаків. Саме тут збудували найпотужніший, найдовший і найбільший літак у світі: АН-225 «Мрія». Беззаперечна гордість України. На рахунку літака — 240 світових рекордів, що є безпрецедентним випадком в історії авіації. АН-225 оснащений електродистанційною системою керування та здійснював польоти у складі української авіакомпанії «Авіалінії Антонова» [49].

4. Хімічний комплекс — один з провідних у структурі сучасної економіки.

Комплекс хімічних виробництв виготовляє продукцію для всіх основних галузей промисловості, транспорту, сільського господарства, оборони, побутового обслуговування та інших сфер діяльності. Він істотно впливає на рівень і темпи розвитку економіки в цілому.

Структура хімічного комплексу досить складна. До його складу входять ряд спеціалізованих галузей, що використовують різну сировину, виготовляють дуже широкий асортимент продукції і об'єднуються між собою загальною технологією.

Як правило, виділяють основну (неорганічну) хімію, хімію органічного синтезу, гірничохімічну промисловість, фармацевтичну промисловість, мікробіологічну промисловість, побутову хімію.

Провідне місце за обсягом виробництва, в тому числі за випуском кінцевої продукції, займають основна хімія і хімія органічного синтезу. Використання хімічної продукції в промисловості дає змогу виготовляти значну кількість високоякісних виробів, необхідних таким прогресивним галузям виробництва, як атомна енергетика, радіоелектроніка тощо.

Продукція хімічної промисловості часто заміщує природну сировину, яка дорого коштує, сприяє зниженню вартості кінцевої продукції, підвищенню якості виробів.

У міжнародному поділі праці наша країна займає одне з провідних місць у галузі хімічних виробництв, володіючи потужною сировинною базою для хімічної промисловості.

Осередками розвитку хімічної промисловості є Донеччина, Луганщина, Придніпров'я та Прикарпаття. У містах, де знаходяться хімічні підприємства, зараз намагаються запроваджувати нові безвідходні технології, модернізують та розвивають можливості очисних споруд та фільтрів.

У першому десятиріччі незалежності скорочувалися обсяги власного виробництва в українських підприємствах за всіма видами продукції, крім тих, що йшли на експорт. Лише в останні 2-3 роки виробники добрив почали нарощувати потужності. Основна частка у виробництві припадає на мінеральні добрива і аміак, які, в основному, експортують Україна. Основними покупцями є Індія, Бразилія, Туреччина, Мексика, Пакистан, Нігерія.

В Україні працює 8 великих виробників добрив, 6 із яких спеціалізуються на азотних добривах і є основою експортного і виробничого потенціалу держави.

Варто відзначити, що у вересні 2018-го презентовано Стратегію розвитку хімічної галузі України до 2030 року. Мета – покращення кількісних показників у цій царині індустрії, оскільки частка хімічної продукції в загальному експорті України з 2012 року по 2017-й впала з 6,2% до 4,7%. Кількість робочих місць у галузі за цей же період скоротилася в 1,5 рази. У 2017 році порівняно з 2012 роком обсяги експорту хімічної продукції зменшились в 3,4 рази (з \$5 млрд до \$1,4 млрд) [49].

Агропромисловий комплекс. В національній економіці України особливе місце займає сфера агропромислового виробництва. Гармонійно сформовані чи не найсприятливішими в світі природно-економічними передумовами господарювання в далекому історичному минулому, сільськогосподарський та переробний сектори суспільного виробництва були й залишаються провідними для нашої країни не тільки для забезпечення життєво важливих потреб населення в харчових продуктах та товарах легкої промисловості, але й через високу конкурентоспроможність національної продукції агропромислового сектора на ринках СНД й світу.

Із 240 країн світу в 1990 р. Україна займала в розрахунку на душу населення:

– 1 місце у світі по виробництву бурякового цукру (150 кг на 1 особу);

– 4 місце у світі по виробництву яєць – 17,5 кг (Голландія — 43,4, Угорщина — 25,1, Білорусь — 20,3 кг);

– 4 місце у світі по виробництву молока – 472 кг (Данія — 921 кг, Голландія — 751 кг, Фінляндія — 540 кг);

– 6 місце у світі по виробництву зерна – 1 т. (Данія — 1,9 т, Канада — 1,7 т, США, Угорщина і Франція по 1,2 т);

– 7 місце у світі по виробництву м'яса – 84 кг (Данія — 301 кг, Голландія — 180 кг, Бельгія — 164 кг, Угорщина — 156, Білорусь і США — по 115 кг, Канада — 106).

Таким чином, Україна входила у першу десятку країн світу по виробництву основних продуктів харчування на душу населення [46].

За роки інтенсивного розвитку промисловості на засадах індустріальної моделі в аграрному секторі в Україні було сформовано потужну територіальну соціально-економічну систему — багатогалузевий аграрно-промисловий комплекс (АПК).

Вирішення продовольчої проблеми та забезпечення продовольчої безпеки здійснюється саме в АПК.

Продовольча безпека – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності.

В 2018 году внешнеторговый оборот Украины продукцией агропромышленного комплекса (АПК) достиг \$24,3 млрд. Из них \$18,8 млрд приходится на экспорт.

Визначальними товарами для українського експорту залишились зернові, олія та олійні культури, а також м'ясні продукти [64].

Порт "Южный", будучи самым большим транспортным хабом в стране, стал еще масштабнее: 6 сентября здесь состоялось открытие зернового терминала Neptune, построенного компаниями MV Cargo и Cargill. Проектная мощность терминала — 5 млн т зерновых в год, что позволяет ему входить в лидирующую тройку зерновых терминалов в Украине. Такой объем перевалки означает, что Neptune один может обеспечить 10% нынешнего украинского экспорта зерновых.

Наш сільськогосподарський сектор дає понад 14% українського ВВП і деє 36% валютного експорту. У ньому задіяно не менше 15% населення країни. Аграрії знову встановили рекорд України з валу зібраних зернових — 70 млн. т. Цього року очікується і рекордний експорт цих культур.

У структурі сільського господарства України утворився перекис на користь рослинництва, тому що там є швидка прибутковість. Але таке зростання створило і серйозні логістичні проблеми.

Із 800 чинних в Україні елеваторів тільки 50 можуть забезпечити повноцінні маршрутні перевезення, заповнюючи по 54 вагони [52].

Переважна частина продукції вітчизняного АПК експортується до країн ЄС (за даними 2016 року — 26,4%) та СНД (за даними 2016 року — 7,5%). Експорт української агропродукції в країни ЄС в січні-липні 2019 року зріс на 34,3% в порівнянні з аналогічним періодом 2018 року - до 4,1 млрд доларів.

За результатами 8 місяців 2019 року експорт соків з України склав 62,7 млн доларів, що майже на 60% більше, ніж за аналогічний період минулого року. Основним покупцем українських соків стали США, куди було поставлено даної продукції на 25,6 млн доларів, що становить 40,8% від усього експорту соків з України. В рамках зони вільної торгівлі з Євросоюзом Україна може безмитно експортувати соки в ЄС в межах квот. У 2019 розмір основної квоти на безмитний експорт соків в ЄС становить 16 тисяч тонн, а додатковою (яка почала діяти з 2017 року і буде діяти до 2020 включно) - 500 тонн. Обидві квоти були закриті ще в перших числах січня поточного року.

Основним ринком збуту української сільськогосподарської продукції залишається ринок Азії, де основними країнами-партнерами з Азії є Індія, Іран та Туреччина. На другому місці країни ЄС, головними партнерами є Іспанія, Нідерланди та Італія. Трійку лідерів закривають країни Африки (Єгипет, Лівія, Туніс).

Протягом останнього десятиліття простежується тенденція щодо збільшення ролі та впливу великих аграрних підприємств на експорт продукції АПК. Нині найпотужнішими учасниками аграрного ринку є агрохолдинги "Нібулон", "Кернел Груп" та "Державна продовольчо-зернова корпорація України" [53].

Напрями підвищення конкурентоспроможності експорту продукції АПК України:

1. Формування і впровадження державних програм стимулювання експорту продукції АПК, розвитку органічного виробництва, концепції розвитку біоекономіки в Україні.

2. Розвивати механізми захисту прав інвесторів при вирішенні спорів, розширити системи кредитного забезпечення.

3. Розвиток системи страхування аграрних ризиків. Сплата державою частини страхових внесків при страхуванні ризиків невиконання експортних контрактів з безпосередньою участю

держави при укладанні контрактів. Розробити методику формування тарифів на страхування сільськогосподарських культур та систему контролю погодних умов.

4. Збереження пільгового оподаткування та відшкодування ПДВ для сільськогосподарських виробників. Це дозволить збільшити непрямую підтримку виробників.

5. Зниження собівартості продукції. Зменшення впливу посередників у ціноутворенні, переорієнтація на техніку та добрива вітчизняного виробництва.

6. Розвиток органічного виробництва. Формування системи стандартів та сертифікації продукції відповідно до міжнародних стандартів.

7. Підтримка нових технологій вирощування та підвищення урожайності та продуктивності. Податкові пільги для тих, хто впроваджує інновації.

8. Формування кластерів для покращення інфраструктури. Формування взаємодії за регіональним та галузевим принципом між органами влади (через програми стимулювання і гарантії), виробниками, переробними підприємствами, науковими установами, збутовими організаціями [54].

Завдання для контролю знань студентів до теми 6

1. Назвіть види міжгалузевих комплексів залежно від різних класифікаційних ознак.
2. Що являє собою виробничий комплекс? Назвіть його види.
3. Які галузі відносяться до виробничо-інфраструктурних?
4. Наведіть класифікацію ринкової інфраструктури. Яку роль вона відіграє для виробничого комплексу?
5. Дайте коротку характеристику основним галузям промисловості України.
6. Яка роль агропромислового комплексу і його структура?
7. Назвіть та обґрунтуйте топ-10 подій в Україні (з 2000 р.) які на вашу думку, суттєво вплинули на розвиток економіки країни та/чи оремих складових її виробничого комплексу.
8. Охарактеризуйте діяльність соціального комплексу України.
9. Охарактеризуйте діяльність транспортного комплексу України.
10. Охарактеризуйте діяльність будівельного комплексу України.
11. Охарактеризуйте діяльність лісопромислового комплексів комплексу України.

Задача 1. Визначити варіант з найменшими приведеними витратами, якщо проводиться тендер з чотирьох варіантів розміщення виробництва. Нормативний показник ефективності капіталовкладень для даного виду виробництва складає 0,14.

<i>показники варіант</i>	Величина капіталовкладень, тис. умовн. од.	Поточні витрати, тис. умовн. од.	Транспортні витрати, тис. умовн. од.
Пункт А	1354	62	58
Пункт В	1188	82	48
Пункт С	1265	55	91
Пункт D	1354	53	64

Задача 2. Визначити економічно ефективний радіус перевезення молока з першого району в напрямку другого, якщо приведені затрати на виготовлення 100 л молока у першому районі складають 113 грн., у другому – 121 грн., відстань між фермами – 603 км, приведені затрати на

транспорт для перевезення 100 л молока на відстань 1 км в напрямку від першого району до другого – 0,05 грн., і в зворотньому напрямку – 0,03 грн.

Завдання 3. Проаналізуйте територіальну організацію галузі промисловості (на прикладі будь-якої галузі). Заповніть таблицю, використовуючи учбову літературу.

Комплекс	Галузі, що входять	Господарська функція
Паливно-енергетичний(ПЕК)		
Металургійний		
Хіміко-лісовий		
Машинобудівний		
Агропромисловий(АПК)		
Інвестиційно-будівельний		
Інфраструктурний		

Тема 7. ЕКОНОМІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

7.1. Економічне районування як метод регулювання територіальної організації виробництва

Усі країни світу характеризуються суттєвими територіальними відмінностями, зокрема, великою своєрідністю спеціалізації та структури виробництва, які обумовлені природними, економічними, соціальними, історичними умовами. На цій об'єктивній основі розвивається внутрішньодержавний територіальний поділ праці та формуються своєрідні природно-господарські утворення, які характеризуються певною спеціалізацією – так звані економічні райони. Процес формування економічних районів є об'єктивним. Він відбувається через формування відповідної певним регіональним передумовам господарювання територіальної організації продуктивних сил та структури виробництва. Таким чином, *основою формування економічних районів* є суспільний територіальний поділ праці, який формує виробничу спеціалізацію окремих територій, виробничі цикли і розвиток системи внутрішніх та міжрайонних зв'язків.

Об'єктивними передумовами формування економічних районів виступають наявні у данному регіоні: природні ресурси, особливості економіко-географічного положення території, система розселення, чисельність населення, територіальна організація виробництв, виробничий потенціал, спеціалізація господарства, рівень господарського освоєння території.

В економічній та географічній науці існують декілька підходів до визначення поняття економічного району. Для усіх них прослідковуються спільні ознаки: спеціалізоване господарство, його комплексність, територіальна цілісність, тісні внутрішньорайонні й міжрайонні економічні зв'язки, відносна повнота та замкненість виробничих циклів, особливості економіко-географічного положення. За загальноприйнятим визначенням П.М.Алампієва *економічний район* — це географічно цілісна територіальна частина народного господарства країни, яка має свою виробничу спеціалізацію, міцні внутрішні економічні зв'язки і нерозривно зв'язана з іншими частинами суспільним територіальним поділом праці.

На формування економічних районів впливають фактори трьох основних груп: економічні, природні, та історичні. Основними серед них є **фактори (економічного походження) формування економічних районів:**

1. головним районоутворюючим фактором у кожній країні є суспільний територіальний поділ праці;
2. територіальні виробничі комплекси (ТБК) як сукупність однорідних або тісно зв'язаних між собою різних виробництв, розташованих на певній території;
3. природні умови і ресурси як основа розвитку спеціалізованого господарства району та існування й розвитку інших компонентів продуктивних сил даної території;
4. особливості економіко-географічного положення території району обумовлюють формування спеціалізації його господарства, характер та рівень розвитку економічних зв'язків;
5. районоутворюючі центри — великі міста – економічні центри з потужним виробничим та інфраструктурним потенціалом;
6. форми територіальної організації виробництва — промислові, інфраструктурні (транспортні, рекреаційні) та агропромислові райони, центри, промислові та транспортні вузли, локальні форми територіальної організації господарства регіону;
7. суспільно-політичний устрій (унітарний або федеративний). В Україні суспільно-політичний устрій держави побудовано на засадах унітарності, але з певними елементами федерації, зокрема, з існуванням внутрішньої автономії для АР Крим;

8. адміністративно-територіальний поділ країни. У межах економічних, адміністративних та правових механізмів територіального управління й регулювання в полі адміністративно-територіального поділу країни функціонують як самостійні суб'єкти господарювання різних форм власності, так і окремі ланки господарських комплексів територій [7].

Економічне районування — науково обгрунтований поділ країни на економічні райони, що склалися історично або формуються внаслідок розвитку продуктивних сил на основі суспільного поділу праці.

Згідно з науковими уявленнями, економічне районування здійснюється за комплексом певних критеріїв і принципів.

До основних принципів економічного районування відносяться наступні:

- чітко визначене економіко-географічне положення;
- наявність сформованого виробничого комплексу з явно вираженою спеціалізацією;
- економічне тяжіння до районоформуючого центру;
- непорушність меж адміністративно-територіального устрою;
- об'єктивна суспільна цілісність території, що ґрунтується на взаємопов'язаності всіх її компонентів;
- перспективність діяльності людини, що дає можливість пов'язувати інтереси регіону з державними інтересами;
- ефективна міжнародна спеціалізація, що характеризується вигідними зовнішніми зв'язками;
- комплексно-пропорційний розвиток на основі внутрішніх зв'язків;
- єдність соціально-економічної регіоналізації та адміністративно-територіального устрою;
- соціальна та екологічна ефективність процесу життєдіяльності населення.

Критеріями процесу регіоналізації мають бути: наявність вузлової проблеми як єдності природи, виробництва і людей; відтворюваність процесів господарської діяльності, їхня ефективність і просторова локалізація; урахування регіоноутворюючого значення міст як ядер господарських вузлів, центрів і пунктів; рівень сформованості та інтенсивності зв'язків; імовірність новобудов, освоєння природних ресурсів з урахуванням вимог екологічної безпеки; рівень життя населення.

Основними функціями економічного районування є :

- створення економічної основи територіального управління господарством регіонів;
- вдосконалення територіальної структури господарства;
- формування й реалізація державної регіональної економічної політики;
- обґрунтування вибору доцільних варіантів розміщення компонентів продуктивних сил;
- обґрунтування розвитку територіально-виробничих комплексів;
- підвищення ефективності використання ресурсного, виробничого і науково-технічного потенціалу;
- сприяння аналізу, діагностики та прогнозування регіонального розвитку;
- створення основи для розробки і реалізації територіальних комплексних програм і схем природокористування, схем розвитку і розміщення продуктивних сил та розселення населення.

Прикладне значення економічного районування полягає у тому, що воно є основою формування і реалізації державної регіональної економічної політики, а також використовується в практиці територіального управління господарством, при виборі доцільних варіантів розміщення нових виробничих об'єктів та вдосконаленні територіальної структури господарства, обґрунтуванні перспектив розвитку територіально-виробничих комплексів.

Економічне районування сприяє підвищенню ефективності використання ресурсного, виробничого і науково-технічного потенціалу регіонів і всієї країни [7].

7.2. Сутність поняття «економічний район». Головні ознаки району. Типи економічних районів

Об'єктивний характер формування економічного району полягає у тому, що він охоплює найголовніше в структурі територіально-господарських зв'язків країни і є головною ланкою територіального поділу праці в масштабі держави. Разом з тим він є важливим засобом територіальної організації виробництва і об'єктом народногосподарського планування.

У науковій літературі обґрунтовується і використовується ряд факторів і принципів економічного районування.

До основних принципів належать такі:

– загальний (інтегральний, міжгалузевий) економічний район має бути великою економічно цілісною територією, на якій є значні природні ресурси, необхідні для визначення його господарської спеціалізації, забезпечення сучасного і перспективного розвитку

– розміри території великих економічних районів мають відповідати вимогам скорочення перевезення масових вантажів у межах району до економічно доцільних відстаней, наближатися до їх моно-масштабності, а величини економічних потенціалів районів повинні бути близькими між собою. Отже, економічний потенціал району може визначатися кількістю населення, розмірами валового внутрішнього продукту, валової продукції промисловості і сільського господарства, вартістю основних виробничих фондів, показниками виробництва продукції на душу населення, на 1000 осіб тощо;

– економічний район повинен являти собою виробничо-економічну територіальну єдність, яка утворюється розвиненими внутрішніми виробничими зв'язками, і мати спеціалізацію господарства у масштабі країни;

– на території економічного району повинен бути сформований досить потужний господарський комплекс, основу якого становлять територіальний комплекс з такою галузевою структурою:

– профілюючі галузі (галузі спеціалізації району в масштабах країни), які включають до складу галузей промисловості і сільського господарства;

– галузі, які розвиваються як суміжні з галузями попередньої групи і забезпечують комбіновану переробку сировини, а також галузі, що обслуговують потреби галузей спеціалізації економічного району (добування і забезпечення сировини, виробництво напівфабрикатів, обладнання, ремонт обладнання, виробництво будівельних матеріалів, тари тощо);

– галузі, які забезпечують потреби населення промисловими і продовольчими товарами, необхідними матеріалами, інвентарем, особливо в сільській місцевості.

При виокремленні економічного району повинне враховуватися економіко-географічне положення території і його вплив на спеціалізацію та розширення продуктивних сил. Також потрібно дотримуватись принципу економічного тяжіння, тобто необхідності включення в його межі основної територіальної частини або/і всієї зони формуючого впливу його головного територіально-економічного центру.

До адміністративного перерозподілу територій областей економічні райони, особливо великі, повинні формуватись без порушення сьогоднішніх їх територіальних меж [7].

Враховуючи масштабний ранг України, як територіального державного формування, площа котрого є співвідносною з площею більшості європейських країн, але меншою за територію країн субконтинентального рівня (Росії, Канади, США, Індії тощо), науково

обґрунтованим є виділення на її теренах за об'єктивними ознаками двох **типів економічних районів** — галузевих та інтегральних за чотирма ієрархічними рівнями.

Галузеве районування вивчає особливості розміщення і проблеми розвитку окремих складових продуктивних сил та галузей виробництва (природно-ресурсне, агрокліматичне, промислове, агропромислове, демографічне районування). Отже, галузевий район – це територія з підвищеною концентрацією виробництва, продукції чи послуг відповідної галузі, що характеризуються специфічними місцевими умовами, їх структурою, проблемами і перспективами розвитку, його територіальною організацією і положенням в системі міжгалузевого господарського комплексу.

Інтегральне економічне районування розглядає всю сукупність продуктивних сил території як регіональний виробничий комплекс, в основі якого знаходяться наявні у данному регіоні територіально-виробничі комплекси різних рівнів та ступенів сформованості. Згідно ієрархії інтегрального районування, *виділяються чотири рівні економічних районів*:_крупні (макрорайони), середні (мезорайони), малі (мікрорайони) та низові економічні райони.

Крупний (інтегральний) економічний район — великий економічний район, що являє собою цілісний територіально-виробничий комплекс і об'єднує певні групи адміністративно-територіальних одиниць.

Середній (інтегральний) економічний район – це підрайон крупного економічного району й окреслюються межами адміністративної області або автономної республіки.

Малий район (мікрорайон) – це господарські комплекси у низових адміністративних районах з суто місцевими економічними зв'язками. Їх територія відповідає території декількох адміністративних районів, окреслених в межах області. Територія малого району може охоплювати велике місто (наприклад, Київ, Одесу, Харків).

Низовий адміністративно-господарський район охоплює території адміністративних районів. Місто може розглядатися як низовий адміністративно-господарський район. Певна кількість їх може виділятися в межах великих міст.

Комплексний розвиток району – це доцільна технолого-економічна і соціальна збалансованість розвитку всіх галузей діяльності людини у відповідності з умовами та ресурсами району та потребами країни. Поняття комплексності передбачає збалансованість всіх сфер життєдіяльності – матеріального виробництва, сфери послуг, інфраструктури, розміщення і зайнятості району, природно-ресурсного потенціалу.

Ефективність комплексного розвитку району обчислюється за формулою:

$$\hat{E} = \frac{A - 2}{2} \times \frac{\Delta \delta}{\bar{A}} \div \frac{\sum \tilde{N} \delta}{\sum \tilde{N} \hat{e}}; \quad (7.1)$$

де Кф – коефіцієнт ефективності; Е – вартість продукції, вивезеної з району; І – вартість продукції, ввезеної до району; Др, Дк — споживання (особисте і суспільне) продукції на душу населення відповідно в регіоні та країні в цілому; Ск, Ср — середньогалузева собівартість одиниці продукції відповідно в спеціалізованому регіоні та по країні (або по районах споживання).

За даною формулою ефективність вимірюється в процентах, якщо результат вище 100% - то комплексність економічно ефективна [55].

7.3. Практичне значення економічного районування. Особливості районування

Розвиток теорії і практики економічного районування в Україні дасть змогу вдосконалити мережу економічних районів. Практичне значення економічного районування полягає в тому, що воно є основою формування і реалізації державної регіональної економічної політики. Воно використовується в практиці територіального управління господарством, сприяє вибору доцільних варіантів розміщення нових виробництв та вдосконаленню територіальної структури господарства. Економічне районування дає можливість практично втілювати в життя такі проблеми:

- поступове зближення рівнів соціально-економічного розвитку областей України на основі здійснення раціонального розміщення продуктивних сил;
- посилення інтеграційних процесів в економічному розвитку регіонів за рахунок спеціалізації і кооперації виробництва, ефективного використання природно-ресурсного і трудового потенціалу;
- зростання ринку власних товарних ресурсів і витіснення товарів іноземних фірм, які можуть вироблятися підприємствами України;
- загальне піднесення рівня життя і добробуту населення. При цьому обґрунтовуються основні завдання й показники соціально-економічного розвитку регіонів та шляхи вирішення соціальних, економічних і екологічних проблем.

Отже, економічне районування є науковим методом територіальної організації народного господарства і, водночас, одним із засобів раціонального розміщення виробництва, вдосконалення його спеціалізації та піднесення соціально-економічного розвитку [7].

7.4. Сучасне мезорайонування України. Принципи економічного районування

Мережа економічних районів — результат економічного районування у вигляді системи економічних районів різного рангу та типів, яка відображає територіальну організацію народного господарства, що об'єктивно склалася.

До встановлення незалежності в Україні економічне районування ґрунтувалося на інтересах СРСР. Тоді територія нашої держави умовно була поділена на 3 економічні райони: Донецько-Придніпровський, Південно-Західний та Південний. Економічне районування України за часів СРСР враховувало існування її господарства як складової частини народногосподарського комплексу союзної держави.

Декларація про державний суверенітет України і визнання її як самостійної держави поклала початок новому етапу державного будівництва. Серед комплексу проблем виникло питання реформації територіально-адміністративного устрою і приведення його у відповідність з новими економічними процесами та етно культурними особливостями.

У 1993 р. В. А. Поповкін у праці *“Регіонально-цілісний підхід в економіці”* обґрунтував поділ України на п'ять макро-районів, а саме:

- 1) Центрально-Український (Київська, Чернігівська, Житомирська, Черкаська та Кіровоградська області);
- 2) Донбас і Нижнє Придніпров'я (Донецька, Дніпропетровська, Луганська і Запорізька області);
- 3) Слобідська Україна (Харківська, Сумська і Полтавська області);
- 4) Придніпровський (Автономна Республіка Крим, Одеська, Миколаївська та Херсонська області);

5) Західно-Український (Рівненська, Волинська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Вінницька, Хмельницька, Закарпатська та Чернівецька області).

М. Д. Пістун пропонував поділити Ук раїну на 9 економічних районів:

- 1) Донецький (Донецька і Луганська області);
- 2) Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська обл.);
- 3) Київський (Київська, Чернігівська, Черкаська обл.);
- 4) Північно-Східний (Полтавська, Сумська, Харківська обл.);
- 5) Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька обл.);
- 6) Волинський (Волинська, Житомирська, Рівненська обл.);
- 7) Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька обл.);
- 8) Чорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл.);
- 9) Кримський (Автономна Республіка Крим).

На 9 економічних районів пропонував поділити Україну і вчений-географ Ф. Д. Заставний, а саме:

- 1) Донецький (Донецька і Луганська обл.);
- 2) Придніпровський (Дніпропетровська і Запорізька обл.);
- 3) Центральнo-Поліський (Київська, Чернігівська і Житомирська обл.);
- 4) Північно-Східний (Полтавська, Сумська, Харківська обл.);
- 5) Подільський (Вінницька, Тернопільська і Хмельницька обл.);
- 6) Центральнo-Український (Черкаська і Кіровоградська обл.);
- 7) Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська і Чернівецька обл.);
- 8) Західно-Поліський (Волинська і Рівненська обл.);
- 9) Причорноморський (Автономна Республіка Крим, Одеська, Миколаївська та Херсонська обл.).

Радою по розвитку продуктивних сил НАН України у 1995 р. запропоновано поділити Україну на 9 економічних районів, а саме:

- 1) Донецький (Донецька і Луганська обл.);
- 2) Придніпровський (Дніпропетровська і Запорізька обл.);
- 3) Північно-Східний (Полтавська, Сумська, Харківська обл.);
- 4) Столичний (Київська, Чернігівська і Житомирська обл.);
- 5) Причорноморський (Автономна Республіка Крим, Одеська, Миколаївська та Херсонська обл.);
- 6) Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська і Чернівецька обл.);
- 7) Подільський (Вінницька, Тернопільська і Хмельницька обл.);
- 8) Центральнo-Український (Черкаська і Кіровоградська обл.);
- 9) Волинський (Волинська і Рівненська обл.).

Таким чином, різні автори підходять до економічного районування України по-своєму, але наявність багатьох проектів свідчить про те, що така необхідність існує і його потрібно буде проводити. А покищо в Україні діє адміністративне районування. У складі республіки є Автономна Республіка Крим, 24 області, два міста республіканського підпорядкування — Київ та Севастополь, 490 районних центрів та 178 районів у містах.

Враховуючи необхідність здійснення державної регіональної економічної політики, Кабінет Міністрів України у 1998 р. вніс на розгляд Верховної Ради України проект Закону України “Про концепцію державної регіональної економічної політики”, в якому пропонується мережа економічних районів України в такому складі:

1. Донецький (Донецька і Луганська обл.);
2. Придніпровський (Дніпропетровська, Кіровоградська і Запорізька обл.);
3. Східний (Полтавська, Сумська, Харківська обл.);
4. Центральний (Київська, Черкаська обл. та м. Київ);

5. Поліський (Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська обл.);
6. Подільський (Вінницька, Тернопільська і Хмельницька обл.);
7. Причорноморський (Автономна Республіка Крим, Одеська, Миколаївська та Херсонська обл.).
8. Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська і Чернівецька обл.).

Тож, найпоширенішою є схема, за якою пропонується виділяти 9 районів. Однією з головних ознак формування економічного (соціально-економічного) району є наявність великого міського центру (ядра), до якого тяжіє територія району. Такими центрами в Україні є міста-мільйонники (Київ, Харків, Одеса, Донецьк, Дніпропетровськ) та Львів [36].

7.5. Диференціація територій за рівнем та комплексністю розвитку продуктивних сил. Збільшення внеску кожного регіону в розвиток народного господарства республіки

Аналіз рівня економічного розвитку областей України, економічних районів свідчить про істотні відмінності між ними.

У першу чергу треба зазначити, що за величиною території області можуть відрізнятися у чотири рази (Одеська область має площу 33,3 тис. км², а Чернівецька — 8,1 тис. км²), за чисельністю населення — в п'ять разів (Донецька — 4,5 млн осіб, а Чернівецька % 0,9 млн осіб). Впродовж ХХ століття економічний потенціал регіонів України формувався під впливом багатьох чинників, серед яких домінуючими була наявність і обсяги природних ресурсів. Зосередження в Донбасі та Придніпров'ї значних запасів руд і палива було основою формування металургійних центрів гірничодобувної промисловості. Власне індустрія Донецького і Придніпровського економічних районів є основою економічного потенціалу всієї України.

Визначення рівня економічного розвитку можна проводити за різними показниками. Однак найбільш суттєвим показником є обсяги ВВП на одну особу за областями.

До інших показників, що диференціюють області України за рівнем економічного розвитку, належить середня заробітна плата в регіоні, споживання продовольств, обсяг послуг на одну особу, протяжність транспортних комунікацій на 1000 км² території, показники розвитку освіти і охорони здоров'я [17].

Для української економіки є характерною наявність чисельних диспропорцій, початок яких був покладений ще при колишньому СРСР, коли Україна з її запасами корисних копалин та трудовим потенціалом була дуже привабливим регіоном для здійснення індустріалізації. Теперішня соціально-економічна ситуація є наслідком нагромаджених за багато років структурних деформацій господарства, тривалого домінування, "природонавантажувальних" галузей промисловості, ресурсо- і енергоємних технологій, сировинної орієнтації експорту і надмірної концентрації виробництва у промислових центрах країни на тлі загострення екологічної ситуації і погіршення умов життєдіяльності населення.

Наукові дослідження різного виду диспропорцій вимагають виявлення чинників їх виникнення та наслідків впливу на розвиток галузі, регіону або національного господарства. З цією метою в літературі окреслені групи об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на особливості прояву та характер дії диспропорцій.

До об'єктивних факторів включають:

- ◆ нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів;
- ◆ диференціацію розподілу капіталу по різних галузях;
- ◆ територіальні відмінності в забезпеченні природними І трудовими ресурсами, природно-кліматичні особливості;

◆ циклічні коливання, зміни в співвідношенні попиту та пропозиції.

Суб'єктивним фактором є помилки в стратегії й тактиці реформ та соціально-економічні прорахунки в економічній політиці нарізних рівнях ієрархічної системи управління (народногосподарському, регіональному, галузевому).

Якщо суб'єктивні чинники виникнення відтворювальних диспропорцій регулювати відносно простіше, то роль об'єктивних факторів можна зменшити лише при зміні умов існування та функціонування економічної системи чи підсистем (політичних, економічних, культурних тощо). Однак повністю усунути фактори диспропорцій неможливо. Тому вони неминучі для будь-якої територіальної суспільної системи [7].

За результатами оприлюдненого Мінрегіоном моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів за 2018 року, найкращі показники у Харківській, Рівненській, Вінницькій, Дніпропетровській областях та місті Києві. Про це повідомив Віце-прем'єр-міністр – Міністр регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України Геннадій Зубко.

Найнижчі показники мають Миколаївська, Одеська, Чернігівська, Донецька та Луганська області.

Рейтингове оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів було започатковане у 2015 році. На підставі даних статистики областям виставляються оцінки щоквартально за 27 показниками у 6 напрямках та щорічно за 64 показниками у 12 напрямках. Така оцінка – елемент нової системи моніторингу реалізації державної регіональної політики та визначення динаміки змін. Показники рейтингу – індикатор ефективності управлінських рішень на центральному та місцевому рівнях [56].

7.6. Економічні райони України: Донецький, Придніпровський, Північно-Східний, Столичний, Причорноморський, Подільський, Центральний та Волинський. Основні чинники соціально-економічного розвитку даних районів

Донецький економічний район. Близькість до промислово розвинутого Придніпров'я, особливо до його сировинних центрів (залізни руди Криворізького басейну, марганцеві – Нікопольського), сприяє формуванню тісних міжрайонних виробничих зв'язків.

Таблиця 7.1. Загальна характеристика Донецького економічного району

Показники	Характеристика
Області	Донецька та Луганська
Площа	53,2 тис. км ² , або 8,8% площі території України
Економіко-географічне положення	окраїнне та прикордонне 50% кордонів району – кордон з Росією регіон межує з Північно-Східним та Придніпровським економічними районами степова зона; посушлива, вододефіцитна територія
Транспортне положення	мережа залізничних і автомобільних шляхів, наближеність до зручних водних шляхів Дніпра, Дону Азовське море на півдні
Економічний центр	м. Донецьк

Для Донецького ЕР є характерною несприятлива екологічна ситуація (значне забруднення території шкідливими викидами промислових підприємств (ТЕС, металургійних комбінатів, цементних та хімічних заводів), наявність териконів, забруднення підземних вод та ґрунтів тощо).

Природні умови і ресурси. Район досить добре забезпечено мінеральними ресурсами (12% всіх природних багатств країни):

– серед паливних ресурсів основну роль відіграють запаси кам'яного вугілля Донбасу (Донецький кам'яновугільний басейн є одним з найбільших родовищ вугілля в Європі), поклади вугілля чотирьох видів: газового і довгополум'яного коксівного, антрациту і напівантрациту;

– поклади кам'яної солі (Артемівське і Слов'янське родовища), гіпсу, цементної сировини, флюсових вапняків і доломіту (Докучаєвськ, Комсомольське, Новотроїцьке), граніту, вогнетривких і тугоплавких глин (Часовоярське, Новорайське, Андріївське, Затишанське, Веселівське, Жовтневе родовища) та ін.;

– родовища залізних руд, флюориту (плавиковий шпат у Петрово-Гнуптівському і Покрово-Киреєвському родовищах), каолінів, базальту, фосфоритів (Резніковське і Осиковське родовища), алюмінієвої сировини, ртуті, графіту, рідких і рідкоземельних елементів;

– нафтогазоносні області – вугільні родовища містять 130 млрд. м³ метану;

– розробляються родовища крейди, будівельних і скляних пісків, кварциту, граніту тощо.

Водними ресурсами район забезпечено недостатньо. Потреби задовольняються лише на 35-50%. Район добре забезпечено земельними ресурсами. Переважають чорноземи. Рівень лісистості в Луганській області 11%, в Донецькій – 6,9%.

Галузями спеціалізації:

1. Паливно-енергетичний комплекс. Основним районом видобутку кам'яного вугілля в Україні є Донбас, незважаючи на складні умови та низку проблем економічного плану. Найбільші поклади зосереджено у центрі та на півночі Донецької області, на півдні Луганщини. Близько половини промислових запасів – коксівне вугілля, його видобуток здійснюється в Горлівці, Єнакієвому, Макіївці, Донецьку, Костянтинівш. Красноармійську, а також у Кадіївському та Краснодонському районі Луганської області. Цінне енергетичне паливо – антрацит видобувається переважно у Луганській області.

2. Нафтову і нафтопереробну промисловість представлено видобутком нафти у Луганській області та Лисиченським нафтопереробним заводом який у 2012 році практично зупинився. На місцевому вугіллі, довізних мазуті та газі працює електроенергетика. Найбільші ТЕС розташовані на Донбасі (Вуглегірська, Старобешівська, Миронівська, Курахівська, Слов'янська, Зуївська, Луганська).

3. Чорна металургія використовує місцеве коксівне вугілля, нерудну сировину та придніпровську залізну й марганцеву руди. У районі розташовано третину підприємств галузі. Підприємства повного металургійного циклу розміщено у Маріуполі ("Азовсталь", "Маріупольський МК ім. Ілліча"), Макіївці, Єнакієвому, Краматорську, Алчевську, функціонує Донецький ЕМЗ (рис. 10.4).

4. Коксохімічна промисловість виробляє більше половини коксу в Україні, заводи зосереджені у Донецькій та Луганській областях. Серед них найбільші – Маріуполь, Горлівка, Стаханов, Макіївка (Ясинівський коксохімічний завод), Авдіївка, Алчевськ, Єнакієве, Донецьк, Маріуполь.

5. Кольорову металургію Донецького району представлено Костянтинівським цинковим заводом (випускає свинець, цинк, олово, кадмій тощо), ЗАТ "Свинець" також у Костянтинівці, Микитівським ртутним комбінатом, Артемівським заводом з обробки кольорових металів (випускає мідний і латунний прокат), Свердловським заводом алюмінієвих сплавів СП "Інтерсплав", Донецьким заводом алюмінієвих профілів, Торезьким заводом твердих сплавів, Донецьким підприємством "Вторкольормет" тощо.

6. Машинобудівний комплекс – розвиваються переважно металомісткі галузі. Найбільшими центрами важкого машинобудування є Краматорськ, Дебальцеве, Горлівка, Дружківка, Луганськ, Донецьк, Макіївка. Транспортне машинобудування розвинуто в Луганську (виробництво тепловозів та локомотивів), Стаханові (виробництво вагонів,

вантажопідйомного транспортного устаткування). Центрами сільськогосподарського машинобудування є Луганськ і Маріуполь. Електротехнічну продукцію виробляють у Первомайську, Слов'янську, Донецьку. Точне машинобудування розміщено в Северодонецьку, Сніжному, Ровеньках, Макіївці. Також у районі розвинуто верстатобудування (Дзержинськ, Краматорськ), приладобудування, судноремонт (Маріуполь), виробництво холодильників та іншої побутової техніки (Донецьк АТ "Норд", Луганськ, Северодонецьк) тощо.

7. Хімічна промисловість представлена виробництвом мінеральних добрив: азотних – Северодонецьке об'єднання Азот", "Концерн Стирол" у Горлівці; фосфатних – у Костянтинівці. У районі виробляють: сіль в Слов'янську та Артемівську; кальциновану та каустичну соду в Слов'янську Лисичанську; синтетичні барвники у Рубіжному; склопластики у Северодонецьку, хімреактиви у Слов'янську і Донецьку; гумотехнічні вироби у Лисичанську. В Горлівці на потужностях "Стиролу" здійснюється випуск полістиролу і сополімерів стирола. У Донецьку та Северодонецьку випускають синтетичні смоли, пластмаси, отрутохімікати тощо. Функціонує аміакопровід Толь'яті – Горлівка – Одеса.

8. Промисловість будівельних матеріалів: Амвросіївка ("Донцемент", "Стромацемент", Амвросіївський цементний комбінат з кар'єрами), Краматорський цементно-шиферний завод "Пушка", Макіївський, Єнакієвський, Луганський та інші цементні підприємства. В Амвросіївці знаходиться азбестотрубний завод. Керамічну плитку виготовляють в Артемівську, фарфоро-фаянсову продукцію – у Дружківці, Лисичанський скляозавод (Луганська обл.), який випускає листове, дзеркальне, енергозберігаюче скло, та підприємство "Гласкомерц" на базі Констянтинівського скляного заводу здійснює виробництво скла листового узорчатого; скла для сонячних модулів; листового армованого скла; промислову переробку скла.

9. Агропромисловий комплекс Донецького економічного району має спеціалізацію степової агропромислової зони, де розвиваються зернове господарство, вирощування озимої пшениці та кукурудзи, культивують ячмінь, овес, горох, поширена м'ясна та молочна промисловість. Сформований олійнопродуктовий підкомплекс; на півдні району здійснюється вирощування баштанних культур, овочів, фруктів та виноградарство. Навколо Донецька розвинулась приміська спеціалізація АПК. Соляну промисловість розвинуто в Артемівську і Слов'янську.

До складу Донецького економічного району входять два мезорайони – Донецький і Луганський [57].

Придніпровський економічний район. Придніпровський економічний район є провідним постачальником залізних та марганцевих руд, продукції чорної та кольорової металургії, ковальсько-пресового та гірничого устаткування, автомобілів, тракторів, електро- та радіотехніки, двигунів, шин, лаків, фарб, будівельних матеріалів, продуктів харчування тощо для решти економічних районів України.

Таблиця 7.2. Загальна характеристика Придніпровського економічного району

Показники	Характеристика
Області	Дніпропетровська і Запорізька області
Площа	59,1 тис. км ² , що становить 9,8% території України
Економіко-географічне положення	центральнo-східна частина України, межує з Причорноморським, Центральним, Північно-Східним та Донецьким економічними районами
Транспортне положення	транспортна магістраль Дніпро, на півдні – прямий вихід до Азовського моря
Економічний центр	м. Дніпро

Природні умови і ресурси. За рівнем концентрації і різноманітності природних ресурсів район посідає перше місце в Україні:

– зосереджено 80% загальних запасів бурого вугілля (Дніпровський буровугільний басейн)

– чверть запасів кам'яного вугілля (Павлоградський район),

– 80% залізної руди (Криворізький та Білозерський залізорудні басейни),

– значні запаси руд кольорових металів (покладами титану (Самотканське родовище) та бокситів (Високопільське родовище Дніпропетровської області), в Запорізькій області є стронцій), каоліну, вогнетривких глин, рідкісних металів.

– запаси уранових руд;

– нерудні корисні копалини (Придніпров'я), особливо будівельні матеріали – граніти, каолін, вогнетривкі глини, польовий шпат, вапняки, графіт, кварцові піски тощо.

Земельні ресурси представлені чорноземами звичайними, південними та південно-солонцюватими ґрунтами. Рівнинність рельєфу, високоякісні ґрунти та комфортні агрокліматичні умови є фундаментом розвитку інтенсивного сільського господарства. Лісові ресурси району вкрай обмежені, рівень лісистості Дніпропетровської області становить 5,6%, а Запорізької – 3,7%.

Галузями спеціалізації господарства Придніпровського ЕР є:

1. Паливно-енергетичний комплекс складається з розвинених вугільної промисловості та електроенергетики. Видобуток кам'яного вугілля здійснюється на території Павлоградського, Новомосковського, Петропавловського районів Дніпропетровської області. Також розробляються родовища Дніпровського буровугільного басейну. В крайній північній частині розробляються газові родовища Перещепинське та Кремлівське. Гідроелектроенергетика району використовує гідроенергетичні ресурси Дніпра. На території району функціонують три ГЕС – Дніпрогес-1, Дніпрогес-2, Дніпродзержинська; п'ять потужних теплових електростанцій – Придніпровська, Дніпродзержинська, Криворізька-1, Криворізька-2 та Запорізька ДРЕС. В місті Енергодар Запорізької області функціонує Запорізька АЕС.

2. Металургійний комплекс – видобуток і збагачення залізної та марганцевої руди, а також руд кольорових металів, чорну та кольорову металургію, які мають завершений цикл виробництва. Залізорудна промисловість працює на базі Криворізького та Білозерського басейнів. У межах Криворізького басейну функціонують найбільші гірничо-збагачувальні комбінати (ГЗК) в Україні: Новокриворізький, Центральний, Південний, Північний, Інгулецький. Марганцеворудну промисловість району представлено Марганецьким і Орджонікідзевським гірничо-збагачувальними комбінатами (Нікопольський марганцеворудний басейн). Чорну металургію повного циклу представлено найбільшими комбінатами в Україні – "Арселор Міттал" (Кривий Ріг), "Інтерпайп Сталь" (Дніпропетровськ), "Дніпровський МК ім. Дзержинського", "Дніпропетровський МЗ ім. Петровського", "Запоріжсталь" (Запоріжжя).

3. Коксохімічне виробництво є Дніпродзержинськ (Баглійський КХЗ), Кривий Ріг, Запоріжжя, Дніпропетровськ, виробництва вогнетривів – Запоріжжя. Виробництво феросплавів та електроферосплавів здійснюється в Запоріжжі та Нікополі.

4. Машинобудування – виробництво устаткування для металургійних заводів, гірничошахтне, ковальсько-пресове устаткування, важкі верстати, металоконструкції (Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Запоріжжя, Марганець). Верстатобудування представлено в Дніпропетровську, Мелітополі, Нікополі.

5. Хімічна промисловість включає: видобуток мінеральних барвників в родовищі Цілик (Дніпропетровська обл.); виробництво азотних добрив та сірчаної кислоти – "Дніпроазот" (Дніпродзержинськ), азотні добрива також випускають в Запоріжжі; виробництво синтетичних смол і пластмас (Дніпропетровськ, Вільнянськ, Запоріжжя); лакофарбове виробництво (Кривий Ріг, Дніпропетровськ, Мелітополь, Дніпродзержинськ).

6. Деревообробка з розвинутим меблевим виробництвом представлена в Дніпропетровську (меблеві фабрики "ADK", "SOFA", "Прогрес", "SofynoAMF" та інші), Павлограді, Дніпродзержинську, Марганці, Новомосковську, Токмаку, Мелітополі, Молочанську. Орієнтовано-стружкові плити (ОСП, ОСБ) випускають у Дніпропетровську. Гофрований картон, папір звичайний, офсетний, туалетний виробляє Дніпропетровська паперова фабрика.

7. Будівельна промисловість використовує місцеву ресурсну сировину: вапняк, глину, пісковики, граніт, каолін тощо. Великими центрами виробництва залізобетонних виробів є Дніпропетровськ, Нікополь, Дніпродзержинськ, Запоріжжя, Новомосковськ; стінових матеріалів – Дніпропетровськ, Запоріжжя, Дніпродзержинськ, Чапаєвка, Павлоград; цементу – Кривий Ріг, Дніпродзержинськ, керамзиту – Марганець. Найбільшим виробником цегли є Новоалександрівський цегельний завод в Дніпропетровській області, а скла – Запорізький завод зварювальних флюсів та скловиробів.

8. Степовий АПК з поширенням зернових та олійних культур з розвиненим овочівництвом, баштанництвом, виноградарством, м'ясним та молочним скотарством, свинарством та птахівництвом. Поблизу великих міст розвиваються високоінтенсивні приміські АПК що задовольняють щоденні потреби населення значних господарських вузлів Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Запоріжжя. У Запоріжжі діє пивоварний завод компанії "Carlsberg Ukraine", який до 2012 року називався "Славутич". Підприємства рибної промисловості працюють у Бердянську, Запоріжжі, Дніпропетровську, Нікополі.

В територіальній структурі господарства Придніпровського економічного району виділяється Дніпропетровський та Запорізький мезорайон [57].

Північно-Східний економічний район. Територія Північно-Східного ЕР характеризується наявністю значних покладів паливних та рудних корисних копалин, що сприяє розвитку різноманітних галузей промисловості, а отже й міжрайонних зв'язків на основі цільної транспортної мережі. Також тут склались сприятливі агрокліматичні умови для розвитку сільського господарства Лісостепової зони.

Таблиця 7.3. Загальна характеристика Північно-Східного економічного району

Показники	Характеристика
Області	Харківська, Полтавська і Сумська області
Площа	84,0 тис. км ² або 14% території України
Економіко-географічне положення	розташований в Північно-Східній частині України, прикордонний регіон, межує з Росією, зі Столичним, Центральним, Придніпровським та Донецьким економічними районами
Транспортне положення	розгалужена система транспортних зв'язків
Економічний центр	м. Харків

Природні умови та ресурси. Рельєф території рівнинний. Головним багатством району є мінеральні ресурси:

– родовища природного газу та нафти (Шебелинське та Західно-Хрестищенське (Харківська обл. – вироблені на 90% та 83%, Єфремівське, Багатоїське (Харківська обл.), Опішнянське, Машівське, Абазівське, Глинсько-Розбишівське, Радченківське, Семенцівське, (Полтавська обл.) та Качанівське, Рибальське, Анастасіївське (Сумська обл.) перебувають в активній розробці. Нафтові родовища – Козіївське, Бугруватівське, Руденківське);

– буровугільне родовище (Новодмитрівське);

– залізна руда (Кременчуцький залізрудний басейн в Полтавській області);

- запаси кам'яної солі та крейди (в Сумській та Харківській областях (Ісачківсько-Роменський район);
- фосфорити й апатити – Кролевецьке родовище (Сумська область), Ізюмське (Харківська);
- вогнетривкі глини на Харківщині;
- граніти на півдні Полтавської області.

Район добре забезпечено водними ресурсами, які представлені великими притоками Дніпра – Сейм, Псел, Ворскла, Оскіл, Хорал та ін. Середній рівень лісистості території – 12,8%. Більше 30% території займають чорноземи. На території району багато джерел лікувальних мінеральних вод, особливо в Полтавській області – Миргород, води "Гоголівська", "Сорочинська", "Великобагачанська" "Новосанжарська", "Семенівська", "Хорольська", а також Дергачівське джерело (Березівські мінеральні води) – у Харківській області.

Галузями спеціалізації є:

1. ПЕК – в електроенергетиці провідною є Зміївська ТЕС, також функціонують Харківська ТЕЦ-5, Сумська ТЕЦ-1,2; підстанції – Північноукраїнська, Куп'янськ, Кременчук, Миргород, Конотоп, Полтава; Кременчуцька ГЕС. На річці Сіверський Донець побудована Червонооскільська міні-ГЕС (Харківська обл., Ізюмський р-н, с. Червоний Оскіл).

2. Чорна металургія - на базі Кременчуцького залізорудного басейну та привізного коксівного вугілля з Донбасу.

3. Кольорова металургія – виробництво діоксиду титану та губчатого титану, яке здійснює "Сумхімпром". Підприємства з виробництва вторинних металів розміщені у Харкові.

4. Машинобудівний комплекс: енергетичне та електротехнічне машинобудування: завод "Турбоатом", одне з найбільших у світі турбінобудівних підприємств та ДП "Завод "Електроважмаш" (генератори) функціонують у Харкові; локомотивобудування – Харків, ремонт локомотивів здійснює Полтава, Конотоп, вагонобудування – Крюківський вагонобудівний завод в Кременчуку; устаткування для металургійних заводів, гірничо-шахтне, ковальсько- пресове устаткування, важкі верстати випускають в Харкові; сільськогосподарське машинобудування: основні представники – Харківський моторобудівний завод "Серп і Молот"; Харківський завод ім. Малишева (транспортного машинобудування), що виробляє продукцію с/г машинобудування, двигуни, трактори, тягачі, бронетехніку, дизель-потяги, комбайн "Бізон"; функціонує Лозівський комбайновий завод; Роменський завод "Тракторозапчастина" (Сумська обл., м. Ромни); центром галузі є Охтирка; автомобілебудування: Кременчуцький автоскладальний завод ("КрАСЗ") – крупновузлове складання легкових автомобілів Geliy, SsangYong, ін., та Кременчуцький автомобільний завод (на даний час – Холдингова компанія "АвтоКрАЗ") – один з найбільших в Європі виробників великовантажних автомобілів; тракторобудування - ХТЗ ("Тракторний завод ім. С. Орджонікідзе") – найбільше в Україні підприємство з виробництва уніфікованих гусеничних і колісних сільськогосподарських тракторів загального призначення; авіаційне машинобудування: Харківський авіаційний завод (ХАЗ) здійснює серійне виробництво, доопрацювання та технічне обслуговування літаків ХАЗ, АН-140, АН-100 та військово-транспортне літакобудування; Конотопський авіаремонтний завод "Авіакон" у Сумській обл. забезпечує капітально- відновлювальний ремонт, переобладнання і модернізацію вертольотів "МІ"; виробництво військової техніки (Харківський завод ім. В. Малишева).

5. Хімічна промисловість – хімічні реактиви – в Шостці; фосфатні мінеральні добрива, гумотехнічні вироби – у Сумах; лаки і фарби – у Харкові, Полтаві, Кременчуці; синтетичні смоли та пластмаси – Карлівка, Пісочин, Харків; синтетичні миючі засоби, отрутохімікати в Харкові, Конотопі. Харків є одним з найпотужніших в Україні центрів хіміко-фармацевтичної та медичної промисловості, тут функціонують фармацевтична фірма "Здоров'я", хімфармзавод

"Червона Зірка", "Точмедприлад". Центром хіміко-фармацевтичної промисловості є Лубни ("Лубнифарм").

6. Промисловість будівельних матеріалів – підприємства з виробництва цементу, залізобетонних виробів, черепиці, кераміки, які розміщено у Харкові, Полтаві, Сумах та Кременчуці.

7. Лісозаготівля – в Кролеві Сумської області. Деревообробна і меблева промисловість розміщена у великих промислових вузлах – Харкові, Полтаві, Сумах, Кременчуці. Меблеві фабрики працюють у Вовчанську, Ромнах, Ізюмі, Тростянці, Чугуєві, Шостці, Лубнах тощо.

8. Агропромисловий комплекс характеризується спеціалізованим розвитком м'ясо-молочного скотарства, цукробурякового та зернопродуктового АПК, садівництва, плодоовочевого підкомплексу, м'ясо-сального свинарства, птахівництва. Розвивається бджільництво, рибальство, в Харківській області знаходяться звіроферми, в яких розводять норки і нутрії [57].

Столичний економічний район об'єднує три адміністративні області (Київську, Житомирську, Чернігівську) й належить до найбільших в Україні за площею території та кількістю населення. Центр району - м. Київ. Економіко-географічне положення характеризується:

– рівнинність території, значний потенціал земельних ресурсів; нижчий, ніж в Україні загалом, рівень розораності сільськогосподарських угідь; багаті водні ресурси Дніпра і його приток, високі показники лісистості (26 %);

– знаходження значних запасів облицювального будівельного каміння — гранітів, лабрадоритів, габро, родовищ коштовного каміння (топазу, берилу, аметисту, гірського кришталю тощо), а також каоліну та ільменіту, які мають унікальне значення;

– обмежені можливості використання сільськогосподарських угідь, природних рекреаційних та деяких інших видів ресурсів унаслідок радіоактивного забруднення значних площ після аварії на Чорнобильській АЕС;

– зручне транспортно-географічне положення, зумовлене перетином району судноплавним Дніпром, надходженням до м. Києва найважливіших транспортних магістралей держави;

– високий рівень освітньої і професійної підготовки працездатного населення, передусім у містах; значне зосередження наукового потенціалу.

Галузі спеціалізації. Господарство району являє собою індустріально-аграрний комплекс, що спеціалізується на виробництві продукції машинобудування, легкої, харчової і хімічної промисловості, багатогалузевого сільського господарства.

Машинобудування різноманітне: верстатобудування (Київ, Житомир), сільськогосподарське (Київ, Біла Церква, Житомир, Ніжин, Прилуки), точне (Київ, Житомир, Чернігів, Васильків, Коростишів). Транспортні засоби — літаки, річкові й морські судна, мотоцикли виготовляють в Києві, автомобілі – в Чернігові і Броварах.

У легкій промисловості виділяється текстильна, взуттєва, трикотажна галузі. Зокрема, лляна промисловість розвинута в Житомирі, шовкова — Києві, вовняна — Чернігові, Коростишеві. Взуття виробляють у Києві, Білій Церкві, Житомирі, Прилуках, Чернігові, Бердичеві.

Хімічна промисловість району випускає синтетичні волокна, побутові вироби, автомобільні шини. Розвинута, крім обласних центрів, у Білій Церкві [58].

Причорноморський економічний район.

Таблиця 7.4. Загальна характеристика Причорноморського економічного району

Показники	Характеристика
Області	Одеська, Миколаївська та Херсонська області, Автономна Республіка Крим (з березня 2014 року анексована територія)
Площа	112.5 тис. км ² та складає 14,3% території держави
Економіко-географічне положення	приморський район
Транспортне положення	прямий виїзд в Чорне та Азовське море, судноплавні річки України (Дніпро, Дністер, Південний Буг, Дунай)
Економічний центр	м. Одеса

Природні умови та ресурси. Клімат економічного району помірно континентальний, посушливий, на південному березі Криму – субтропічний. Причорноморський економічний район відчуває гостру нестачу прісної води, що є обмежуючим фактором розміщення та розвитку виробництва. Більше 80% території Причорноморського ЕР залучено в сільськогосподарський обіг, висока розораність земель, поширені чорноземи звичайні та південні.

У Причорноморському районі розвідані різноманітні види мінеральних ресурсів:

- нафта та природний газ Причорноморсько-Кримської нафтогазоносною провінції;
- поклади кам'яного вугілля є у районі Бахчисарая (Бешуйське родовище);
- буре вугілля в Миколаївській (Сланецький район) та Одеській (біля Болграду і Рені) областях;

- торф в Херсонській (Голопристанський та Цюрупинський райони) та Миколаївській (у Вознесенському і Новоодеському р-нах) областях

- рудні ресурси представлені запасами Керченського залізорудного басейну з розробками Баксинського, Комиш-Бурунського, Ортелівського родовищ.

- ддобування нерудної сировини: вапняку (Єлизаветівське, Главанське, Загнітківське в Одеській обл., Бургунське в Херсонській обл.); флюсового вапняку (значні родовища Кадиківське і Псилераське біля Балаклави в Криму), Краснопартизанське на Керченському п-ові); графіту (в Миколаївській та Одеській областях); глини (Шкодовогірське на Одещині. Григорівське на Миколаївщині та Чаплинське, Херсонське. Генічеське в Херсонській обл.); бокситів (Високопільське родовище на півночі Херсонської обл.); мармуру (Білгород-Дністровський). Також на території Причорноморського ЕР є поклади черепашнику, каоліну кварцових пісків, гранітів, гнейсів, мергелів, фосфоритів, лікувальних грязей та ін.), але основна частина розвіданих родовищ знаходиться на орних землях.

Галузями спеціалізації є:

1. Паливно-енергетичний комплекс функціонує на базі власного природного газу та вугілля з Донбасу, а також імпортованих енергетичних ресурсів. Перспективною в плані нафтогазовидобутку є шельфова зона. Нафтопереробку здійснює Одеський НПЗ, проте завод функціонує з перебоями. Основою енергетичної галузі Причорноморського ЕР є ВП НЕК "Енергоатом" – "Південноукраїнська АЕС" (м. Южноукраїнськ, Миколаївська обл.), функціонують Каховська ГЕС, Одеська, Миколаївська, Херсонська ТЕЦ, підстанції діють в Котовську, Арцизі, Каховці, Джанкої. У районі використовують нетрадиційні види енергії: сонячні та фотоелектричні ЕС діють в Криму (Перове, Митяєво, Охотникове, Родникове). Наразі найпотужніші електростанції будуються у Херсонській (поблизу міста Нова Каховка), Одеській (поблизу села Приозерне), Миколаївській (поблизу смт. Березанка) областях. Вітрову енергію виробляють Донузлавська ВЕС, Тарханкутська ВЕС, Миронівська та Останинська ВЕС (проте в Криму у зв'язку з анексією їх експлуатація Україною наразі призупинена), Очаківська ВЕС у Миколаївській області. Використовуючи енергію біомаси функціонує одна з найбільших ЕкоТЕС агропромислової компанії "Евгройл" (Миколаївська обл.).

2. Металургійний комплекс представлений первинною сировинною ланкою. Біля Керчі працює Комиш-Бурунський залізорудний комбінат з агломераційною фабрикою, звідки залізна руда, а також флюсові вапняки з Балаклави постачаються в Маріуполь.

3. Кольорова металургія представлена одним із найбільших в Європі підприємств кольорової промисловості – ТОВ "Миколаївський глиноземний завод». Понад 90% своєї продукції завод експортує в інші країни. У Одесі функціонує сталедротовий завод "Стальканат-Силур".

4. Машинобудування представлено неметаломісткими галузями. Центрами суднобудування і судноремонту є Миколаїв, Херсон, Одеса, Ізмаїл, Керч, Севастополь, Херсон, Іллічівськ, Кілія, Рені. Провідними й унікальними підприємствами не тільки району, а й України є три суднобудівні заводи, розташовані в Миколаєві: Чорноморський суднобудівний завод, "Суднобудівний завод ім. 61 комунара" та завод "Wadan Yards Okean". Основною продукцією цих потухших підприємств є танкери, суховантажні судна, контейнеровози, рефрижератори, траулери, плаваючі готелі, катери. В Херсоні завод "Авіа-Про" – єдине в Україні підприємство, яке спеціалізується на виробництві туристичних двомісних літаків. Херсонський машинобудівний завод – виготовляє самохідні зернозбиральні комбайни; в Одесі налагоджено випуск тракторних плугів, борон. Електротехнічна промисловість є розвинутою у Новій Каховці, Херсоні. Кабелі різного призначення випускають в Одесі "Одескабель" та "Тумен". Виробництво побутової техніки здійснюють ТОВ "Укратлантік", ТОВ "Гідропром", ТОВ "Автодеталь" в Одесі, кіно- і медаларатуру – в Одесі ("Телекомунікаційні технології"). Центрами важкого машинобудування є Одеса (важкі крани "Краян", преси, автогенне устаткування, поліграфічні машини тощо), Первомайськ (дизельні двигуни для суден), Херсон ("Завод крупних електричних машин" виготовляє синхронні та асинхронні електродвигуни), Миколаїв (бульдозери, асфальтоукладачі) тощо.

5. Підприємство основної хімії Одеський припортовий завод, який здійснює випуск добрив та азотних сполук; виробництва соди та брому (Красноперекопськ, Саки); ТОВ "Хенкель-Баутехнік" в Цюрупинську – великий виробник сухих будівельних сумішей торгової марки "CEREZIT".

6. Представниками фармацевтичної промисловості є Херсонська державна біологічна фабрика, фармзавод "Інтерхім" Одеса. Виробництво гелію та промислових газів налагоджено в Одесі ("Айсблік").

7. Деревообробна та меблева промисловість за сировину використовуватимуть відходи рослинництва та привізні лісоматеріали. Основні підприємства розташовані в Одесі, Котовську, Миколаєві, Новій Каховці, Херсоні, Сімферополі, Севастополі. Тут функціонують целюлозно-паперові підприємства.

8. Будівельну промисловість представлено видобутком і виробництвом будівельних матеріалів (вапняк-черепашник, бетон, граніти, цегла, мармуроподібний вапняк, черепиця тощо). В Одесі виготовляють лінолеум. Виробляється цегла керамічна, продукція зі скла, цемент, залізобетонні вироби та конструкції, товарний бетон, бетонні суміші та використовуються місцеві будівельні матеріали для забезпечення житлового будівництва та суміжних галузей реального сектору регіону.

9. Рекреаційний комплекс Причорноморського ЕР включає курортне господарство, туризм та масовий відпочинок, які розвиваються на природних лікувальних ресурсах регіону (клімат, лікувальні грязі, мули, мінеральні джерела, пляжі, гори, солоні озера тощо).

10. Агропромисловий комплекс добре розвинений, особливо сільське господарство. Тут культивується озима пшениця, соняшник, кукурудза, ячмінь, просо, рис. З технічних культур вирощують ефіроолійні (троянду, лаванду, шавлію, рицину у передгірних та гірських районах Криму), тютюн, а також цукрові буряки в північній частині Одеської і Миколаївської областей. У Херсонській, Одеській і Миколаївській областях та степовій частині Криму культивують

баштанні культури, овочівництво. Район є виноградною базою України. Серед галузей тваринництва поширені скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво, бджільництво та шовківництво.

У складі Причорноморського ЕР виділяються чотири мезорайони – Одеський, Миколаївський, Херсонський та Кримський [57].

Подільський економічний район.

Таблиця 7.5. Загальна характеристика Подільського економічного району

Показники	Характеристика
Області	Вінницька, Хмельницька та Тернопільська області
Площа	60,9 тис. км ² , тобто 10,1% території України
Економіко-географічне положення	202 км державного кордону з Молдовою та сусідство із Столичним, Карпатським, Північно-Західним, Центральним та Причорноморським економічними районами
Транспортне положення	по коефіцієнту транзитності території займає перше місце в Україні, 3 магістральних газопроводи
Економічний центр	м. Вінниця

Природні умови і ресурси. Подільський ЕР має рівнинний рельєф території, сприятливі агрокліматичні умови що є основою для розвитку сільського господарства та транспорту. Рівень забезпеченості водними ресурсами є достатнім. Основним природним багатством є – земельні ресурси, тут поширені сірі лісові та чорноземні ґрунти. Лісистість території низька – 13%.

Мінеральними ресурсами район забезпечений недостатньо. Переважно розробляються родовища нерудної сировини, поширені каолін, граніт, вапняк, мергель, фосфорити, гіпс, мармур, зустрічаються флюорити, мармуровий онікс, цегляно-черепичні суглинки, бентонітові та керамзитові глини, крейда, торф, сапонітові глини (мильний камінь), графіт, глауконітові піски, кремій.

Великі поклади первинних каолінів, що складають 44% від загальних по Україні, розташовані у Вінницькій (родовища Турбівське, Глухівецьке, Великогадоминецьке) та у Хмельницькій (Кривинське, Купинське, Майдан- Вільське, Судимонтське) областях. Велику перспективу мають Шахтинське та Бахтинське родовища флюоритів (плавикового шпату) на Вінниччині, яке є одним з найпотужніших Європи. Це єдине в Україні родовище флюоритів на теперішній час перебуває в стадії геологічної розвідки та технологічних випробувань.

Галузями спеціалізації є:

1. Агропромисловий комплекс має спеціалізацію Лісостепової агропромислової зони. Основними культурами є озима пшениця, ячмінь, зернобобові, кукурудза, гречка, овес, цукрові буряки, соняшник, ріпак, конюшина, люцерна тощо. Важливою галуззю сільського господарства є садівництво Поділля та Придністров'я.

2. Паливно-енергетичний комплекс району не одержав належного розвитку, оскільки всі паливні ресурси купуються в інших областях України. У Подільському районі діє Хмельницька АЕС (Нетішин). Електроенергія на експорт виробляється на Ладжинській ТЕС (Вінницька обл.). Подільські області мають значний потенціал малої гідроенергетики.

3. Машинобудівний комплекс. Радіоелектронне, радіолокаційне, навігаційне обладнання, лічильники, вимикачі випускає ДП "Новатор" (Хмельницький), центрами електронного і радіотехнічного машинобудування є Хмельницький ("Катіон") та Вінниця ("Термінал"). Сільськогосподарське машинобудування представлено виробництвом борошномельного обладнання і запчастин (Могилів-Подільський машинобудівний завод ім. С.М. Кірова,

Вінницька обл.), самохідних кормозбиральних комбайнів (Хмельницький комбайновий завод "Адвіс-Допштадт"), діють Шепетівський завод культиваторів та "Кам'янець-Подільськсільмаш" – найбільший виробник борон, "Краснянське СП "Агромаш" на Вінниччині (борони). Обладнання та устаткування для лікєро-горілчаної, виноробної, пивобезалкогольної, масложирової, крохмалопаточної, консервної, кондитерської, хлібопекарської, молочної промисловості випускають Капинівський та Барський машинобудівні заводи, Уланівський "Агромаш" (Вінницька обл.); устаткування для цукрової промисловості виробляють у Калинівці, Бару, Красиліві, торговельне обладнання – у Хмельницькому, Вінниці, Тернополі, Красиліві; тракторні агрегати виробляють в Вінниці, Кам'янці-Подільському, Хмельницькому, Могилів-Подільському тощо; устаткування і машини для потреб тваринництва і кормовиробництва виготовляють Брацлаві (Вінницька обл.). Вінницький авіаційний завод "ВіАЗ" займається ремонтом і сервісним обслуговуванням легкомоторної авіації.

4. Хімічна промисловість. Фосфатні та складні добрива виготовляються у Вінниці. Пластмасові вироби, штучну шкіру виготовляють у Тернополі, товари побутової хімії – у Тернополі, Вінниці, Хмельницькому, Могилеві-Подільському.

5. Підприємства деревообробної і меблевої промисловості розміщено у Тернополі, Хмельницькому, Вінниці, Бережанах, Кременці, Шепетівці, Ізяславі, Хмільнику, Барі тощо. Папір та картон виготовляють Понінківська картонно-паперова фабрика (Понінка, Хмельницька обл.), а також у Славуті та Полонному. Завод "Барлінек Україна" у Вінниці великий виробник паркету. В Славуті діє підприємство лісохімічної промисловості, що виробляє каніфоль і скипидар.

6. Виробництво будівельних матеріалів – з дерева налагоджено в Калинівці, Шпиківі, Хмельницькому, Кременці. У Вінниці працює Державна картографічна фабрика, в Тернополі – відомі видавництва "Школяр", "Навчальна книга – "Богдан", "Підручники та посібники". У районі діють потужні гранітні кар'єри (Гніваньський, Жежелівський Губниківський на Вінниччині). Глухівецький гірничо-збагачувальний комбінат (Вінницька обл.) виробляє майже третину каоліну в державі і експортує його в 12 країн світу. Відходи збагачення каоліну – кварцові піски використовуються у будівництві, виробництві скла, карбиду кремнію та тонкої кераміки, для очистки води та в інших галузях. Функціонує Турбівський каоліновий завод (Вінницька обл.), Нігинський кар'єр з видобутку вапняку, гіпсу та крейди (Хмельницька обл.). Завод "СОКА Україна" (Козятин, Вінницька обл.), поблизу Жежелівського каолінового родовища здійснює збагачення каоліну.

7. Розвинуті всі галузі легкої промисловості. Текстильна промисловість представлена виробництвом бавовняних тканин у Тернополі (одному з найпотужніших бавовноткацьких центрів України) і Кам'янці-Подільському; суконні фабрики діють у Славуті та Дунаївцях, прядильно-ткацькі – у Кам'янці-Подільському, Хмільнику тощо. Ватин виробляють у Кременці. [57].

Центральний економічний район.

Таблиця 7.6. Загальна характеристика Центрального економічного району

Показники	Характеристика
Області	Кіровоградська та Черкаська області
Площа	45,5 тис. км ² , або 7,6% території України
Економіко-географічне положення	розташований у центральній частині України, межує зі Столичним, Північно-Східним, Придніпровським, Причорноморським та Подільським економічними районами
Транспортне положення	Має високий показник транзитності території
Економічний центр	м. Черкаси

Природні умови і ресурси. Територія району лежить у межиріччі Дніпра та Південного Бугу, на межі Лісостепу та Степу. Клімат – помірно континентальний, є сприятливим для життєдіяльності населення. Водними ресурсами район забезпечений достатньо. Основне природне багатство – чорноземні ґрунти, зустрічаються й інші типи ґрунтів. Рівень лісистості території низький – 12%.

Економічний район забезпечений мінеральними ресурсами:

- буре вугілля Придніпровського буровугільного басейну (Олександрія, Ватутіне);
- уранові руди Інгульського рудника в Кіровоградській області, значний видобуток уранової руди здійснюється на Новокосянтинівській шахті;
- титанові руди – Бирзулівське та Аврамівське родовища розсіпного ільменіту (Кіровоградська обл.) та Смілянське родовище корінних титанових руд на Черкащині;
- золото – Клишівське та Юріївське родовища (досліджуються), літій – Полохівське та Станкуватське родовища; тантал і ніобій в пегматитах Ганнівсько-Звенигородської рудоносної зони; хромові руди – у межах Капітанівського родовища (все Кіровоградська обл.);
- поклади нікелево-хромових руд розвідані в Побужжі (Побузький нікелевий рудник).
- нерудна сировина представлена Завалівським родовищем графіту в Кіровоградській області, що дає 100% його видобутку в Україні. У районі поширені сірі та рожеві граніти, лабрадорити, габро, гнейси, найбільші родовища граніту, відкрито значні запаси бурштину, поширені кварцові піски;
- понад 200 родовищ цегельно-черепичної сировини.

Галузями спеціалізації є:

1. В паливно-енергетичному комплексі видобуток бурого вугілля поєднується з його переробкою та брикетуванням (Олександрія, Ватутіне, Новоселиця). В електроенергетиці функціонують ТЕЦ (Черкаська, Кіровоградська, Олександрійська) та ГЕС (Канівська і Кременчуцька). В районі функціонують малі ГЕС. Видобувна промисловість розвивається на основі значного видобутку уранової руди на Новокосянтинівській шахті (Інгульський рудник) де працює ДП "Східний ГЗК". На даний момент повний цикл робіт з видобутку та переробки уранових руд здійснює лише цей гірничо-збагачувальний комбінат.

2. Металургійна промисловість представлена ливарним заводом у Кіровограді гірничо-збагачувальним комбінатом у Долинській та Ватутінським комбінатом вогнетривів. У Побужжі Кіровоградської області функціонує Побузький феронікелевий комбінат (ЛФК) – єдине в Україні підприємство, що виробляє в промисловому масштабі феронікель з бідних окислених никельмістких руд. Два підприємства кольорової металургії знаходяться у Світловодську (комбінат твердих сплавів та завод чистих металів).

3. Машинобудування спеціалізуються на виробництві сільськогосподарських машин: тракторні сівалки та гідравлічні насоси для тракторів виробляють у Кіровограді, завод "Червона зірка". Устаткування для ферм випускають в Умані, тракторні причепи – у Золотоноші, завод "Червона Зірка", м. Кіровоград, випускає культиватори. Обладнання і машини для потреб тваринництва і кормовиробництва виготовляють у Кіровограді, Олександрії та Умані. Представником автомобілебудування є Черкаський автомобільний завод "Богдан". Устаткування для легкої і харчової промисловості виготовляють у Черкасах, Смілі, Корсунь-Шевченківському, для поліграфічної промисловості – в Олександрії.

4. Хімічна промисловість виробляє азотні добрива, штучні волокна, фарби, аміачну селітру, хімічні реактиви тощо. Усі ці виробництва сконцентровано у Черкасах, головне підприємство концерн "Азот". Предмети побутової хімії виробляються у Черкасах, Світловодську, Кіровограді; фармацевтичні препарати та вітаміни – в Умані (компанія "Лекхім").

5. Будівельна промисловість включає виробництва: каоліну та бентонітових глин (Черкаська обл.); червонокапустинського граніту (с. Новоукраїнка Кіровоградської обл.),

легких наповнювачів (Кіровоград), стінових матеріалів (Золотоноша, Черкаси, Кіровоград, Олександрія); скла (Світловодськ, Кіровоград); залізобетонних опор для ліній електропередач – у Світловодську.

6. Легку промисловість представлено виробництвом шовкових тканин у Черкасах (Черкаський шовковий комбінат), швейною, трикотажною, шкіргалантерейною галузями по всій території району. Підприємства з виробництва гігроскопічної вати та художніх виробів розміщені у Черкасах.

7. Агропромисловий комплекс Центрального ЕР в північній частині має спеціалізацію Лісостепової зони з м'ясо- і молокопромисловим, бурякоцукровим і зернопромисловим підкомплексами та виробництвом плодоовочеконсервної продукції; південна частина є Степовою агропромисловою зоною м'ясо-молочного напрямку, із зернопромисловим, олійнопродуктовим та плодоовочеконсервним підкомплексами. Основою АПК Центрального району являється сільське господарство [57].

Волинський (Північно-Західний) економічний район.

Таблиця 7.6. Загальна характеристика Волинського економічного району

Показники	Характеристика
Області	Волинська, Львівська, Рівненська області
Площа	63 тис.км ² , або 9% території України
Економіко-географічне положення	прикордонний, державний кордон з Польщею та Білоруссю, кордон з Карпатським, Столичним та Подільським районами
Транспортне положення	міжнародні транспортні коридори
Економічний центр	м. Львів

Природні умови і ресурси. Сприятливі кліматичні умови, значні масиви лісів, річки, озера, лікувальні торф'яні грязі, мінеральні води – це те, що визначає найголовніші рекреаційні ресурси краю. Район добре забезпечений водними та лісовими ресурсами, водночас він є "бідним" на мінеральну сировину. Північно-Західний ЕР добре забезпечений водними ресурсами, має густу річкову мережу басейну Дніпра, велику кількість озер. Рівень лісистості території становить 34%.

Надра Північно-Західного ЕР багаті на каолін, облицювальні та будівельні матеріали. Є значні поклади сировини для виробництва мінеральних волокон, керамічних та глиняних виробів, цементу та скляних виробів, агрохімічних товарів та карбонатів. У регіоні також знайдено поклади самородної міді (Рафалівське родовище). Унікальними, з геологічної точки зору, є поклади базальту та бурштину (Клесівське родовище). Паливні ресурси представлено лише запасами кам'яного вугілля Нововолинського родовища Львівсько-Волинського басейну, запаси якого майже вичерпано. Найбільші родовища торфу на Волині – Турське, Поліське, Велике Болото; у Рівненській області – Морочне, Кременне, Дубняки, Чемерне. Нерудні ресурси мають найбільше значення, їх представлено будівельним камінням (рожеві й сірі граніти (Ясногірське, Клесівське родовища), лабрадоритами, крейдою (Здолбунівське), мергелями, каолінами, базальтами тощо.

Галузями спеціалізації є:

1. Паливно-енергетичну промисловість представлено вугільною, торф'яною галузями та електроенергетикою. Вугільну промисловість розміщено в межах Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Торфобрикетні заводи функціонують у поліській частині району: ДП "Волиньторф" випускає брикети торф'яні для комунальних потреб, торф для приготування компостів. Основою електроенергетики є Рівненська АЕС, що працює у місті Нетішин.

2. Нововолинський ливарний завод здійснює литво сталеве, чавунне, кольорове, литво дзвонів, переплав брухту чорних та кольорових металів.

3. Машинобудування району спеціалізується на виробництві: сільськогосподарської техніки (Ковель, Рівне, Красилів (обладнання для ферм), машини для внесення добрив випускаються у Ковелі; автобусів, тролейбусів, вантажних автомобілів (Луцьк, ДП "Автоскладальний завод №1" та Луцький автомобільний завод "ЛуАЗ" входять до Автомобільної компанії "Богдан Моторе"; устаткування для залізничного транспорту (Ковель), устаткування для хімічної, харчової промисловості (Рівне); електротехнічних виробів, лічильників, приладів (Луцьк ПАТ "Електро- термометрія", Рівне).

4. Хімічна промисловість виробляє азотні добрива, сірчану кислоту та предмети побутової хімії (Рівне). Виробництво пластмасових листів та виробів домашнього вжитку налагоджено в Луцьку ("Луцькпластмас"), Здолбунові, гумотехнічних виробів – в Дубно; хімічних волокон в Луцьку; поліпропіленову плівку випускає "Теріхем-Луцьк"; пакувальні поліетиленові та поліпропіленові плівки, комбіновані багат шарові плівки виробляються на підприємстві "Хемосвіт Луцькхім" (Луцьк).

5. Волинський лісопромисловий комплекс представлено завершеним циклом виробництв. Лісозаготівельні підприємства розміщено в поліських лісосировинних районах, деревообробні та меблеві – у Ковелі, Луцьку ("Модерн-Експо"), Рівному, Сарнах, Нововолинську ("БРВ-Україна") тощо. Найбільшими лісопильними центрами є Ковель, Ківерці, Камінь-Каширський, Сарни, Костопіль. Найбільший центр виробництва фанери та ДСП – Костопіль (Рівненська область). Костопільський домобудівний комбінат виробляє стандартні житлові будинки. Виробництво сірників налагоджено в м. Березне, Рівненської обл., там функціонує "Українська сірникова фабрика".

6. Підприємства будівельної промисловості спеціалізуються на виробництві цементу, залізобетонних виробів, щебеню, облицювальних матеріалів. Центром виробництва цементу та шиферу є Здолбунів – ПАТ "Волинь-Цемент". Скляні та порцеляно-фаянсові вироби випускають у Костополі та Рокитному.

7. Агропромисловий комплекс спеціалізується на м'ясо- та молокопромисловому, льоно- та картоплепромисловому виробництвах з вирощуванням зернових культур, в південній частині розвинуто зернопродуктове, бурякоцукрове, м'ясо-, молокопромислове та плодоовочеконсервне виробництва. Навколо Луцька і Рівного функціонують приміські АПК.

8. Легка промисловість. Особливе місце посідає первинна обробка льону та виробництво лляних тканин на Рівненському льонокомбінаті. Швейні, панчішно-шкарпеткові та шкіряні вироби випускають в Луцьку, Володимир- Волинському (фабрика "Луга"), Рівному, Нововолинську (швейна фабрика), Ковелі тощо. На виробничих площах Рівненського льонокомбінату створено сучасне підприємство ТОВ "Т-Стиль", на якому працює єдина в Україні лінія повного циклу виробництва трикотажного полотна німецької фірми "Bruckner". Підприємство "Тигрес" в Луцькому р-ні випускає м'які іграшки [57].

7.7. Проблеми і перспективи розвитку економічних районів України

Напрями ефективного управління економічним потенціалом мають ієрархічну структуру. При цьому загальноекономічні пріоритетні напрями розвитку економіки районів створюють необхідну основу для ефективного використання комплексу компонентів економічного потенціалу народного господарства країни, перехід до підтримуваного розвитку регіональної й загальнонаціональної економіки.

Комплекс напрямів ефективного управління природно-ресурсним потенціалом включає:

– використання природно-ресурсної бази на основі обмеження необхідними потребами

суспільного виробництва;

–раціоналізацію та збалансування споживання паливно-енергетичних, мінеральних, водних, та лісових ресурсів;

–інтенсифікацію впровадження економічних методів регулювання природокористуванням;

– реалізацію заходів зі збереження біорозмаїття;

–створення вітчизняної імпортозамінюючої бази мінеральних ресурсів;

–збереження та нарощування рекреаційного потенціалу країни, перетворення рекреаційної галузі на конкурентоспроможну на євро-азійському та світовому ринку;

–урахування екологічних пріоритетів в земельній реформі;

–розвиток рентних (земельна, водна рента тощо) відносин в ресурсокористуванні.

Комплекс напрямів ефективного управління потенціалом людського капіталу включає:

– підтримку сім'ї, молоді, материнства та дитинства, соціально незахищених верств населення;

– розвиток соціального партнерства, подолання бідності;

– збереження і нарощування професійно-кваліфікаційного потенціалу відчизняного працівника, співпраця з закордонними фахівцями;

– оптимальний розподіл людського капіталу за сферами економічної діяльності, відродження престижу науковців та працівників інтелектуальної сфери;

– оптимізацію трудозабезпеченості територій України з урахуванням необхідності збалансування соціально- економічного розвитку регіонів, гнучка міграційна політика з метою прискореного відтворення демографічного потенціалу країни;

– залучення в суспільне виробництво резервів людського капіталу, доведення безробіття до природної норми.

У цілому, шляхи й засоби використання сукупного ресурсного потенціалу суспільного розвитку мають спиратися на ефективні ринкові механізми розвитку з обов'язковим державним контролем та регулюванням соціально-економічних процесів та природно-господарської збалансованості господарювання.

Ельсінським і Колумбійським університетами у співпраці з Всесвітнім економічним форумом підготовлено та опубліковано цьогорічні результати глобального дослідження із супроводжуючим його рейтингом країн світу за рівнем екологічної ефективності.

Позиції в рейтингу розподілені на підставі Індексу екологічної ефективності 2018 (The Environmental Performance Index 2018), що відображають досягнення країн у сфері управління природними ресурсами та їх раціонального використання.

Індекс екологічної ефективності 2018 оцінює стан навколишнього середовища та життєздатність екосистем 180 країн світу.

У цьому році лідером за рівнем екологічної ефективності визнано Швейцарію.

Швейцарія вважається найкрасивішою і екологічно стабільнішою країною у світі. Захоплююча дух природа і мальовничі краєвиди сприяють її процвітаючому успіху. Щоб мотивувати людей до екологічного способу життя, швейцарський уряд ввів штраф за неправильне викидання сміття. У країні існує ціла система сортування і утилізації сміття і жорстка система штрафів. Країна переробляє практично 100% своїх відходів.

При цьому система не знає винятків - всі зобов'язані складати сміття по різних контейнерах. Не згоден - платити штраф. Для прикладу випадок, коли житель Швейцарії по дорозі на роботу викинула з вікна автомобіля домашнє сміття в паперових мішках. Штраф склав 9530 франків (більше 9400 доларів).

Сміття можна не сортувати. В такому випадку доведеться сплачувати податок, який стягується з кожного кілограма відходів. На кожен сміттєвий кульок наклеюється марка, що

свідчить про сплату податку. Приміром, за п'ять кілограмів сміття доведеться віддати 2-3 франка. А от здати відходи у спеціальні пункти прийому нічого не коштує.

Так було не завжди. Ще в 80-ті роки ХХ століття екологічна ситуація в Швейцарії була катастрофічною - всі річки і озера забруднені фосфатами і нітратами, земля - важкими металами, біорізноманіття стрімко зменшувалася, а суспільство споживання виробляло величезну кількість сміття.

Тільки до Цюріха звозили понад 3000 тонн «нелегальних» кульків з відходами в день. Тому, всім кантонам і громадам довелося ввести мито на сміття.

У першу десятку лідерів також увійшли Франція, Данія, Мальта, Швеція, Великобританія, Люксембург, Австрія, Ірландія та Фінляндія.

Україна в рейтингу посіла 109 сходинку і опинилась між Туреччиною (108) та Гватемалою (110).

Останні сходинки рейтингу зайняли Бангладеш і Бурунді.

Значення Індексу сформоване за шкалою від 0 до 100 (гірше-краще) на підставі оцінки 24 показників, згрупованих у 10 категорій, які відображають різні аспекти стану оточуючого природного середовища та життєздатності екосистем (збереження біологічного різноманіття, якість повітря, вода, ліси, рибальство, сільське господарство, ступень навантаження економічної діяльності на оточуюче середовище, ефективність державної політики в сфері екології тощо).

ЕРІ також спирається на систему оцінки, ґрунтовану на двох чинниках: екологічній раціональності і довголітті екосистеми (Ecosystem Vitality). Довголіття екосистеми складається з оцінок, що включають збільшення природних ресурсів, бездоганні умови довкілля і біорізноманітність [59].

Завдання для контролю знань студентів до теми 7

1. Перечисліть основні фактори (економічного походження) формування економічних районів.
2. Назвіть принципи та критерії економічного районування.
3. Перечисліть функції економічного районування. В чому полягає суть його практичного значання?
4. Поясніть ієрархію економічних районів, назвіть основні їх типи.
5. Наведіть підходи різних вчених до виділення економічних районів в межах України.

Завдання 1. Заповніть узагальнюючу таблицю по історії економічного районування України.

Століття, рік	П.І.П. учених, що займалися економічним районуванням	Назва найважливіших теоретичних робіт	Науковий внесок в розвиток економічного районування

Завдання 2. Зробити характеристику економічного району, оцінити його економічний розвиток.

Кожний студент, відповідно до першої літери свого прізвища, досліджує певний економічний район України, заповнює таблицю. Деякі дані є статистичними, деякі – потрібно розрахувати. Всі дані потрібно брати за 2017 рік. Після таблиці навести розрахунок тих показників, котрі не є статичними. Майже всі статистичні показники можна знайти на сайті Державної служби статистики України. Для формування таблиці потрібно додавати значення кожного показника по кожній області, які входять у ваш економічний район.

Перша буква прізвища	Назва економічного району (за Заставним Ф. Д.)
А, В, К	<u>Донецький</u>
Б, Д, О	<u>Придніпровський</u>
З, Л, Я	Центрально-Поліський
М, Н, Є	<u>Північно-східний</u>
Р, Ж, І	<u>Подільський</u>
С, Т, Ц	Центрально-український
П, Х, Ч	<u>Карпатський</u>
Ш, Г, У	Центрально-Поліський
Щ, Ф, Ю	<u>Причорноморський</u>

Характеристика економічного району (2018 р)

№ п/п	Показник	Одиниці виміру	Значення показника
1	Назва району		
2	Головний центр		
3	Площа району		
4	Частка в площі України		
5	Кількість населення		
6	Частка в населенні України		
7	Склад (області, що входять)		
8	Валовий регіональний продукт (ВРП) досліджуваного району		
9	ВРП району у розрахунку на одну особу		
10	ВВП України		
11	Частка ВРП району у ВВП України		
12	Основні види корисних копалин, що знаходяться в межах району		
13	Галузі промисловості, на яких спеціалізується район		
14	Основні промислові центри району		
15	Обсяг експорту товарів з району		
16	Обсяг експорту України		
17	Частка експорту району в експорті України		
18	Обсяг імпорту товарів з району		
19	Обсяг імпорту України		
20	Частка імпорту району в імпорті України		

Зробити відповідні висновки.

Тема 8. РОЗВИТОК РЕГІОНІВ В КОНКУРЕНТНОМУ РИНКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

8.1. Напрями зміцнення конкурентних позицій регіональних систем

Конкуренція – від лат. – змагання.

Економічна конкуренція - змагання між суб'єктами господарювання для здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання.

Конкурентоспроможність («здатність змагатися») – це наявність певних переваг (ресурсів), спроможність та вміння їх ефективно використовувати при суперництві з іншими «гравцями» для досягнення своїх цілей.

Оскільки регіон є підсистемою системи більш високого рівня – країни, то його конкурентоспроможність і ефективність функціонування залежить від якості та інтенсивності впливу на нього зі сторони - як вищої ланки (країни), так і нижчої (галузі, підприємства, товару).

Конкурентоспроможність регіонів характеризується міжрегіональними відмінностями за рівнем інноваційного розвитку, надходженнями прямих іноземних інвестицій, розвитком малого та середнього підприємництва, розвитком інфраструктури, наявністю кваліфікованих кадрів, рівнем продуктивності праці та зайнятості [60].

Ринок — це сукупність відносин між продавцями і покупцями, які обмінюються продукцією спеціалізованої діяльності.

Передумовою виникнення подібного типу відносин є,

по-перше, розподіл праці або економічна спеціалізація, внаслідок чого кожний концентрує свої зусилля на створенні якогось одного виду продукту або його частини і тому має потребу в продукції виготовленій іншими;

по-друге, забезпечення прав власності на продукцію, тобто переважаючої можливості володіти, використовувати і розпоряджатися нею.

Конкурентоспроможність регіонів розглядаємо як потенційні можливості вести конкуренцію, а конкурентну перевагу - як наявність певних вищих характеристик регіону в порівнянні з іншими. Конкурентоспроможність регіонів характеризується міжрегіональними відмінностями за рівнем інноваційного розвитку, надходженнями прямих іноземних інвестицій, розвитком малого та середнього підприємництва, розвитком інфраструктури, наявністю кваліфікованих кадрів, рівнем продуктивності праці та зайнятості.

Конкурентне середовище у ринковому просторі формують усі регіони — суб'єкти господарства країни, інтереси яких перетинаються. Переваги в ринковому просторі має регіон з найбільш надійними конкурентними позиціями, що забезпечують сприятливі умови для ефективної підприємницької та комерційної діяльності. Це забезпечує регіону умови для найбільш ефективного розвитку продуктивних сил і територіальної організації господарства. Однак поки існують регіональні відмінності в потенційних можливостях розвитку виробництва та ступеня впливу природно-кліматичних і ресурсних чинників на економічну структуру регіональних систем, місце і значення кожного регіону в ринковому просторі визначатимуть спеціалізація і територіальний поділ праці.

Перехід до ринку виводить регіональні системи зі стану пасивних виконавців і наділяє їх функціями економічно самостійних суб'єктів ринкових відносин. До найважливіших з них належать такі:

– узгодження і захист інтересів регіону всередині країни і за кордоном. Регіональна політика має визначити таку систему намірів і дій, яка реалізує не тільки інтереси держави щодо регіонів, а й інтереси самих регіонів. Це означає прийняття владними структурами практичних рішень, які забезпечували б створення умов для того, щоб кожний суб'єкт країни

максимальною мірою використовував свій внутрішній потенціал і все менше претендував на постійну державну допомогу;

– посилення конкурентних позицій регіону завдяки науково обгрунтованій підготовці території з метою залучення інвесторів та удосконалення економічної структури. У цьому разі йдеться про техніко-економічне обгрунтування та інфраструктурне забезпечення нових робочих місць;

– створення умов, що сприяли б розвитку в регіоні малого і середнього бізнесу, а також стабілізації, розширенню виробничих можливостей державної та муніципальної власності;

– створення системи регіональних пільг і гарантій для діяльності підприємницьких, комерційних структур та інвесторів;

– нарощування зовнішньоекономічного потенціалу і розширення торгово-економічних зв'язків регіонів.

Виконання перелічених функцій регіональними системами є умовою формування соціально-економічного правового середовища, що гарантує соціальну, економічну й екологічну безпеку. При цьому зміцнюються конкурентні позиції регіонів.

Предметом конкурентної боротьби між регіональними суб'єктами можуть стати державні програми і проекти, що пов'язані з розміщенням і регіональним розвитком продуктивних сил, а також з вирішенням соціальних проблем. При постійному дефіциті ресурсів претендувати на участь у реалізації таких програм і проектів зможуть лише ті регіони, у яких найвищий рівень надійності конкурентних позицій.

Наприклад, **Департамент економічного розвитку і торгівлі** (Київська обласна державна адміністрація) займається реалізацією в Київській обл. державної політики економічного і соціального розвитку;

- державної цінової політики;
- державної регіональної політики;
- державної політики у сфері інвестиційної діяльності та державно-приватного партнерства;
- державної політики з питань розвитку підприємництва, державної регуляторної політики, ліцензування, дозвільної системи;
- державної політики у сфері торгівлі та побутових послуг;
- єдиної державної зовнішньоекономічної політики;
- державної промислової політики;
- державної політики у сфері державних та публічних закупівель [61].

Стабільний розвиток регіональної економіки в умовах ринку стає реальним за наявності надійних конкурентних позицій. Принцип економічної самостійності регіональних суб'єктів країни вносить істотні корективи в їхнє фінансово-економічне становище. Стабільність розвитку регіональної економіки безпосередньо залежить від наявності відповідного соціально-економічного, науково-технічного та кадрового потенціалу. Ці чинники визначають привабливість регіону для розміщення нових і реконструкції існуючих виробництв і тим самим для створення нових робочих місць. У свою чергу зростання чисельності працюючих визначає соціально-економічний добробут населення та поліпшення фінансово-бюджетного становища в регіоні.

Об'єктивна оцінка конкурентних позицій регіону сприяє залученню його до здійснення програм розміщення і регіонального розвитку продуктивних сил.

Зміцнення конкурентних позицій регіонального рівня забезпечує:

– зміцнення становища регіону в територіальному поділі праці та міжрегіональній інтеграції;

– залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для здійснення програм розміщення і регіонального розвитку продуктивних сил;

- зміцнення зовнішньоекономічного потенціалу регіону і розширення завойованого ним сегмента світового ринку;
- розвиток виробничої інфраструктури регіону як важливої умови раціоналізації схем руху товарів та прискорення обороту матеріально-речових ресурсів у процесі відтворення;
- зміцнення фінансово-кредитної та бюджетної системи регіону;
- формування і розвиток системи регіональних ринків та створення умов для надійного функціонування їх.

Зміцнення конкурентних позицій забезпечує стійкий розвиток регіональної системи і нейтралізацію негативних відхилень в економічному ринковому просторі країни. Важливо максимально реалізувати конкурентні можливості регіону з тим, щоб він міг використати свої переваги в спеціалізації та комплексному розвитку.

Конкурентні можливості кожної регіональної системи визначаються соціально-економічними, науково-технічними, екологічними чинниками, а також структурою господарства й економічним потенціалом. Це дає можливість кожному регіону брати участь у територіальному поділі праці з тими пропозиціями, які забезпечені найбільш якісними ресурсами та іншими умовами. Це, однак, не виключає можливості конкурентної боротьби між регіонами за вигідні проекти та нові робочі місця. Перемагає в ній той регіон, який пропонує найбільш раціональний і ефективний варіант розміщення і регіонального розвитку продуктивних сил.

Методами впливу на процес підвищення конкурентоспроможності визначені організаційні, правові та економічні.

Організаційні методи включають:

- узгодження повноважень та відповідальності між рівнями влади з питань підвищення конкурентоспроможності регіону, де важливими завданнями мають бути розвиток регіональної зовнішньоекономічної інфраструктури, розробка регіональних проектів з іноземного інвестування з наданням інвесторам пільг на місцевому рівні;
- створення регіональних та міжрегіональних органів, діяльність яких спрямована на підвищення конкурентоспроможності (Ради конкурентоспроможності регіону, регіонального комітету з підвищення конкурентоспроможності, агентств регіонального розвитку);
- удосконалення міжбюджетних відносин, де реальними заходами мають бути збільшення частки бюджетних надходжень, що залишаються на місцевому рівні, запровадження податку на нерухомість, розширення місцевих зборів.

В основу правових методів впливу на конкурентні відносини покладені: законодавчо-нормативна база, стратегічне планування, прогнози та програми регіонального розвитку. На сучасному етапі в Україні існує певна законодавчо-нормативна база регіонального розвитку – Конституція України, закони (про місцеве самоврядування, про захист економічної конкуренції, про обмеження монополізму, стимулювання розвитку регіонів), стратегії національного та регіонального розвитку. Головними її складовими можна визначити Закон «Про стимулювання розвитку регіонів» та Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 року.

Економічними методами впливу на процеси підвищення конкурентоспроможності регіонів визначені оподаткування та грошово-кредитне регулювання. За допомогою зміни рівня оподаткування і державних витрат можуть регулюватися такі найважливіші індикатори економіки, як сукупний попит, економічне зростання, інфляція та ін. Органи влади через рівень оподаткування, порядок обчислення податкової бази і системи податкових пільг та обмежень визначають, з одного боку, величину доходів державного бюджету, з іншого – регулюють ділову активність господарюючих суб'єктів. Важливим елементом податкової політики є механізм розподілу податків між центральним і місцевими бюджетами [62].

8.2. Обмеження та негативні фактори в формуванні конкурентоспроможності регіону

Поряд з конкурентними можливостями у кожному регіоні є обмеження і негативні чинники. Вони здатні знизити результативність реалізації сприятливих конкурентних можливостей, а також ускладнюють використання соціально-економічного потенціалу в інтересах розвитку ринкових відносин у регіоні. *До таких обмежень і негативних чинників можна віднести:*

- екстремальні умови виробництва і життєдіяльності населення; слабку екологічну вивченість і науково обґрунтовану підготовку території регіону;
- низький рівень виробництва товарів і послуг та недостатній обсяг виробництва продуктів сільського господарства;
- віддаленість від економічно розвинених регіонів країни, відсутність розвинутої транспортної системи;
- низьку якість продукції та послуг, що різко знижують їхню конкурентоспроможність;
- високе економічне напруження, що породжує серйозні обмеження в розміщенні та регіональному розвитку продуктивних сил;
- недостатній розвиток виробничої та соціальної інфраструктури як стримуюча обставина для інвестування і створення нових робочих місць.

Перелічені обмеження і негативні чинники тією чи іншою мірою впливають на використання конкретних можливостей регіону, оскільки в чистому вигляді жодна конкурентна позиція не може бути реалізована в житті. Це породжує ситуації, що вимагають гнучких і еластичних методів управління розвитком регіональної системи для забезпечення її стійкості та надійності.

Для досягнення успіху потенційні конкурентні можливості мають бути реалізовані. Лише тоді суб'єкт регіональної економіки здобуває стійку позицію в конкурентній боротьбі. При цьому практика потребує постійного підтвердження конкурентних позицій, удосконалення їх відповідно до змін у кон'юктурі ринку. *Досягається це завдяки стимулюванню чинників, що забезпечують розвиток конкурентних позицій суб'єкта ринку, а саме:*

- матеріально-технічний і маркетинговий рівень діяльності підприємства; якісна характеристика кадрового складу;
- науково-інформаційна база для супроводження виробничої та комерційної діяльності;
- фінансова стабільність і кредитоспроможність підприємства; ефективність існуючих схем руху товарів;
- якість вироблених товарів і послуг, витрати на їх виробництво і реалізацію;
- надійна сировинна і паливно-енергетична база; стійкість кооперативних зв'язків;
- відповідність технологічного і технічного рівня підприємства сучасним вимогам науково-технічного прогресу, вітчизняного і світового ринку; ступінь зносу виробничих фондів.

Сукупність конкурентних позицій підприємницьких і комерційних структур забезпечує безпосередній вихід у ринковий простір. Це посилює регіональні позиції в територіальному поділі праці та міжнародній інтеграції [63].

8.3. Найважливіші конкурентні позиції у взаємодії регіонів. Експертна оцінка конкурентних позицій регіонів

Конкурентні позиції окремого регіону не завжди забезпечують найбільш сприятливі умови для реалізації власних економічних і соціальних інтересів. Це зумовлює необхідність вступати в партнерський союз з суміжними регіональними системами.

До найважливіших конкурентних позицій можна віднести:

1. *Зручне географічне положення і високу транспортну освоєність території регіону, які набувають особливого значення в таких ситуаціях:*

- близькість розвинених у господарському відношенні регіонів, здатних формувати ринковий простір і товарні ресурси при мінімальних витратах виробництва та обігу;
- наявність зручних транспортно-економічних зв'язків з зарубіжними країнами;
- високий рівень розвитку взаємопов'язаної системи залізничного, автомобільного, водного та авіаційного транспорту.

2. *Наявність високоекономічних природних ресурсів*, що становлять міжрегіональний і міжнародний інтерес і можуть бути об'єктами активної інвестиційної діяльності. Важливе значення має рівень геологорозвідувальної та науково-проектної обґрунтованості й підготовки проектів, що пов'язані з формуванням господарських полігонів, спрямованих на промислове і сільськогосподарське використання природних ресурсів.

3. *Наявність у регіоні розвинутого науково-технічного потенціалу і науково-інформаційного середовища*. У результаті впливу науково-технічного прогресу на всі елементи продуктивних сил відбуваються зміни в структурі регіональної економіки:

- послаблюється вплив ряду екстремальних чинників;
- посилюється техніко-економічна доцільність комплексного використання природних ресурсів;
- зростає значимість таких чинників, як захист природного середовища;
- підвищується надійність господарських зв'язків тощо.

4. *Інноваційний розвиток*. Конкурентоспроможність регіонів залежить від їх можливостей максимального використання інновацій, наявних знань і вмінь, а також створення і використання інновацій на регіональному рівні. Розробка стратегії починається з аналізу і оцінки інноваційного потенціалу регіону. Метою аналізу є визначення секторів економіки, спроможних до впровадження нових технологій і підвищення інноваційного рівня регіону, так званих секторів „високих шансів”. Наступний крок – визначення стратегії та пілотних проектів. З метою сприяння створенню стратегії інновацій і розвитку конкурентоспроможності мають бути використані всі можливі носії інформації, особливо регіональні. Необхідно сформулювати широке інформаційне поле з питань інноваційної діяльності та забезпечити простий доступ до необхідних знань, умінь і навичок представникам малого і середнього бізнесу.

5. *Збалансована бюджетно-фінансова система* як запорука економічної самостійності та кредитоспроможності регіону. Економічна самостійність є дійовою конкурентною позицією, коли стає можливо приймати рішення з важливих питань соціально-економічного розвитку без складної процедури узгодження з вищими органами управління — згідно з визначеним для цієї території пріоритетним напрямом розвитку. Соціально-економічна привабливість регіону зростає за наявності надійного джерела формування місцевого бюджету і чіткого економічно-правового механізму регулювання фінансових взаємовідносин між суб'єктами ринкових відносин.

6. *Наявність в регіоні стабільної податкової системи, чітких правил ліцензування і надійних гарантій для підприємницької та інвестиційної діяльності*. Кожний інвестор і

підприємець повинен знати, в якому соціально-економічному середовищі йому доведеться вести діяльність та якою мірою важелі державного регулювання на місцях спрямовані на стимулювання і заохочення активної інвестиційної та виробничої діяльності. Привабливість регіону багато в чому залежить від існуючої пільгової системи податків, а також від наявності гарантій, що зводять до мінімуму негативні наслідки економічного ризику. Ця конкурентна позиція регіону має важливе значення для залучення як вітчизняного, так і зарубіжного капіталу в інтересах розвитку та територіальної організації продуктивних сил.

7. *Наявність сучасної ринкової інфраструктури і кадрів, що володіють знаннями, достатніми для організації ефективності маркетингової, фінансово-кредитної та біржової діяльності.* Ринкова інфраструктура має включати розгалужену мережу різних структур, що обслуговують потреби суб'єктів ринкової економіки, зокрема посередницькі, торгові й збутові організації, фінансово-кредитні організації, об'єкти матеріально-технічної бази, об'єкти, що забезпечують інформаційне забезпечення і правове обслуговування. Без надійної ринкової інфраструктури неможна ефективно вести справу. Успіх залежить від узгоджених виробничо-комерційних зв'язків та їхнього фінансово-кредитного і маркетингового супроводження. Щодо ефективності функціонування ринкової інфраструктури, то вона залежить від кваліфікації та компетентності кадрів.

8. *Сприятлива екологічна ситуація, що робить регіон привабливим як для розміщення нових робочих місць, так і для проживання населення.* Слід враховувати, що більша частина території України характеризується критичною екологічною ситуацією. Це потребує особливого підходу до відбору найбільш екологічно чистих технологічних систем, а також використання спеціальної техніки. Будь-яка економія на природоохоронних заходах призводить до втрат і знижує надійність конкурентних позицій регіону.

9. *Наявність у регіоні надійного зовнішньоекономічного потенціалу, під яким розуміють можливість активної участі в світогосподарських зв'язках.* Для цього потрібні три умови:

а) якість продукції, що відповідає вимогам НТП;

б) конкурентоспроможність товарів і ресурсів, що отримали визнання суб'єктів світового ринку;

в) наявність господарських умов для залучення іноземного капіталу і створення спільних підприємств та фірм.

10. *Розвиненість економічної інфраструктури і намічені напрями її реформування.* Ця стрижнева конкурентна позиція впливає на становище регіону в міжрегіональних і міжнародних торговельно-економічних відносинах. Економічна структура регіону визначає місткість внутрішнього ринку й основні напрями ввезення та вивезення товарів і послуг.

11. *Державна регіональна політика* щодо областей і Автономної Республіки Крим.

Через систему гарантій і стимулюючих чинників можна посилити позиції регіонів, підвищити їхнє значення для країни в цілому. На стійкість регіональної економіки впливають й інші дуже важливі конкурентні позиції. Поєднання їх в кожному регіоні різне, що пов'язано з характером реальної участі території в торговельно-економічних зв'язках. Це зумовлено тими ресурсами і виробництвами, які визначають його спеціалізацію та місце в територіальному поділі праці.

За таких умов кожний регіон вступає в партнерський союз лише з регіонами, що характеризуються найбільш надійними спільними позиціями. У цьому разі експертні оцінки виражатимуть сукупність найсильніших і найнадійніших конкурентних позицій, що мають загальнодержавне значення. Найважливішим критерієм для рангування територіальних пріоритетів є наявність в тому чи іншому регіоні конкретних переваг, що мають значення для економічного розвитку України в цілому і забезпечують нарощування її зовнішньоекономічного потенціалу.

До основних конкурентних переваг окремих регіонів можна віднести:

- наявні запаси економічно вигідних окремих мінеральних і паливних ресурсів;
- значні масштаби нагромадження основних виробничих фондів у промисловості;
- використання передових технологій в окремих виробництвах і промисловості, що ґрунтуються на досягненнях фундаментальних та прикладних наук;
- відповідні геополітичні умови для розвитку міжнародних торговельно-економічних зв'язків;
- наявність висококваліфікованої робочої сили і навчальних закладів для її підготовки;
- агроекономічні можливості для нарощування тут у перспективі виробництва продуктів сільського господарства і товарів народного споживання;
- великий академічний науковий потенціал з розгалуженою мережею науково-дослідних організацій.

Основою міжрегіональної інтеграції адміністративно-територіальних утворень України може стати вирішення тільки тих проблем, які мають актуальне значення як на стадії виходу з кризового стану, так і в період стабілізації господарських і соціальних процесів [63].

Для цього використовуються загальноприйняті методології оцінки конкурентоспроможності країн і їх регіонів, зокрема Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum, WEF – Davos) та Міжнародного інституту розвитку менеджменту (Institute for Management Development, IMD – Lausanne). Важливий крок у цьому напрямі зробили фахівці українського Фонду «Ефективне управління» (Київ), які за методологію WEF з 2008 р. розпочали давати оцінку рівня конкурентоспроможності регіонів України

Основними характеристиками конкурентоспроможності країн і регіонів за методологією IMD-Lausanne є такі: 1) фактори конкурентоспроможності (інфраструктура); 2) процес формування конкурентних переваг (ефективність бізнесу); 3) конкурентні переваги (продуктивність економіки); 4) управління конкурентоспроможністю (ефективність управління). У процесі оцінки та аналізу конкурентоспроможності регіонів України доцільно розмежовувати її національний (у межах України) і міжнародний (у системі країн і регіонів світу) аспекти [64].

Методика пофакторної оцінки конкурентоспроможності регіонів, згідно з методологією IMD, передбачає поділ (розбивку) кожного з факторів на п'ять субфакторів. Так, фактор інфраструктури (108 індикаторів) поділяється на субфактори базової, технологічної та наукової інфраструктури, стану здоров'я людей і навколишнього середовища, рівня освіти. Фактор ефективності бізнесу (64 індикатори) формується за рахунок субфакторів продуктивності бізнесу, стану ринку праці та фінансів, практики управління, відносин і цінностей. Фактор продуктивності економіки (65 індикаторів) визначається через субфактори стану економіки, міжнародної торгівлі, міжнародних інвестицій, зайнятості та цін. А в оцінку фактора ефективності управління (67 індикаторів) входять такі субфактори, як державні фінанси, податкова політика, інституціональні й соціальні рамки та ділове законодавство.

Пофакторна оцінка конкурентоспроможності регіонів України за методологією IMD вказує на те, що найвищі показники конкурентоспроможності регіони мають за фактором ефективності бізнесу (39,8% від максимальних значень індикаторів фактора), дещо нижчі – за фактором інфраструктури (34,8%) і найнижчі – за факторами продуктивності економіки (26,2%) та ефективності управління (24,6%).

За фактором «Інфраструктура» найвищі позиції в рейтингу конкурентоспроможності регіонів України прогнозовано займають:

м. Київ (у середньому 57,6% від максимальних значень індикаторів фактора), що утримує першість за усіма субфакторами, крім субфактора здоров'я і навколишнього середовища (шосте місце) і базової інфраструктури (друге місце),

Харківська область (40,2%), що має високорозвинену технологічну та наукову інфраструктуру й освітній комплекс.

За фактором «Ефективність бізнесу» найвищі позиції в рейтингу конкурентоспроможності займають економічно розвинені регіони:

м. Київ (у середньому 51,2% від максимальних значень індикаторів фактора), який тримає перші місця за усіма субфакторами, крім субфактора практики управління;

Дніпропетровська область (42,3%), яка має високі значення індикаторів за субфактором ринку праці (друге місце), продуктивності бізнесу і регіональних фінансів (третє місце). Останні місця в рейтингу регіонів за фактором ефективності бізнесу займають Тернопільська (35,6%), Хмельницька (35,7%) та Херсонська (36,0%) області.

За фактором «Продуктивність економіки» найвищі позиції в рейтингу конкурентоспроможності регіонів України відповідно займають:

м. Київ (у середньому 31,4% від максимальних значень індикаторів фактора), яке утримує першу позицію за усіма субфакторами, окрім субфактора цін, за яким він, зрозуміло, останній;

Полтавська область (27,6%), яка має достатньо високі показники за субфактором міжнародної торгівлі та міжнародних інвестицій;

Київська область (27,0%), яка має високі показники за субфактором стану економіки регіону. Останні місця в рейтингу регіонів за фактором продуктивності економіки регіонів займають: Закарпатська (23,1% – з невисокими показниками міжнародних інвестицій і зайнятості); Херсонська (25,3% – з невисокими показниками міжнародної торгівлі, стану економіки регіону і зайнятості) та Тернопільська (23,4% – з низькими показниками міжнародної торгівлі, міжнародних інвестицій і зайнятості) області.

За фактором «Ефективність управління» перші місця в рейтингу конкурентоспроможності регіонів України займають:

м. Київ (у середньому 31,0% від максимальних значень індикаторів фактора), Дніпропетровська (27,1%) та Донецька (26,5%) області. Перший з регіонів має високі значення індикаторів за субфакторами державних фінансів і реалізації вимог податкової політики, другий – за субфакторами інституційних рамок і реалізації вимог ділового законодавства, третій – за субфакторами ділового законодавства та державних фінансів.

Місця в кінці рейтингу займають Закарпатська (23,0%), Херсонська (23,2%) та Житомирська (23,2%) області. Перша з них має найнижчі значення індикаторів державних фінансів і податкової політики, друга, крім того, – ділового законодавства, а третя – інституційних рамок [64].

Всесвітній економічний форум оприлюднив результати щорічного Глобального рейтингу конкурентоспроможності. Україна зайняла 83-тє місце з-поміж 140 учасників рейтингу (57 балів з можливих 100). У 2017 році Україна посіла 89 місце серед 135 учасників.

Нова методологія охоплює 140 країн, конкурентоспроможність яких оцінюється за 98 індикаторами, які згруповані в 12 основних компонентів – драйверів продуктивності, що формують конкурентоспроможність країни. Розробники методології поставили за мету максимально відстежити динаміку світової економіки в умовах Четвертої індустріальної революції та сконцентрувати увагу на нових факторах конкурентоспроможності, пов'язаних із швидким поширенням цифрових технологій, які раніше не були в пріоритеті політичних рішень урядів. Мова йде про генерування ідей, підприємницьку культуру, інновації, відкритість та адаптивність. Відтак новий Глобальний індекс конкурентоспроможності 4.0 має, як і минулого року, 12 компонентів, однак самі компоненти були реорганізовані та отримали нові назви. Кількість індикаторів зменшилась з 114 до 98, при цьому 64 індикатори є новими. Сам ж індикатори розраховувались на основі статистичних даних та опитувань.

За новою методологією Україна посіла 83 місце з 140 країн. Формально місце України покращилось на 6 позицій. Зміна методології не дозволяє напряму співставити позицію України з минулорічним рейтингом. Однак, задля можливості порівняння динаміки показників, розробники рейтингу також розрахували позиції країн на основі даних попереднього періоду.

Таким чином, ми можемо відслідкувати річні зміни в тому чи іншому «новому» індикаторі та компоненті, що формують загальний рейтинг країни у 2018 році. В результаті, за новою методологією у порівнянні з попереднім роком позиції України погіршилися в 11 компонентах, і тільки в одному («Динаміка бізнесу») зафіксовано позитивну динаміку.

Найбільше балів Україна отримала за такими компонентами як «Навички» (45-те місце), «Розмір ринку» (47-ме місце) «Інфраструктура» (57-ме місце), та «Інноваційна спроможність» (58-ме місце). А за індикатором «рівень електрифікації» Україні навіть вдалось зайняти перше місце. Втім, це перше місце Україна поділила з 66 учасниками рейтингу.

Компонентами, які тягнуть Україну донизу, виявились «Макроекономічна стабільність» (131-е місце), «Фінансова система» (117-те місце) та «Інституції» (110-те місце).

Серед індикаторів, які забезпечили Україні низькі бали, зокрема, наступні:

вплив організованої злочинності на вартість ведення бізнесу

рівень інфляції (середній показник за 2016-2017 рр),

динаміка боргу з врахуванням кредитного рейтингу країни,

рівень тероризму,

незалежність судової системи,

захист прав власності,

якість доріг,

вплив податків та субсидій та конкуренцію,

гнучкість встановлення заробітної плати,

фінансування МСБ,

надійність банків,

частка проблемних кредитів,

темп росту інноваційних компаній.

Найближчими сусідами України в рейтингу є Домініканська республіка (82 місце) та Македонія (84 місце). Географічні сусіди України обігнали її: Росія зайняла місце 43-те місце, Польща – 37-ме, Словаччина – 41-е та Угорщина – 48-ме, Румунія – 52-ге. Нижче опинилась тільки Молдова (88-ме місце), а Білорусь традиційно не рейтингувалась. Очолили рейтинг Сполучені Штати Америки, за ними слідує Сінгапур та Німеччина. Минулорічний лідер – Швейцарія – зайняла 4 місце. Найнижчий рівень конкурентоспроможності незмінно у Ємена та Чаду [65].

8.4. Інвестиційна привабливість регіонів. Депресивні регіони

Інвестиції – це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності на довгостроковий період для створення прибутку (доход) та досягнення соціального ефекту.

Інвестувати = вкладати.

В широкому розумінні інвестиції - це механізм, необхідний для фінансування та розвитку економіки країни.

Залежно від того, які цінності вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності, інвестиціями можуть бути:

- кошти, цільові банківські вклади, акції та інші цінні папери;
- рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);
- права інтелектуальної власності;

➤ сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»);

➤ права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права.

Все це є **об'єктами інвестиційної діяльності** (що вкладається).

Суб'єктами інвестиційної діяльності (хто вкладає) можуть бути резиденти та нерезиденти - громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, державні структури, міжнародні організації.

Інвестори – суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування. Інвестори можуть виступати в ролі вкладників, кредиторів, покупців, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності.

Джерелом інвестицій (звідки бере кошти інвестор) є:

➤ власні фінансові ресурси (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо);

➤ позичкові фінансові кошти (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити); позика – ссуда (ми надали кошти), позичка – кредит (нам дали кошти);

➤ залучені фінансові кошти (кошти, одержані від продажу акцій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб);

➤ бюджетні інвестиційні асигнування; (це певні суми коштів, виділені із централізованих і децентралізованих джерел, фінансових ресурсів для покриття видатків на певні цілі.)

➤ безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій, підприємств і громадян.

Капітальні інвестиції - це кошти, що спрямовуються на відтворення основних засобів, розширення, реконструкцію і модернізацію підприємств і споруд, здійснення технічного прогресу у всіх галузях господарства, спорудження житла, шкіл, лікарень та інших об'єктів соціально-культурного призначення, геологорозвідувальні та проектні роботи.

Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій, як і раніше, залишаються власні кошти підприємств та організацій.

Частка кредитів банків та інших позик у загальних обсягах капіталовкладень становила 7,0 відсотка. За рахунок державного та місцевих бюджетів освоєно 9,7 відсотка капітальних інвестицій. Частка коштів іноземних інвесторів становила 0,3 відсотка усіх капіталовкладень, частка коштів населення на будівництво житла – 7,1 відсотка. Інші джерела фінансування становлять 2,7 відсотка.

Провідними сферами економічної діяльності, за обсягами освоєння капітальних інвестицій, у січні-вересні 2018 року залишаються: промисловість – 34,5%, будівництво – 10,6%, сільське, лісове та рибне господарство – 13,4%, інформація та телекомунікації – 6,2%, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 8,2%, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 8,5%, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування – 5,8%, операції з нерухомим майном – 4,4%.

Прямі іноземні інвестиції - це придбання іноземних активів з метою здійснення контролю над ними. крім того в країну надходять нові технології, нові практики корпоративного управління.

У 2018 р. склали 2,355 млрд. дол. Найвагоміші обсяги надходжень прямих інвестицій були спрямовані до підприємств промисловості – 33,4 % та установ та організацій, що здійснюють оптову та роздрібну торгівлю; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 15,5%. До основних країн-інвесторів належать Кіпр – 27,9 %, Нідерланди – 20,2%, Велика Британія –

6,4%, Німеччина – 5,7 %, Австрія – 3,2%, Віргінські Острови (Брит.) - 4,1%, і Швейцарія – 4,8% [66].

Актуальним питанням сьогодення є регіональний аспект інвестиційної діяльності в Україні, оскільки підвищення економічної та фінансової самостійності регіонів залежить від удосконалення інвестиційного процесу на мікрорівні. Проблема пошуку й залучення в регіональний господарський комплекс фінансово-матеріальних ресурсів набуває особливої важливості внаслідок необхідності поживлення виробничо-господарської діяльності підприємств регіонів України, оновлення діючих виробничих потужностей та основних фондів, впровадження новітніх технологій, освоєння нових конкурентних видів продукції, нарощування потенціалу та створення нових робочих місць.

Суттєво підвищується роль регіонів у розвитку інвестиційної діяльності, що обумовлено формуванням сприятливих умов для інвестування та можливістю вирішення більшості соціально-економічних проблем на регіональному рівні. Регіони України є потенційно привабливими для інвестування.

Інвестиційний клімат - це сукупність політичних, соціально-економічних, фінансових, соціально-культурних, організаційно-правових и географічних факторів, Які прітаманні певній території и визначаються ее привабливістю для іноземного інвестора.

Doing Business 2019 - індекс для порівняння простоти підприємницької діяльності між країнами світу, що складається Світовим банком.

Загальний індекс базується на десяти внутрішніх індикаторах:

- Початок бізнесу - процедури, час, витрати і мінімальний капітал для заснування підприємства.
- Робота з дозволами на будівництво - процедури, час і витрати на будівництво складу.
- Отримання електропостачання - процедури, час, витрати на отримання електропостачання.
- Реєстрація майна - процедури, час і витрати на реєстрацію комерційної нерухомості.
- Отримання кредиту - сила юридичних прав, глибина кредитної інформації.
- Захист прав інвесторів - відкритість фінансових показників, відповідальність керівництва і легкість судових позовів від інвесторів.
- Сплата податків - кількість податків, час на підготовку податкових звітів, загальний податок як частка прибутку.
- Міжнародна торгівля - кількість документів, витрати і час, необхідний для експорту та імпорту.
- Забезпечення контрактів - процедури, час і витрати на примус сплати боргу.
- Закриття підприємства.

Україна піднялася на сім пунктів в рейтингу легкості ведення бізнесу Doing business і зайняла 64-й рядок з 190 країн. Уже традиційно рейтинг очолює Нова Зеландія. Другу позицію зайняв Сінгапур, на третьому рядку Гонконг, на четвертій розташувалася Данія, замикає топ-5 Південна Корея. З пострадянських країн найкраще з веденням бізнесу справи йдуть у Грузії - вона на сьомому місці. Далі йдуть Литва (11), Естонія (18), Латвія (19), Казахстан (25), Росія (28), Азербайджан (34), Вірменія (47), Молдова (48), Булар (49). На останньому 190-му місці – Сомалі [67].

Цьому сприяє об'ємний внутрішній ринок, кваліфікована та дешева робоча сила, значний науково-технічний потенціал, великі природні ресурси та наявність інфраструктури. Проте залученню інвестицій в економіку регіонів перешкоджають політична та макроекономічна нестабільність, недосконалість законодавства, нерозвиненість виробничої та соціальної інфраструктури, недостатнє інформаційне забезпечення.

Ряд позитивних кроків у цьому напрямі вже здійснено:

1. На сьогодні в Україні створене правове поле для інвестування та розвитку державно-приватного партнерства.

Державно-приватне партнерство в Україні – система відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) наявних об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та у користуванні (експлуатації) такими об'єктами.

2. На території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, тобто надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

3. Для підвищення захисту іноземних інвестицій - про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами.

4. Підписано та ратифіковано Верховною Радою України міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з більше ніж 70 країнами світу.

5. Законом врегульовано базові аспекти оформлення дозволу на застосування праці іноземців та посвідки на тимчасове проживання, що спростить залучення іноземних менеджерів та іноземних кваліфікованих працівників, що необхідно на перших етапах розвитку дочірнього підприємства в Україні. Також, Законом надається право отримувати посвідку на тимчасове проживання в Україні [68].

Значна територіальна диференціація природних, економічних та соціальних умов зумовила територіальні відмінності у структурі, механізмах й активності інвестиційної діяльності в регіонах України. Нерівномірність галузевого розподілу інвестицій багато в чому залежить від рівня ринкової орієнтованості регіону, наявності відповідної інфраструктури. Це обумовлює структурну незбалансованість національного господарства, диспропорції між розвитком реального і фінансового секторів економіки, збільшення частки сировинних галузей, у підсумку різке зменшення обсягів виробництва, зниження рівня життя населення і споживчого попиту. В цих умовах важливим є пошук регіональних резервів, впровадження нових інвестиційних проектів у пріоритетні сфери та галузі регіональної економіки.

Регіональна інвестиційна політика є сукупністю дій державних і місцевих органів влади щодо розвитку інвестиційного процесу в регіоні, пов'язаних з удосконаленням нормативно-правової бази, наданням преференцій для найбільш ефективних та значущих для регіону інвестиційних проектів, розвитком інфраструктури з обслуговування суб'єктів інвестиційної діяльності, гарантуванням безпеки діяльності підприємницьких структур.

Створення вигідних умов для інвестиційної діяльності в регіоні має стати спільним завданням центральних, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Першочергова увага в діяльності місцевої влади має приділятися формуванню інвестиційного паспорту території за результатами комплексного аналізу її інвестиційного потенціалу, посередницькій та консультативній діяльності у відносинах інвесторів, підприємців та адміністративних органів, рекламно-інформаційній підтримці внутрішнього ринку та ресурсного потенціалу території, розвитку ринкової інфраструктури, поліпшенню загального підприємницького клімату [1].

Інвестиційна привабливість регіону визначається факторами інвестиційної привабливості регіону і регіональною інвестиційною політикою. Під факторами інвестиційної привабливості регіону розуміють процеси, явища, дії, переважно об'єктивного характеру, що впливають на інвестиційну привабливість регіону і визначають його територіальні особливості. Це, наприклад, вигідність економіко-географічного розташування регіону, його природно-ресурсний, трудовий, науково-технічний потенціали, рівень розвитку інфраструктури, характеристики споживчого ринку тощо.

Інвестиційна привабливість регіонів – це узагальнююча характеристика переваг і недоліків щодо ефективності залучення інвестицій.

При здійсненні оцінки і прогнозування інвестиційної привабливості регіонів враховують такі параметри: рівень загальноекономічного розвитку, рівень розвитку інвестиційної інфраструктури, демографічна характеристика, рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури та ступінь безпеки інвестиційної діяльності.

Агентство «Євро-Рейтинг» назвало Днепропетровську область дерло номером у Рейтингу інвестиційної ефективності областей за перший квартал 2018 року. Дослідження агентства проводять по 22 областям України, до уваги не брали Донецька та Луганська. Фахівці враховували два показателі: інвестиційну Активність (капітальні та Іноземні інвестиції, будівельні роботи) та ефект від залучених коштів (введення об'єктів в експлуатацію, працевлаштування безробітних, зарплата).

Що очікує інвестор від місцевої влади: прихильність, відкритість та доступність місцевої влади • участь посадових осіб у вирішенні проблем, швидке реагування на звернення • доступ до необхідної інформації, допомога у пошуку ділових партнерів і постачальників • «єдине вікно», простота реєстрації та ведення бізнесу, правил і процедур • надання підтримки в отриманні пільг, передбачених законодавством • адаптація пропозицій у сфері освіти до потреб компанії (ринку праці) • добрі відгуки компаній, які вже працюють в регіоні • відсутність корупційних проявів та інших зловживань [69].

Важливою передумовою стабільного економічного розвитку країни та її регіонів є формування та підтримка сприятливого інвестиційного клімату. В сучасних умовах господарювання проблема оцінки інвестиційної привабливості регіонів є актуальною, про що свідчить чимала кількість науково-методичних розробок вчених, присвячених визначенню рівня інвестиційної привабливості господарюючих суб'єктів регіонів та держави в цілому. При цьому в методиках переважна кількість авторів намагаються врахувати якомога більше факторів, здатних позитивно впливати на наміри інвесторів, хоча ці фактори є далеко не рівноцінними.

Основою методології оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України є «Концепція створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання», затверджена Кабінетом Міністрів України, в якій задекларовано основні засади створення системи рейтингової оцінки регіонів з метою визначення кредитного ризику в розрізі регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання, що дасть можливість інвесторам визначати інвестиційну привабливість її об'єктів за такими **напрямами**:

1) Економічні показники: аналізуються економічний стан регіону, результати діяльності органу місцевого самоврядування, галузева структура, цикли ділової активності, обсяг існуючих і очікуваних інвестицій, стан основних фондів, а також демографічна ситуація, зокрема чисельність та структура непрацездатного населення, рівень доходу та валового внутрішнього продукту на душу населення.

2) Структура органу місцевого самоврядування та результати його діяльності: розглядаються стабільність системи міжбюджетних відносин і відносини органів влади різних рівнів. Міжбюджетні грошові потоки аналізуються з точки зору їх структури, обсягів, передбачуваності і прозорості.

3) Фактори оцінки управління фінансами: визначаються кваліфікація та спеціалізація працівників, система обов'язків і відповідальність за проходження бюджетного процесу, зваженість стратегії інвестування, якість внутрішнього фінансового контролю.

4) Функціонування бюджетної та податкової систем, їх гнучкість: аналізуються стан виконання бюджету, динаміка обсягів доходів і видатків, процедура прийняття рішення про зміну бази оподаткування, прогнозні бюджети.

5) Виконання бюджету і боргове навантаження: аналізується величина розбіжностей між планованими і фактичними показниками поточних доходів і витрат для визначення ступеня консерватизму бюджетного планування. Ефективність управління капітальними вкладеннями оцінюється у процесі проведення аналізу обсягу інвестицій протягом середньострокового періоду, визначається показник відношення потреби у бюджетному фінансуванні до дохідної частини бюджету.

6) Фінансовий стан: визначається відповідність параметрів внутрішньої ліквідності, інвестиційної політики, зобов'язань за банківськими чи іншими кредитними лініями сезонній динаміці рівня доходів і витрат. Аналізуються результати проведення соціальної політики, зокрема динаміка обсягу простроченої заборгованості з виплати заробітної плати та інших соціальних платежів, а також заборгованості населення та юридичних осіб за спожиті електроенергію, природний газ, тепло- і водопостачання, водовідведення, житлово-комунальні послуги.

Сукупність показників, за якими вітчизняні та зарубіжні аналітики в різні періоди часу пропонували визначати рівень інвестиційної привабливості регіонів, систематизовано А. Асаулом у 3 групи факторів, які визначають рівень привабливості регіону для інвесторів:

1. Фактори, що впливають на рівень інвестиційного потенціалу регіону (природно-географічний, трудовий, виробничий, інноваційний, інституційний, інфраструктурний, фінансовий, споживчий потенціали).

2. Фактори, що визначають рівень некомерційних інвестиційних ризиків (законодавчі, політичні, соціальні, економічні, екологічні та кримінальні ризики).

3. Інвестиційна активність (концентрація і розподіл інвестиційного капіталу, активізація впровадження нових виробничих потужностей, розвиток прямих і портфельних інвестицій).

Варто зазначити, що наведені фактори не рівноцінно впливають на наміри інвесторів. Так, природний, трудовий, економічний, інфраструктурний, науково-технічний потенціали, наявність податкових преференцій безпосередньо визначають обсяг залучення інвестицій до економіки регіонів; інші, зокрема, доходи і видатки місцевих бюджетів, обсяги промислового, сільськогосподарського виробництва, фінансові результати від діяльності суб'єктів господарювання тощо характеризують рівень економічного розвитку регіону, але безпосередньо не впливають на активізацію інвестиційних процесів.

Для дослідження інвестиційної привабливості регіону враховуються такі чинники:

1. Загальноекономічний розвиток регіону: питома вага регіону у ВВП України; обсяг виробництва промислової та сільськогосподарської продукції на душу населення; сальдо ввезення і вивезення споживчих товарів; середня місячна заробітна плата робітників і службовців; кількість промислових підприємств.

2. Економіко-географічний розвиток виробничої інфраструктури: географічне розміщення регіону; густота залізниць на 1000 квадратних кілометрів території; густота автомобільних доріг з твердим покриттям; обсяг виробництва електроенергії на душу населення; курортно-туристичне значення регіону.

3. Демографічне становище: питома вага населення регіону в загальній чисельності населення України; питома вага міських жителів у загальній чисельності населення України; кількість зареєстрованих безробітних; питома вага зайнятого населення в його загальній чисельності.

4. Розвиток ринкових відносин і комерційної інфраструктури: кількість банків, страхових компаній, бірж; питома вага промислових підприємств, викуплених колективами; кількість спільних підприємств.

5. Інвестиційний ринок: відношення середньої заробітної плати до максимальної; рівень економічної злочинності [1].

Для аналізу привабливості галузей використовують такі показники:

1. Макроекономічна характеристика галузей: роль галузі в забезпеченні розвитку економіки та життєзабезпеченні населення України; перспективи розвитку галузі згідно із завданнями структурної перебудови і стадіями життєвого циклу; частка галузі у ВВП; співвідношення динаміки розвитку розглядуваної галузі з динамікою ВВП загалом; рівень державного регулювання цін на продукцію; рівень оподаткування за окремими видами податків, пільги; рівень приватизації підприємств; чисельність діючих підприємств, у тому числі спільних; чисельність працівників, зайнятих у галузі; обсяг інвестицій.

2. Технологічна характеристика галузей: відповідність технологій певної галузі необхідним світовим стандартам; залежність діяльності галузі від енергоресурсів (за видами); залежність від імпортного устаткування і обладнання.

3. Характеристика продукції: рівень насиченості ринку продукцією (ступінь задоволення попиту на придбання); частка імпорту продукції в задоволенні сукупного попиту в Україні; можливості виходу продукції на зовнішні ринки (з урахуванням конкурентоспроможності на зовнішньому ринку); відповідність якості продукції діючим стандартам; співвідношення рівня цін на вітчизняну і аналогічну імпортну продукцію; співвідношення динаміки цін на продукцію і темпів інфляції.

4. Економічні результати діяльності підприємств окремих галузей за звітний період: рівень рентабельності всіх активів; рівень рентабельності власних коштів; рівень рентабельності виробництва продукції; рівень рентабельності інвестицій (або термін окупності); рівень собівартості продукції; рівень продуктивності праці.

5. Рівень галузевих інвестиційних ризиків: рівень конкуренції на внутрішньому ринку України; рівень імовірності виникнення форс-мажорних обставин (на рівні соціально-економічних заборон тощо); кількість і частка підприємств-банкрутів галузі; рівень надійності сировинного та паливно-енергетичного забезпечення випуску продукції; рівень надійності збуту продукції.

За допомогою наведених показників здійснюють інтегральну оцінку і визначають відповідний інвестиційний рейтинг регіонів методом багатовимірної середньої. Для цього відбирають сукупність об'єктів спостереження (підприємств, регіонів тощо) та формують відповідну систему показників, на основі яких здійснюють інтегральну оцінку (прибутковості, ліквідності тощо). Значення цих показників обчислюють за кожним об'єктом і в середньому за їх сукупністю:

$$\bar{X}_j = \frac{\sum X_{\bar{q}}}{n},$$

де: $X_{\bar{q}}$ – j-тий показник i-го регіону;

\bar{X}_j – середнє значення j-того показника;

n – кількість показників.

Щоб елімінувати масштаб цих показників, обчислюють узагальнюючі показники у вигляді відношення показників окремих об'єктів до середнього їх значення за сукупністю об'єктів:

$$P_{\bar{q}} = \frac{X_{\bar{q}}}{\bar{X}_j},$$

Розраховують середнє значення:

$$\bar{P}_j = \frac{\sum P_{\bar{q}}}{k},$$

Ранжований ряд P є відповідним рейтингом об'єктів за інвестиційною привабливістю. Отримані результати оцінки інвестиційної привабливості регіонів дозволять визначити напрямки пріоритетного інвестування та економічного розвитку підприємств регіонів, що дасть можливість цілеспрямовано впливати на інвестиційну політику в Україні [1].

Завдання для контролю знань студентів до теми 8

1. Поясніть різницю між поняттям «конкурентоспроможність регіону» та «конкурентна можливість».
2. Перечисліть та поясніть напрями зміцнення конкурентних позицій регіонального рівня.
3. Охарактеризуйте методи впливу на процес підвищення конкурентоспроможності регіону.
4. Охарактеризуйте основні обмеження і негативні чинники у формуванні конкурентоспроможності регіону.
5. Перечисліть та поясніть найважливіші конкурентні позиції регіонів.
6. Перечисліть та поясніть основні конкурентні переваги окремих регіонів.
7. Обрати будь-яку область країни. Визначити топ-5 її конкурентних переваг (для кожного пункту навести статистичне підтвердження).

Тема 9. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

9.1. Державна регіональна політика як складова і невід'ємна частина загальних соціально-економічних перетворень. Основні напрями державної регіональної економічної політики

Розбудова незалежної правової держави, що відбувається в Україні, та реформування системи управління зумовлюють зростання ролі територій у проведенні економічних трансформацій і становленні нових форм господарювання. Сьогодні значно розширюються функції і завдання регіонів щодо раціонального використання природних ресурсів, забезпечення зайнятості населення та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Від того, *наскільки оптимально поєднуються інтереси держави і окремих регіонів, залежить збалансованість розвитку народногосподарського комплексу.*

В цілому регіональна економічна політика характеризується певною сукупністю цілей, завдань, механізмів, які в кінцевому підсумку визначають її стратегію і тактику. Вона ґрунтується на врахуванні широкого спектра національних, політичних, соціальних факторів, що і дає змогу ефективно впливати на регіональний розвиток.

При визначенні пріоритетних напрямів регіональної економічної політики беруться до уваги демографічні, екологічні, виробничі та інші проблеми, вирішення яких сприяє загальному економічному піднесенню регіонів.

Законодавчо питання регіональної політики набуло юридичного змісту з дня ухвалення Указу Президента України № 341/2001 «Про Концепцію державної регіональної політики» 25 травня 2001 року, згідно з якою *регіональна політика* - це система заходів організаційного, правового та економічного характеру, що здійснюються державою у сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних і стратегічних цілей. Головне їх спрямування — це забезпечення раціонального використання природних ресурсів регіонів, нормалізація життєдіяльності населення, досягнення екологічної безпеки та вдосконалення територіальної структури економіки.

Об'єктами регіональної економічної політики можуть бути різні адміністративно-територіальні утворення або їх сукупність, *суб'єктами* — органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, які безпосередньо виконують функції щодо забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів.

На нинішньому етапі соціально-економічного розвитку її *головною метою є збільшення національного багатства країни на основі підвищення соціально-економічного розвитку регіонів, ефективного використання їх природно-ресурсного і науково-технічного потенціалу, раціоналізації систем розселення та досягнення внутрірегіональної збалансованості.* Ця мета може бути значно деталізована стосовно конкретних сфер суспільного розвитку.

Зокрема, *в економічній сфері головна мета регіональної політики полягає у:*

- 1) досягненні економічно доцільного рівня комплексності господарства регіонів та раціоналізації їх структури;
- 2) створенні економічних передумов для розвитку підприємництва та ринкової інфраструктури, проведення земельної реформи та приватизації державного майна, інших ринкових перетворень;
- 3) удосконаленні економічного районування країни.

У соціальній сфері головна мета регіональної економічної політики України реалізується у конкретних заходах, націлених на:

✓ стабілізацію рівня життя усіх верств населення з поступовим підвищенням рівня добробуту на основі єдиних соціальних стандартів та посилення усіх форм соціального захисту населення;

✓ забезпеченні продуктивної зайнятості населення через ефективне регулювання регіональних ринків праці та міграційних процесів;

✓ сприянні покращанню демографічної ситуації з метою збільшення тривалості життя та забезпечення природного приросту населення в регіонах;

✓ формуванні раціональної системи розселення на основі збереження існуючих та створення нових населених пунктів; активізації функціонування сіл та малих міських поселень, регулювання розвитку великих міст.

У екологічній сфері державна регіональна економічна політика спрямовується на запобігання забрудненню довкілля та ліквідацію його наслідків, впровадження механізму раціонального природокористування, збереження унікальних територій та природних об'єктів.

На основі чіткого визначення мети державної регіональної економічної політики обґрунтовуються її основні завдання. Серед пріоритетних завдань на тривалу перспективу державними органами управління визначено структурну перебудову економіки регіонів України, насамперед промислових регіонів і центрів з надмірною концентрацією підприємств важкої індустрії та складною екологічною обстановкою (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська області, міста Київ, Харків, Одеса, Кривий Ріг, Маріуполь та Макіївка). При здійсненні структурних трансформаційних процесів передбачається поліпшити екологічну ситуацію у промислових центрах Донбасу, Придніпров'я, Прикарпаття та на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Основні напрямки ДРЕП затверджує Верховна Рада України. Президент України спрямовує діяльність державної виконавчої влади на розв'язання найважливіших проблем соціально-економічного розвитку регіонів. Уряд України визначає державні пріоритети й затверджує державні програми соціально-економічного розвитку регіонів, забезпечує їх виконання, бере участь у створенні системи економічних регуляторів, нормативної та методологічної бази просторового розміщення продуктивних сил. Уряд АР Крим, місцеві органи державної виконавчої влади забезпечують збалансований економічний і соціальний розвиток відповідних територій, розробляють і організовують виконання програм, бюджетів регіонів, реалізують рішення Президента України, Кабінету Міністрів України щодо структурної перебудови економіки, роздержавлення і приватизації майна, земельної реформи, соціального захисту населення та ін.

Таким чином, **в руслі регіональної політики, МРР має забезпечити:**

- формування оптимальної високоефективної структури господарства регіонів, яка б вирішувала спільні регіональні та міжрегіональні проблеми розвитку, сприяла б при цьому розвитку одних регіонів і стримуванню інших;

- поживлення економіки регіонів за рахунок комплексного використання природноресурсного, виробничо-економічного, науково-технічного та людського потенціалів, наявної інфраструктури, історико-культурних надбань і традицій, геополітичного становища регіонів;

- стимулювання розвитку певних галузей промисловості в одних регіонах і, одночасно, впровадження заходів щодо ліквідації цих галузей в неперспективних регіонах

- фінансове вирівнювання регіональних економік шляхом об'єднання фінансових ресурсів місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування;

- застосування об'єктивних критеріїв, гарантованих державою соціальних стандартів, нормативів мінімальної бюджетної забезпеченості;

- застосування договірних засад при визначенні спільних дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у стимулюванні регіонального розвитку, зокрема депресивних територій; -

обґрунтування та реалізація програм розвитку окремих регіонів з урахуванням стратегії диверсифікації внаслідок можливої зміни кон'юнктури або настанням економічної кризи;

- досягнення певної політичної мети, пов'язаної з децентралізацією влади, розмежуванням та розширенням функцій та повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

- формування інфраструктури підтримки управління регіональним розвитком через створення спеціальних інститутів, зокрема агентств регіонального розвитку, які б стали провідниками ефективної державної регіональної політики і політики територіальних громад;

- здійснення проектів по збереженню навколишнього середовища та реконструкції міст, підвищенню ролі регіонів у реалізації екологічної політики держави щодо рекреаційно-туристичних територій; - адаптацію національного законодавства з питань регіональної політики до норм і стандартів Євросоюзу [70].

В цілому напрямки регіонального розвитку (цілісність, комплексність, деконцентрація, диверсифікація) є вільними від впливу суспільнополітичних формацій та домінуючого типу економіки, специфіки виробничих відносин. Забезпечення регіонального розвитку - це не тільки економічна й також політична задача, що потребує великої уваги з боку Уряду, регіональних владних структур та органів місцевого самоврядування.

9.2. Об'єкти та суб'єкти державної регіональної політики. Цілі державної регіональної економічної політики. Завдання державної регіональної політики у сферах економічній, соціальній, екологічній

Державна регіональна економічна політика України формується і реалізується таким чином, щоб забезпечити територіальну цілісність держави, створити рівновигідні умови функціонування регіональних господарських комплексів з метою активізації ролі територій у проведенні економічних реформ та вирішенні нагальних соціальних проблем. *Сучасна державна регіональна економічна політика України, як це визначено нормативними документами, ґрунтується на таких основних принципах:*

1) визнання і дотримання загальнодержавних пріоритетів та забезпечення органічної єдності завдань щодо соціально-економічного розвитку країни та розвитку продуктивних сил регіону;

2) правове забезпечення економічної самостійності регіонів на основі розмежування повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування й підвищення їх відповідальності щодо вирішення завдань життєзабезпечення і комплексного розвитку територій;

3) дотримання вимог екологічної безпеки при реформуванні структури господарських комплексів і розміщенні нових підприємств;

4) досягнення економічного і соціального ефекту за рахунок використання переваг територіального поділу праці, раціонального природокористування, розвитку міжрегіональних зв'язків.

Підвищення дієвості регіональної економічної політики, зростання загальної керованості економічними процесами можливе лише на основі визначення і розмежування повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. В процесі здійснення конкретних заходів державної регіональної економічної політики, спрямованих на підвищення

ролі регіонів у проведенні економічної реформи в країні, передбачається: сформувати нову територіальну структуру державного сектора економіки; реформувати систему управління державним сектором економіки; зміцнити економічні основи місцевого самоврядування та розширити його важливі соціально-економічні функції щодо життєзабезпечення територіальних утворень; здійснити поетапний перехід на обґрунтовану систему бюджетного регулювання та розширити права місцевих органів виконавчої влади у бюджетній політиці України [71].

9.3. Забезпечення комплексності та раціональної структури господарства регіонів

Поняття комплексного розвитку є одним з основних, базових та ґрунтовних понять економічної науки про розміщення продуктивних сил та економіку регіонів. Територіальна організація господарства, вивчення якої являє собою предмет цієї науки, найважливішим своїм завданням вважає саме забезпечення комплексного розвитку продуктивних сил всіх територій країни. Нерозривно пов'язана з комплексним розвитком продуктивних сил і основна мета науки регіональної економіки, а саме – забезпечення максимально ефективного функціонування господарства регіонів задля якнайбільш повного забезпечення потреб населення країни та всіх без винятку її територій в товарах та послугах. Комплексність розвитку продуктивних сил в діалектичній єдності виступає поряд із достатньо протилежною щодо неї за економічним змістом, але близькою за соціально-економічною сутністю спеціалізацією господарства, яка формується під впливом територіального поділу праці. При цьому комплексний розвиток продуктивних сил виступає основною рушійною силою формування оптимальної для даних передумов господарювання спеціалізації регіонального виробництва.

На основі аналізу підходів різних вітчизняних дослідницьких шкіл радянських та пострадянських часів, до визначення поняття комплексності, можна зробити висновок про наступні ознаки комплексу (стосовно розвитку та розміщення продуктивних сил):

- об'єктивність існування комплексу;
- системність комплексу;
- територіальна (конкретно-географічна) прив'язаність комплексу до певних комплексуютьовуючих ресурсів;
- територіальна та галузева ієрархічність внутрішньої структури комплексу, наявність в ній підкомплексних елементів, які самі володіють ознаками комплексу;
- глибинний взаємозв'язок між комплексуютьоворенням та формуванням економічних районів;
- взаємозв'язок і взаємообумовленість функціонування різних елементів комплексу;
- виробничо-технологічна взаємопов'язаність та взаємо-підпорядкованість складових елементів комплексу;
- поглиблений розвиток внутрішньої мережі як технологічних, так і економічних зв'язків, які забезпечують процес виробництва й відповідної їм виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури;
- пропорційність розвитку окремих елементів комплексу;
- конкретна спеціалізація господарства комплексу;
- емергентний характер економічного ефекту від функціонування елементів комплексу (продуктивність всього комплексу є вищою за просту суму продуктивностей його окремих елементів);

- керованість комплексом, можливість оптимізаційного управління з функціонуванням як окремих елементів комплексу, так і ним самим у цілому;
- здатність до самоорганізації та саморегульованого розвитку елементів і комплексу в цілому за умов існування ефективного економічного механізму забезпечення виробництва;
- певний рівень самозабезпеченості комплексу як ресурсами виробництва, так і товарами та послугами, з чого витікає здатність комплексу існувати, у тому числі за рахунок роботи на власні потреби;
- тісна взаємопов'язаність у комплексі природних, суспільних та матеріально-виробничих продуктивних сил, яка веде до формування єдиної еколого-соціально-економічної відтворювальної системи;
- довгострокова економічна ефективність функціонування комплексу;
- економічна доцільність і раціональність розвитку виробництва комплексу; певний рівень економічної й виробничо-технологічної відкритості комплексу по відношенню до зовнішніх джерел ресурсів та ринків збуту, без чого комплекс стає автаркічно-системним, а його функціонування – економічно не вигідним та соціально й екологічно небезпечним.

Таким чином, комплексний розвиток продуктивних сил – це заснований на раціональній спеціалізації економічно ефективний тип розвитку продуктивних сил, який характеризується взаємопов'язаністю, пропорційністю, збалансованістю поєднання галузей, виробництв і споживачів в економічному циклі, раціональним ресурсоспоживанням та оптимальною щодо цього територіальною організацією економічної діяльності. Зв'язуючою ланкою, об'єднуючою в комплекс учасників відтворювального економічного циклу, в умовах вільної конкуренції виступають самі по собі достатньо ефективні ринкові економічні важелі. Тісні системні зв'язки (з кооперування, комбінування виробництва тощо) при цьому простежуються як на галузевому, так і на міжгалузевому рівні. Ще більш тісний зв'язок між суб'єктом управління (державною, регіональною владою), господарськими об'єктами та кінцевими споживачами регіону виявляється при урахуванні стадійності економічного циклу, в ланках «виробництво-обмін» та «розподіл-споживання», коли важелями фінансової системи забезпечується перерозподіл створених вартостей. Сучасна регіональна економічна наука виділяє різні види комплексів, при чому останні можуть стосуватись різних складових територіальної соціально-економічної системи. Зокрема, виділяються інтегральні природно-ресурсний, соціальний та виробничий комплекси, які загалом відповідають трьом основним складовим територіальної соціально-економічної системи. У кожному з таких інтегральних комплексів можуть бути виділені ієрархічні підкомплекси нижчих системних рангів. В конкретно-регіональному вимірі комплексний розвиток продуктивних сил стає основою ефективного функціонування територіальних відтворювальних систем економічних районів різних географічних масштабних рангів. При цьому комплексний розвиток регіонів передбачає різносторонній, пропорційно взаємопов'язаний розвиток усіх галузей господарства, що може забезпечити швидкі темпи зростання його продуктивних сил і високий рівень ефективності виробництва. Комплексний розвиток виробництва можливий при оптимальному розміщенні його стосовно сировинних і трудових ресурсів, районів збуту продукції через досягнення максимального зниження витрат на виробництво продукції, що сприятиме економії витрат суспільної праці, зниженню собівартості продукції у виробника. Тобто питання комплексності розвитку економічних районів різних таксономічних рангів є важливим чинником, що формує економічну незалежність України.

Збалансованість розвитку території – це один з аспектів проблеми досягнення комплексності розвитку району, історичний і соціально обумовлений процес як динамічна реакція на зміну економічної ситуації. Це дуже складний процес, що поєднує внутрішньовиробниче, виробничо-демографічне, соціально-виробниче, виробничо-природне та інші види взаємодії, чим обумовлюється його діалектичний зв'язок з поняттям стабільність.

Стабільність або збереження пропорцій і темпів зростання є необхідною умовою всякого процесу в будь-який історичний момент. Стабільність як умова збалансованості виявляється у збереженні відповідних пропорцій між основними складовими процесу комплексного розвитку економічного району, якісне і кількісне відображення яких змінюється в часі. Тобто збалансованість – це процес відтворення певних пропорцій, що забезпечують стабільність у кожний конкретно взятий момент з метою забезпечення прогресу розвитку і його сходження від простого до складного. Мета збалансованого розвитку регіону – це ефективно господарювання із забезпеченням соціальних та екологічно комфортних умов життєдіяльності населення. Пріоритетність природоохоронних заходів і соціологізація виробництва є основними критеріями ефективності розвитку, причому остання повинна постійно підтримуватися всією системою правових і матеріально-фінансових відносин а корегуватися згідно з розвитком продуктивних сил. Досягнення збалансованого економічного, соціального і екологічного розвитку регіонів потребує перебудови всієї системи економічних відносин з урахуванням соціально-економічних і природних особливостей економічних районів. Кінцевим виміром комплексного розвитку економічного району є у будь-якому випадку рівень якості життя його населення [72].

9.4. Механізм реалізації державної регіональної економічної політики

Механізм реалізації державної регіональної економічної політики — це система конкретних економічних важелів та організаційно-економічних засобів, за допомогою яких здійснюється державний вплив на просторову організацію суспільства, забезпечується соціально-економічний розвиток регіонів, вдосконалюється структура їхнього господарського комплексу. Основними складовими цілісного механізму державної регіональної політики України, як визначено діючими нормативними документами, виступають:

1. *Законодавча база* визначає взаємовідносини держави і регіонів та відповідні організаційні структури управління соціально-економічними процесами. На сучасному етапі економічного розвитку держава через законодавчу базу проводить політику, спрямовану на підвищення економічної самостійності територій. Водночас вона координує діяльність місцевої влади на основі визначення співвідношень державного і місцевих бюджетів, розвитку інфраструктурних об'єктів місцевого та загальнодержавного призначення, формування централізованих і регіональних фондів різного цільового призначення. Відтак станом на 2010 рік в Україні у сфері регіонального розвитку діють такі Закони України, які в тій чи іншій мірі регулюють питання формування та реалізації державної регіональної економічної політики: «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р.; «Про стимулювання розвитку регіонів»; від 08.09.2005 р.; «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 р.; «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України» від 23.03.2000 р.;

2. *Бюджетно-фінансове регулювання* регіонального розвитку. Доступне державне втручання в господарські процеси, які вимірюються показником питомої ваги державних видатків у бюджеті регіону. Їх висока питома вага свідчить про сильний вплив держави на економіку.

3. *Прогнозування і програмування*. З допомогою розробки довгострокових і середньострокових програм розвитку регіонів (районів, областей) досягається планомірність розвитку продуктивних сил, узгоджуються інтереси окремих галузей.

4. *Розвиток різних форм територіальної організації продуктивних сил* (створення спеціальних економічних зон, міжрегіональне та прикордонне співробітництво). Створення спеціальних економічних зон дасть змогу збільшити надходження іноземних інвестицій,

створити сучасну виробничу, транспортну і ринкову інфраструктуру, підвищити ефективність використання природних ресурсів. Особливе місце в регіональній економічній політиці відводиться різним формам прикордонного співробітництва [17].

9.5. Складові елементи механізму реалізації державної регіональної економічної політики: законодавчо-нормативна база, бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку, прогнозування, планування і програмування, вільні економічні зони, міжрегіональне і прикордонне співробітництво

Поняття „політика” походить від грецького слова „поліс”, що означає „місто”, яке в давньогрецькі часи було містом-державою – окремою суспільною одиницею, самоврядною громадою, яка самостійно ухвалювала рішення щодо проблем внутрішнього життя і стосунків з навколишнім світом: іншими давньогрецькими містами-державами та „варварськими” країнами, народами і племенами, з якими їй доводилося вступати в контакт, торгувати, вести війни. Своїм походженням слово «політика» зобов'язано видатному старогрецькому мислителю Арістотелю (IV вік до н.е.). В своїй роботі «Політика» він розглядав різні варіанти державного устрою, форми організації державної влади і основи державного управління. В античні часи в грецьких містах-державах (полісах) поняття «політика» інтерпретувалася як «державні і суспільні справи». Політика - «мистецтво управління» державою і суспільством [73].

Збалансований і рівномірний розвиток регіонів має на увазі не тільки зростання економічного рівня території, але й формування всіх сфер громадського життя: соціальної, екологічної, науково-технічної та ін. Тому для більш ефективного проведення регіональної політики її поділяють на складові (рис. 9.1).

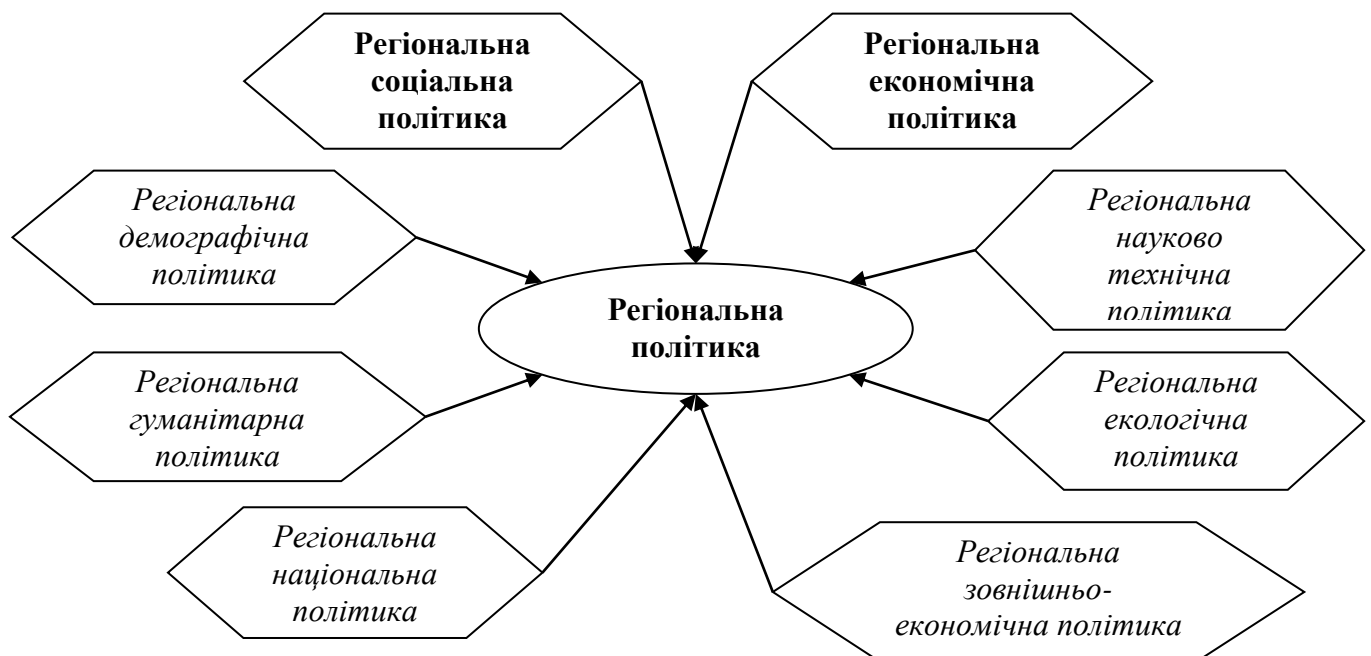

Рис. 9.1. Складові державної регіональної політики

Відповідно до різноманітності процесів, що відбуваються в регіонах, виокремлюють і певні складові частини державної регіональної економічної політики, для кожної з яких

держава встановлює цілі, завдання, пріоритети в регіональному аспекті, тобто визначає права, сфери, ресурси та методи роботи регіонів, здійснює певні дії щодо них та доручає їм виконання окремих завдань.

Розглянемо детальніше складові частини державної регіональної економічної політики.

1. *Економічна політика.* Сутність економічної політики полягає в забезпеченні регіонам можливостей для самостійного розвитку на умовах самофінансування та самозабезпечення. До складу економічної політики входять:

- 1.1. бюджетна та податкова політика;
- 1.2. планування, прогнозування та програмування розвитку регіону;
- 1.3. інвестиційна політика;
- 1.4. розміщення продуктивних сил;
- 1.5. політика розвитку регіональних комплексів (АПК; транспортний, будівельний);
- 1.6. контрольно-аналітична діяльність та інформаційне забезпечення.

2. *Соціальна політика.* Складовими соціальної політики є: забезпечення зростання рівня добробуту населення; соціальний захист; забезпечення громадянам рівних прав і можливостей щодо вибору місця проживання та працевлаштування. Ефективність соціальної політики дуже залежить від економічних можливостей держави, тобто від частки національного доходу, що спрямовується на споживання. Це може бути фінансова підтримка, працевлаштування, продаж товарів за зниженими цінами, безкоштовне харчування, медичне обслуговування інвалідів тощо. Найважливішою складовою соціальної політики є забезпечення громадянам прожиткового мінімуму.

3. *Науково-технічна політика.* Вона спрямовується на визначення пріоритетів щодо вдосконалення та розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в регіоні і базується на попередньому вивченні та аналізі науково-технічного комплексу регіону.

4. *Екологічна політика.* Нині набула надзвичайно важливого значення в зв'язку з неприпустимим промисловим забрудненням довкілля. Особливо гострою є ця проблема в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, Харківській та Київській областях. Головною метою екологічної політики є оздоровлення довкілля.

5. *Демографічна політика.* Вона спрямовується на гальмування депопуляційних процесів і деструктування населення. Демографічний стан країни та її регіонів є важливим фактором соціально-економічного розвитку.

6. *Гуманітарна політика.* Головна мета — це духовний розвиток суспільства, його моральний і фізичний стан. До складу гуманітарної політики входить державна підтримка навчальних закладів, лікарень, поліклінік, театрів, кінотеатрів, клубів, тобто розвиток комунальної власності. Особливістю гуманітарної політики є її чітка регіональна спрямованість.

7. *Національна політика.* Спрямовується на забезпечення конституційних, політичних, економічних і соціальних прав громадян незалежно від національності та віросповідання. Особливо це стосується регіонів України, що пов'язані з процесами переселення татар, німців в райони їхнього історичного проживання.

8. *Зовнішньоекономічна політика.* Спрямована на активізацію підприємництва, формування ринкової інфраструктури, залучення іноземних інвестицій, нарощування експортного потенціалу окремих регіонів, що потребують прискореного розвитку [74].

Державна інвестиційна політика є складовою економічної політики щодо забезпечення довготермінового розвитку економіки і становить систему заходів, спрямовану на формування централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів, у результаті цільового використання яких забезпечується ефективність процесів розширеного відтворення економіки.

Державне регулювання інвестиційної діяльності – це комплекс правових, адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на поширення та активізацію інвестиційних процесів.

Правову основу організації (як здійснюється) і регулювання (контроль за здійсненням) інвестиційної діяльності в Україні закладають Конституція України, Закони України "Про інвестиційну діяльність", "Про цінні папери і фондову біржу", "Про іноземні інвестиції", «Про режим іноземного інвестування», «Про дію міжнародних договорів на території України», Господарський кодекс України, а також понад 100 інших нормативно-правових актів, що регламентують економічні відносини суб'єктів у питаннях інвестиційної діяльності.

Принципи державного регулювання інвестиційного процесу в Україні:

- підвищення ролі і збільшення частки власних (внутрішніх) джерел інвестування національної економіки;
- удосконалення нормативно-правової бази з метою збільшення обсягів залучення інвестицій;
- послідовна децентралізація інвестиційного процесу (передача функції забезпечення інвестиціями господарюючим суб'єктам);
- виділення бюджетних коштів переважно для реалізації державних пріоритетів, програм, проектів, спрямованих на забезпечення структурних зрушень в економіці у напрямку формування РСЕ;
- адресність інвестицій (фінансування інвестиційних проектів відповідно до державних цільових програм);
- надання переваги раніше розпочатому будівництву, технічному переобладнанню та реконструкції діючих підприємств;
- обов'язкова державна експертиза кожної інвестиційної програми і проекту (для визначення їх відповідності цілям і пріоритетам держ. ек. політиці та соціально-економічної ефективності);
- перехід від бюджетного фінансування до кредитування інвестиційних проектів;
- розширення джерел фінансування інвестиційних проектів (змішане фінансування);
- запровадження системи страхування інвестицій;
- здійснення відповідними державними організаціями контролю над цільовим використанням централізованих інвестицій тощо [75].

Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики. Стійка тенденція до збільшення інвестицій засвідчує інтерес до України з боку іноземних інвесторів, тому найважливішим завданням держави на даному етапі є забезпечення сприятливих умов залучення в економіку країни інвестиційних ресурсів через удосконалення правової бази, створення ефективних механізмів стимулювання інвесторів та усунення адміністративних перешкод у їхній діяльності завдяки поліпшенню інвестиційного клімату. Для цього створюються пільгові умови інвесторам, що здійснюють інвестиційну діяльність у найбільш важливих для задоволення суспільних потреб напрямках, насамперед соціальній сфері, технічному і технологічному вдосконаленні виробництва, створенні нових робочих місць для громадян, які потребують соціального захисту, впровадженні відкриттів і винаходів, в агропромисловому комплексі, в реалізації програм ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, у виробництві будівельних матеріалів, в галузі освіти, культури, охорони навколишнього середовища і здоров'я.

Державне регулювання інвестиційної діяльності включає:

- управління державними інвестиціями;
- регулювання умов інвестиційної діяльності;
- контроль за здійсненням інвестиційної діяльності інвесторами і учасниками.

Пряме управління інвестиціями з боку держави здійснюється

– органами центральної та місцевої влади й управління. На макроекономічному рівні - це Міністерство економіки, Міністерство з питань будівництва, архітектури і ЖКГ, Державна комісія з ЦП та фондового ринку, відділ будівельного комплексу та промисловості будівельних матеріалів у складі Мінекономіки, управління з реалізації інвестиційних програм і державного замовлення, яке функціонує у складі Міністерства з питань будівництва, архітектури і ЖКГ, та інші органи центральної виконавчої влади.

Отже, *пряме управління* інвестиціями передбачає;

– прогнозування, планування розвитку національної економіки та окремих її структурних елементів;

– формування бюджету, передбачення у ньому обсягів державного фінансування інвестицій;

– планування централізованих державних коштів;

– розміщення держконтрактів і контроль за їх виконанням;

– визначення умов реалізації інвестиційних проектів та їх експертизу;

– проведення інвестиційної діяльності (інвестування бюджетних, позабюджетних та інших коштів, передбачених для цих цілей).

За рахунок бюджетних асигнувань здійснюється інвестування розвитку соціальної інфраструктури загальнодержавного значення (передбачає формування переліку таких об'єктів). Фінансування розвитку таких об'єктів соціальної інфраструктури здійснюється у формі прямих бюджетних асигнувань і у формі державного кредиту. Розвиток соціальної інфраструктури у містах і селищах міського типу фінансується за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Міністерства і відомства визначають (конкретизують) дані щодо ризиків та обсягів інвестицій за відповідними програмами, напрямками та об'єктами і забезпечують цільове використання державних коштів через виконання завдань державних замовлень (державних контрактів).

Державне замовлення на виконання робіт у капітальному будівництві є однією з головних форм реалізації державних інвестицій [75].

Державне замовлення - це засіб державного регулювання економіки шляхом формування на контрактній (договірній) основі складу та обсягів продукції, необхідної для державних потреб, розміщення державних контрактів на її поставку (закупівлю) серед підприємств, організацій та інших суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності.

Державні замовники - це міністерства, інші центральні органи державної виконавчої влади України, державні адміністрації, державні організації та установи, уповноважені Кабінетом Міністрів України укладати державні контракти з виконавцями державного замовлення.

Виконавці державного замовлення - це суб'єкти господарської діяльності України всіх форм власності, які виготовляють і поставляють продукцію для державних потреб відповідно до умов укладеного державного контракту.

Державний контракт - це договір, укладений державним замовником від імені держави з виконавцем державного замовлення, в якому визначаються економічні і правові зобов'язання сторін і регулюються взаємовідносини замовника і виконавця.

Поставки продукції для державних потреб забезпечуються за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел фінансування, що залучаються до цього.

Гарантом за зобов'язаннями державних замовників виступає Кабінет Міністрів України.

Вперше були запроваджені в XIX сі – Лондонська корпорація-конгломерат «Телефон енд Телеграф» отримала державне замовлення на обслуговування телефонним та радіозв'язком палацу королеви та прем'єр-міністра. Нині ця корпорація володіє 49,5% телерадіотелефонного ефіру і зв'язку Англії США та країни Західної Європи регулярно проводять тендери (аукціони з

продажу державного замовлення й контрактів), на яких державні та недержавні підприємства купують право на отримання державного замовлення, що регламентує не лише стабільну оплату й позачергове постачання з державних запасів, а й престиж марки компанії [76].

Держзамовлення на освіту. 36 тис 732 місця — для молодших спеціалістів (33,7 тис денна форма), 79 тис 854 місця — для бакалаврів (72,6 тис денна форма), 55 тис 379 місць — для магістрів (45,6 тис денна форма). Такі обсяги державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2019 році були затверджені Урядом [77].

На медицину. Важливе значення має підтримка державою вітчизняних виробників лікарських засобів: створення умов на законодавчому рівні для закупівлі наявних лікарських засобів, як імпортозамісних, у вітчизняних виробників за бюджетні кошти всіх рівнів, розроблення та впровадження у виробництво нових найменувань імпортозамісних лікарських засобів, включення асортименту лікарських засобів вітчизняного виробництва до стандартів лікування, державне замовлення на виробництво необхідних імпортозамісних ліків для виконання державних цільових програм, затвердження і підтримування переліку лікарських засобів вітчизняного виробництва для обов'язкового наявного асортименту в аптеках.

Державні, міждержавні та регіональні інвестиційні проекти та програми, що фінансуються за рахунок бюджетних і позабюджетних коштів, підлягають обов'язковій державній експертизі.

Важливим елементом регулювання інвестиційної діяльності є експертиза інвестиційних проектів.

Інвестиційний проект - це планування, аналіз та освоєння інвестицій (інвестиційна діяльність). Реалізація інвестиційної політики держави передбачає розробку й аналіз інвестиційних проектів.

Наприклад, Комплексна програма реалізації містобудівної політики на 2019-2021 роки. Виконавець - Департамент містобудування та архітектури.

Агентство розвиває та супроводжує більше 130 проектів загальною будівельною площею більше 1 400 000 кв.м. із сукупним бюджетом понад \$1 млрд.

Проекти створення об'єктів спортивної індустрії та проекти організації простору для відпочинку [78].

Стратегічними цілями державного регулювання інвестиційної діяльності є:

- створення сприятливого інвестиційного клімату і стимулювання припливу капітальних вкладень у виробництво;
- інвестиційне забезпечення структурної перебудови економіки;
- мобілізація всіх джерел інвестиційних ресурсів та їх ефективне використання;
- стимулювання розвитку промислової сфери економіки;
- забезпечення зростання валового внутрішнього продукту і створення умов для нарощування внутрішніх інвестиційних ресурсів.

Управління державними інвестиціями здійснюється державними та місцевими органами державної влади й управління та включає планування, визначення умов і виконання конкретних дій з інвестування бюджетних і позабюджетних коштів.

Регулювання умов інвестиційної діяльності здійснюється шляхом:

- надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв;
- державних норм та стандартів;
- заходів щодо розвитку та захисту економічної конкуренції;
- роздержавлення і приватизації власності;
- визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами;

- політики ціноутворення;
- проведення державної експертизи інвестиційних програм та проектів будівництва та інших заходів.

Державне управління інвестиційною діяльністю здійснюється на основі таких **принципів**:

- принцип взаємної відповідальності інвесторів і держави;
- принцип дотримання основних прав і свобод інвесторів;
- принцип юридичної відповідальності інвесторів за порушення вимог законодавства України або міжнародних договорів;
- принцип децентралізації інвестиційного процесу;
- принцип залучення іноземних інвестицій переважно для реалізації державних пріоритетних програм (проектів), спрямованих на здійснення структурної перебудови економіки та надання переваги завершенню раніше розпочатих будов, технічному переоснащенню та реконструкції діючих підприємств;
- принцип удосконалення нормативної та правової бази з метою збільшення обсягів залучення інвестицій [1].

Для здійснення регулювання інвестиційної діяльності держава наділена важелями прямої дії у вигляді централізованих державних капітальних вкладень в об'єкти загальнодержавного значення, розвиток державного сектору економіки, та засобами непрямого регулювання інвестиційного середовища за допомогою бюджетної та грошово-кредитної політики. Основними економічними системами управління інвестиційною діяльністю є система оподаткування, фінансово-кредитна система, система платежів за виробничі та природні ресурси, система економічних стимулів та санкцій, цінова система.

Загальну схему важелів державного регулювання умов здійснення інвестиційної діяльності наведено на рисунку 9.2.

Рис 9.2. Державне регулювання інвестиційної діяльності

Важливим аспектом державного регулювання інвестиційної діяльності та створення сприятливого та стабільного інвестиційного клімату є державне гарантування захисту інвестицій відповідно до законодавства України та міжнародних договорів. Інвестиції не можуть бути безоплатно націоналізовані або реквізовані, інвесторам, у тому числі іноземним,

незалежно від форм власності, забезпечується рівноправний режим, що виключає застосування заходів дискримінаційного характеру, які могли б перешкодити управлінню інвестиціями [1].

Сполучені Штати Америки, будучи одним із найбільших інвесторів у світі, проводять активну ліберальну політику щодо залучення іноземних інвестицій у власну країну. На іноземних інвесторів, що здійснюють свою діяльність в США, поширюється те ж законодавство і правові норми, які застосовуються відносно національних американських підприємців та фірм. Варто відмітити, що в таких країнах як США і Канада створена найефективніша система захисту інвесторів, до якої входить: держава, саморегулюючі організації брокерів і самі брокери. У Сполучених штатах Америки іноземні інвестиції можуть підпадати під різні федеральні, штатні та місцеві заохочувальні інвестиційні програми. Так, на федеральному рівні більшість з них намагаються просувати вивіз промислових товарів Сполучених Штатів.

Цьому сприяють такі програми, як: програми U.S. Export-Import Bank, Закордонної приватної інвестиційної корпорації та Агентства для міжнародного розвитку (Overseas Private Investment Corporation and Agency for International Development), а також торговельні та програми розвитку. Щодо оподаткування, то немає спеціальних федеральних податкових заохочувань аби залучити іноземний капітал, хоча й в окремих штатах існують податкові закони, які є сприятливими саме для іноземного інвестора, особливо, коли укладений договір щодо оподаткування. Проте, як і в будь-якій країні, місцева влада зацікавлена в іноземних інвестиціях задля поліпшення економічного стану в штатах, збільшення робочих місць тощо.

Регулювання інвестиційної діяльності загалом у **Польщі** здійснюється на основі Цивільного кодексу, законів «Про господарську діяльність», «Про приватизацію державних підприємств» та ін. Іноземні інвестиції в економіку Польщі в основному регулюються Законом «Про іноземні інвестиції» від 1991 року. Закон визначає типи підприємств, у які можна інвестувати, умови репатріації прибутку і рівень заробітків іноземних фахівців, податкові пільги для іноземних інвесторів, а також забезпечує правовий захист іноземних інвестицій у Польщі. Закон усунув існуючі раніше обмеження на вивіз прибутку, скасував обмеження розмірів інвестиційних вкладень (зокрема було усунуто положення про мінімальний розмір) і більшість раніше чинних вимог щодо узгодження з різними інстанціями. Також ліквідовані всі основні правові відмінності між польськими та іноземними інвесторами. Обмеження стосуються лише бізнесу в сфері засобів масової інформації, де частка іноземних інвестицій не повинна перевищувати 33%, організації лотерей, де перевагу мають місцеві підприємці. Окремого державного ліцензування вимагають також авіаперевезення, міжнародні телекомунікації, юридична практика.

Інвестиції в Польщі законодавчо захищені від незаконної експропріації, прибуток може бути конвертований і репатрійований, держава гарантує виплату компенсації іноземним інвесторам у розмірі їхньої фінансової участі у випадку націоналізації або експропріації їхніх активів. Серед основних пільг для іноземних інвесторів є звільнення від сплати податків на імпорт товарів, що представляють внесок у статутний капітал, за умови, що право власності на ці товари не переходить до іншої особи протягом трьох років після рішення про звільнення від митних платежів. Для забезпечення інвестиційної безпеки передбачено також механізм страхування інвестицій. Для активнішого приваблення інвестицій в економіку Польщі і надання допомоги іноземним інвесторам створено Державну агенцію іноземних інвестицій (Polish Information and Foreign Investment Agency), що надає необхідну інформацію для інвесторів, вказує можливості добору вітчизняних та іноземних партнерів, забезпечує обслуговування іноземних інвесторів, сприяє захисту інвестиційних ресурсів [79].

Завдання для контролю знань студентів до теми 9

1. Поясніть, в чому полягає суть державної регіональної економічної політики.
2. Яка головна мета державної регіональної економічної політики в економічній та соціальній сфері ?
3. Поясніть основні принципи державної регіональної економічної політики.
4. Що являє собою механізм реалізації державної регіональної економічної політики?
5. Дайте коротку характеристику складовим регіональної політики. Доведіть їх взаємозалежність та взаємодоповнюваність.
6. Презентувати основні положення Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020».
7. Опрацювати Державну стратегію регіонального розвитку певної області на період до 2020 р.. Зазначити її переваги та недоліки.

Тема 10. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ

10.1. Сутність і значення міжнародного поділу праці у формування зовнішньоекономічних зв'язків

Історичний розвиток ряду країн підтверджує позитивний вплив і вигідність розширення участі кожної з них у міжнародному поділі праці та у різних формах міжнародних економічних відносин.

Очевидним є той факт, що зовнішньоекономічна діяльність країни та зовнішньоекономічні зв'язки, які вона формує, є важливою умовою її економічного зростання. Особливо це актуально за сучасних умов:

- коли науково-технічний прогрес, інформатизація суспільства забезпечує легкість здійснення економічних операцій та значно прискорює цей процес,
- коли набувають інтенсивного розвитку процеси міжнародної економічної інтеграції (об'єднання країн), транснаціоналізації (зростання ролі зовнішніх факторів у розвитку країн), міжнародного поділу праці (спеціалізації країн), глобалізації світового господарства (зближення національних економік та стирання кордонів).

Отже, головною передумовою появи зовнішньоекономічної діяльності країн є міжнародний поділ праці.

Міжнародний територіальний поділ праці (ТПП) - це вигідна спеціалізація країн на виробництві певних видів товарів та наданні окремих послуг та подальший обмін або продаж результатів цієї діяльності іншим країнам.

Зародження такого обміну прослідковується ще зі стародавніх часів. Наприклад, на початку розвитку Стародавнього Риму вироби італійських ремісників не могли конкурувати з грецькою продукцією, тому римські товари ввозилися до західних провінцій – Галлії та Іберії, а зі Східного Середземномор'я римляни одержували вироби грецького ремесла, вино, олію, предмети розкоші.

Метою міжнародного поділу праці є зниження витрат виробництва; економія затрат праці; підвищення ефективності виробництва; задоволення потреб споживачів.

Міжнародний ТПП буває трьох видів:

1) *загальний*, тобто поділ праці у сфері виробництва: за добувною чи переробною промисловістю чи іншими. Інакше кажучи, такий поділ праці визначається сприятливими природно-кліматичними умовами. Деякі країни аграрні, деякі – індустріальні.

2) *частковий*, тобто спеціалізація на рівні галузей виробництва та видів готової продукції, що означає зростання ролі міжгалузевого обміну готовою продукцією. Спеціалізація Німеччини – у автомобілебудуванні, США – в ІТ-технологіях, ПАР – виробництво алмазів, Кувейт чи Саудівська Аравія – видобуток нафти.

3) *одиничний ТПП*, тобто спеціалізація країни на технологічних стадіях виробництва товарів чи послуг, виготовленні окремих компонентів продукції. Властивий високорозвинутих країнам.

Відзначимо, що світовий ринок споживчих товарів є провідним у міжнародному поділі праці, тому що цим товарам притаманна висока експорторієнтованість. У машинобудуванні як провідні галузі світового промислового виробництва найбільш виразно проявляється НТП. Міжнародний поділ праці у сільському господарстві склався раніше, як в інших сферах матеріального виробництва, що пов'язано з призначенням аграрної продукції, як продуктів харчування та сировини для харчової та переробної промисловості. У формуванні економіки особливу роль відіграють міжнародні монополії. Транснаціональні компанії - це концерни, трести, які і є національними за капіталом та контролем, міжнародними за масштабом та характером діяльності. Багатонаціональні корпорації - це концерни або трести, які і є

міжнародними за масштабами і особливостями об'єднання міжнародних коштів. Причини переміщення робочої сили пов'язані з різною оплатою праці, рухом капіталу, створенням нових робочих місць. При розробці соціально-економічної типології країн врахували наступні показники: площу, чисельність населення, економіко-географічне положення, політичний, державний лад, рівень соціально-економічний, валовий національний продукт, в т. ч. на душу населення, показники якості життя, купівельна спроможність в перерахунку на душу населення [80].

10.2. Основні форми економічного співробітництва країн світу

Масштаби і обсяги світового господарства значною мірою залежать від стану міждержавних відносин, які є об'єктивною передумовою широкого співробітництва між усіма країнами світу. Основою цього співробітництва є зовнішньоекономічні зв'язки (ЗЕЗ), що являють собою сукупність напрямів, методів і засобів здійснення торгово-економічних, виробничих, науково-технічних, а також валютно-фінансових і кредитних відносин між країнами. Вони містять в собі різні форми економічного сприяння, спеціалізацію, кооперацію виробництва, надання послуг і спільне підприємництво. Їх розвиток обумовлений зростанням товарного виробництва, урізноманітненням форм діяльності.

До основних форм зовнішньоекономічних зв'язків відносяться:

1. *Міжнародна торгівля* – сфера міжнародних товарно-грошових відносин, що представляє собою сукупність зовнішньої торгівлі усіх країн світу.

Це найстаріша форма зовнішньоекономічних зв'язків. Багато міст-держав *Стародавньої Греції*, які спеціалізувалися на виробництві певних видів товарів і між якими велася торгівля. Грецькі купці відігравали провідну роль у торгівлі в Середземноморському та Чорноморському басейнах.

Міжнародна торгівля складається з двох зустрічних потоків:

- експорту (вивезення);
- імпорту (ввезення).

Також є таке поняття як транзит – (від лат. «через», «наскрізь»), коли товари ввозяться в країни для того, щоб бути транспортованими в іншу.

Київська Русь. Торговий шлях «з варяг у греки», що проходив територією України, мав загальноєвропейське значення. З IX ст. роль Києва як центру посередницької торгівлі між Сходом і Заходом істотно зросло. Транзитна торгівля через Київ ще більше поживилася після того, як нормани й угорці перекрили шлях Середземномор'ям і Південною Європою. Перше місце серед експортних товарів займали хутра, раби, віск, мед, льон, полотна, срібні вироби, шкіра, керамічні вироби. Імпортом були предмети розкоші, дорогоціне каміння, прянощі, фарби, тканини, благородні та кольорові метали. Торгові каравани на Схід йшли Волгою, Дніпром, через Чорне та Азовське моря до Каспійського моря.

Міжнародна торгівля характеризується:

- зовнішньоторговельним сальдо (від італ. saldo – залишок) – різниця між експортом та імпортом;
- зовнішньоторговельним оборотом (експорт + імпорт).

З економічної точки зору міжнародна торгівля вважається вигідною, якщо завдяки ввезенню товарів вдається економити на їх виробництві і одержувати прибуток.

Ефективність зовнішньої торгівлі визначається співвідношенням обсягів експорту і імпорту товарів, а також їх структурою. Пріоритетним в зовнішній торгівлі слід вважати орієнтир на розвиток експорту. Тобто коли зовнішньоторговельне сальдо більше 0. Експорт більший за імпорт.

Країни з позитивним сальдо:

Китай. Китай крупнейший экспортер в мире. In 2017, Китай exported \$2,41 триллион and imported \$1,54 триллион, resulting in a positive trade balance of \$873 миллиард. В 2017 году ВВП Китай составил \$ 12,2 триллион, а ВВП на душу населения составил \$ 16,8 Тys.

Німеччина. Німецький експорт та імпорт сягнули рекордної позначки минулого року. За даними Федерального статистичного відомства Німеччини, у 2017-му країна експортувала товарів і послуг на 1,3 трильйона євро, що більше на 6,3 %, ніж у 2016 році. Імпорт зростав іще швидше - річні обсяги склали 1,03 трильйона євро, що більше на 8,3% за дані попереднього року [81].

В даний час доля експорту в національному доході країн з ринковою економікою, таких як США, Англія, Франція, Німеччина і інших, складає 16-18%, а в Україні - менше 5%. Структура товарообігу обумовлена загальним економічним потенціалом країни; галузевою структурою економіки; рівнем життя населення; конкурентоздатністю товарної продукції; динамікою курсу національної валюти; умовами митного регулювання; кон'юктурою світового ринку на ті або інші товари.

Основними експортними товарами є: залізна та марганцева руди, прокат чорних металів, чавун, кам'яне вугілля, кокс, кальцинована сода, азотні добрива, прокатне та ковальсько-пресове обладнання, обладнання для хімічної промисловості, тепловози, екскаватори, літаки, енергетичне обладнання, цемент, віконне скло.

ТОП-5 основних постачальників товарів, що становить 54,61 % від загального об'єму імпорту:

<i>тис. дол. США</i>		
Російська Федерація	8 096 041	14,24%
Китай	7 572 701	13,32%
Німеччина	5 028 743	8,85%
Білорусь	3 796 605	6,68%
Польща	3 620 945	6,37%
США	2 929 393	5,15%

ТОП-5 основних товарних позицій, що становить 27,66 % від загального об'єму імпорту:

<i>тис. дол. США</i>		
Нафта та нафтопродукти	5 540 930	9,75%
Гази нафтові	3 913 863	6,88%
Вугілля кам'яне, антрацит	3 035 349	5,34%
Автомобілі легкові та інші моторні транспортні засоби, призначені головним чином для перевезення людей	2 243 061	3,95%
Апарати електричні телефонні або телеграфні; відеотелефони	986 670	1,74%

В імпорті переважають нафта, газ, руди кольорових металів, деревина, бавовна, одяг, взуття, калійні добрива, верстати та обладнання для легкої й харчової промисловості, свердловинні установки, засоби обчислювальної техніки, вантажівки, папір, целюлоза, риба, а також чимало кондитерських та плодоовочевих виробів, алкогольних напоїв [30].

2. *Надання послуг* - страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що не заборонені законами України.

Послуга – вид діяльності, робіт, у процесі виконання яких не створюється нова річ, але змінюється якість вже створеного продукту.

Перша важлива сфера. – ІТ. За отриманими від Державної фіскальної служби даними, сума сплачених ІТ-компаніями податків в 2014-2017 роках щорічно зростала на 27% і зараз досягла 4,1 млрд гривень. У 2018 році ця тенденція зберігається. Згідно з опитуванням компаній, доходи вітчизняного ІТ-бізнесу переважно мають іноземне походження - українські розробники співпрацюють з США, Великобританією, Німеччиною, Канадою, Ізраїлем, Швецією та Швейцарією. З 2013 р. ринок ріс в середньому на 19% і на кінець 2017 року налічував уже 127 тис фахівців. Тільки за останній рік кількість зайнятих в галузі зросла на 27 тис осіб.

Друга - Фінансові технології, або не менш стильне і популярне слово «fintech», давно бентежать розум людей, яким небайдужі інновації. в Україні налічуються десятки фінтех-компаній. При цьому розподіл за напрямками загалом відповідає світовому ландшафту: найбільше фінтех-компаній зайняті у сфері платежів (31,6%), трохи меншу частку складають компанії, зайняті в інфраструктурних рішеннях (19,3%), а також кредитування (14%).

Як свідчить дослідження, ринок фінтеху в Україні досить молодий: лише 40% компаній були засновані до 2015 р. Водночас переважна більшість, а саме 84% фінтех-провайдерів, вже склалися як самостійні компанії та пропонують ринку свої продукти й послуги [82].

3. *Спільне підприємництво*, як форма зовнішньоекономічних зв'язків, може бути реалізована шляхом спільної виробничо-господарської діяльності партнерів двох чи кількох країн, суттю якої є кооперація у сферах виробництва і обігу в науково-технічній, інвестиційній і сервісній областях.

Створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами

В основі цієї діяльності лежить об'єднання зусиль, фінансових засобів і матеріальних ресурсів, довгострокова гарантія збуту товарів, систематичне оновлення продукції, науково-виробнича і торгова кооперація, участь в прибутку, розподіл технічних, інвестиційних і комерційних ризиків.

Приклад: Американська фармацевтична компанія *Pfizer* і китайська компанія *Zhejiang Hisun Pharmaceuticals* створили СП *Hisun-Pfizer Pharmaceuticals З., Ltd.* для розробки, виробництва і збуту непатентованих лікарських засобів (генериків) в КНР і на світовому ринку. Мотивацією створення СП для американської сторони є значний обсяг китайського ринку, налагоджена структура збуту, НДДКР, зниження витрат, переваги і пільги, що надаються китайською стороною, насамперед податкові, митні та правові. Для китайського партнера мотивацією став, головним чином, досвід у виробництві і просуванні дженериків на внутрішньому і світовому ринках [83].

4. *Співробітництво*. Все більше поширення у зовнішньоекономічних зв'язках набуває наукове, технічне, економічне співробітництво. Посилюється та поширюється культурний обмін і спортивні заходи, навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі.

Для успішного використання даних форм необхідне ефективне керівництво і управління зовнішньоекономічними зв'язками. Керівництво ЗЕЗ в зарубіжних країнах здійснюють вищі державні законодавчі органи: парламенти, законодавчі збори, конгреси. Вони визначають зовнішньоекономічну політику країн, видають закони, що регулюють ЗЕЗ, ратифікують міжнародні договори.

Організація ЗЕЗ заснована на використанні адміністративних і економічних методів. До адміністративних методів належать різні законодавчі акти, митні кодекси, постанови, міжнародні торгові договори, протоколи, ліцензії і т.п.

Економічні методи включають в себе пряме і непряме фінансування експортного виробництва, зниження податків з експортерів, кредитування експорту, страхування експортних операцій.

Поряд з адміністративними і економічними заходами держави проводять ефективну організаційну, статистичну, дослідну і інформаційну роботи.

10.3. Зовнішньоекономічні зв'язки та співробітництво України з країнами СНД та іншими державами світу

Економічні перетворення, які почалися в Україні з моменту здобуття її незалежності та які відбуваються сьогодні, мають на меті інтеграцію (проникнення, зближення) українських підприємств до системи міжнародних економічних зв'язків.

Значущість таких зв'язків у розвитку країн постійно зростає, оскільки країна, як економічна система є відкритою та не може ефективно функціонувати у замкненому просторі. Це підтверджується її участю у СРСР з його поступовим розпадом та занепадом, коли економічна система розірвала коло замкненості та розділилася на окремі самостійні одиниці на шляху до нового розвитку.

Поняття "зовнішньоекономічна діяльність" з'явилося в Україні з початком економічної реформи 1987 року, коли почалася поступова відміна монополії держави (на той час УСРСР) на здійснення будь-яких економічних операцій (у тому числі й зовнішньоекономічних), наданні підприємствам права самостійного виходу на зовнішні ринки. Після проголошення в 1991 р. незалежності України були здійснені заходи, спрямовані на суттєву лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності в країні, розширення прав підприємств і організацій у цій сфері. У цей період прийняті важливі законодавчі акти, зокрема, Закони України "Про зовнішньоекономічну діяльність" (1991), "Про митну справу в Україні" (1991), "Про єдиний митний тариф" (1992), "Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті" (1994) тощо.

У складі колишнього Радянського Союзу економіка України розвивалася, майже не беручи участі в міжнародному поділі праці, а міждержавні господарські зв'язки були відсутні майже повністю. Слабка включеність України у міжнародний поділ праці не тільки не відповідала її національним інтересам, але й суперечила їм, оскільки залишала економіку країни поза розвитком світових продуктивних сил і провідними напрямками сучасної науково-технічної революції, що спричиняє її виштовхування ще до проголошення Україною незалежності на узбіччя світового економічного прогресу.

А в той же час, масштаби світового господарства значною мірою залежать від стану міжнародних відносин країн світу. Основою таких відносин та налагодження співробітництва є *зовнішньоекономічні зв'язки та зовнішньоекономічна діяльність*.

Згідно статті 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», сутність поняття «зовнішньоекономічна діяльність» полягає у наступному – це діяльність суб'єктів господарювання України та іноземних суб'єктів, побудована на взаємовідносинах між ними та має місце як на території України, так і за її межами.

Розвиток ринкових відносин в Україні передбачає її відкритість і інтеграцію в світове господарство. Про це свідчить політика нашої держави та її об'єктивні закономірності розвитку.

Країни торгують між собою все активніше. Якщо 1991 року частка торгівлі у світовому ВВП становила 19%, то 2017 — вже 37%.

Це вчергове підтверджує думку про те, що жодна країна не здатна ізолюватись від сусідів та виробляти все самостійно. Можливо, супротивники глобалізму і хотіли би вигнати транснаціональні корпорації зі своїх країн, але цифри показують: тенденції розвитку світу інші. Саме тому спроби "імпортозамещения" у Росії викликають у здорових людей хіба що сміх, і саме тому навіть Північна Корея 2017 року експортувала на 1,7 млрд доларів та імпортувала на 3,4 млрд доларів.

І хоча в основному через кордон продають товари, частка послуг зростає. У відсотковому вираженні незначно, на 2 відсоткових пункта. Але в грошах це астрономічна сума — 4,5 трильйона доларів.

Україна — залежна від торгівлі з іншими країнами держава. Якби одного дня наші торгові партнери закрили кордони, це стало б катастрофою для економіки. Насправді, це був би жахливий варіант для будь-якої держави, але Україна більш орієнтована на експорт та імпорт, ніж, наприклад, Німеччина, Канада, Китай чи США [84].

В Україні імпорт за статистикою частіше переважає експорт. Відмовити собі у задоволенні отримати бажане тут і зараз досить складно, тому населення, як і уряд, часто користується кредитами. Але погана звичка витратити більше, ніж заробити, й постійно жити в борг, призводить тільки до погіршення фінансового стану.

Всі країни імпортують товари, які не виробляють самостійно, а щоб заробити на них гроші, експортують продукцію власного виробництва. У країн з добре розвинутою економікою експорт завжди переважає над імпортом. Більшість товарів, необхідних для забезпечення потреб населення, вони виробляють самі [84].

Географічна структура ЗЕД.

З початку року Україна торгувала з 212 країнами. Найбільшим нашим торговим партнером за останні 2 роки став Євросоюз. 42-44% відсотки товарів та послуг Україна продає на експорт в Європу. Основний товар, який ми імпортуємо – енергоносії, доля іншого імпорту теж значна. З Європи ми завозимо автомобілі, мінеральні добрива, медикаменти та побутову техніку.

За підсумками фінансових показників першого півріччя 2018 в порівнянні з аналогічним періодом 2017 експорт українських товарів та послуг збільшився на 12.7 % й наразі складає 26 876 млн. дол. Так, загальний український експорт впевнено зростає, але разом з ним росте й імпорт. У першому півріччі в Україну ввезено товарів загальною вартістю 30939.9 млн. дол. Сальдо зовнішньоекономічної торгівлі залишається негативним, українці купили на 4063.7 млн. доларів США більше, ніж продали.

Загальні результати в відсотках: Країни ЄС – 42,1% експорт, 41,6% імпорт. Країни СНД – 14% експорт, 23,1% імпорт. Інші країни 43,9% експорт, 35,3% імпорт.

Доля європейських країн серед торгових партнерів України за останні два роки збільшилась, за результатами першого півріччя маємо приріст 35%.

У 2018 році Росія знову стала нашою головною експортною партнеркою. В основному через те, що Україна прокачує до ЄС російський газ. Фактично ми експортуємо до РФ послугу з транзиту газу. Це близько 3 млрд доларів щороку (*більш точної цифри нам не вдалося знайти*). Тобто якщо вирахувати з загального доходу від експорту до РФ доходи від транзиту, залишиться близько 4 млрд доларів. Але це все одно на 400 млн доларів більше, ніж експорт з України до Польщі.

За 2018 рік обсяг транзиту зменшився на 7%, а за половину 2019 — зріс на 6%. Втім, можливо з 2020 року ситуація зміниться, бо Росія хоче запустити "Північний потік-2". Це не позбавить нас транзиту повністю, але його обсяги значно впадуть. Але чи вдасться його запустити — питання.

Україна визначилася, що має на меті вступити до ЄС, і міжнародна торгівля підтверджує, що саме у цьому напрямку розвиваються наші стосунки з іншими державами. Якщо у 2011 році найактивніше Україна торгувала з СНД (близько 35-45% експорту та імпорту), то у 2018-му місце СНД зайняла Європа із приблизно такою самою часткою, як раніше у Співдружності Незалежних Держав [84].

Товарна структура експорту.

За даними Державної служби статистики найбільшу частку експорту України в першій половині 2018 року складала продукція металургійної та аграрної промисловості. Найбільше у нас купують Польща, Німеччина, Італія, Туреччина та Нідерланди.

Україна посідає 1-е місце у рейтингу експортерів соняшникової олії, 3-є — шпалер, 11-е — горілки, 17-е — частин локомотивів та вагонів (саме частин до них, а не готових вагонів).

Експортуємо ми не тільки товари, майже 17% загального експорту складають послуги. Найбільше послуг Україна експортує в Велику Британію, Німеччину та Кіпр. Сальдо експорту послуг, на відміну від товарів, позитивне, українці заробили 2628.4 млн. доларів [84].

Експортна спеціалізація областей України – що приносить найбільше доходу їм:

Одеська, Миколаївська, Чернігівська, Сумська та Хмельницька - зернові

Центр і південь України в основному продають іншим країнам аграрну продукцію.

Херсонська - олійні, Вінницька, Черкаська і Кіровоградська - соняшникова олія

Завдяки їм Україна вже котрий рік поспіль на першому місці в світі за експортом соняшникової олії. Його активно продають в супермаркетах різних країн. Правда, часто під іноземними брендами.

Київська область продає м'ясо

Дніпропетровська, Запорізька і Донецька області найбільше продають чорних металів. Це очікувано.

Полтавська - руда, шлак і зола. Полтавщина зазвичай асоціюється з агросектором, але лідируючі продукти в її експорті пов'язані з відходами промисловості.

Луганська область - головний постачальник українського картону на зовнішні ринки

Хоча Обухівський комбінат, який виробляє туалетний папір по 60 метрів в рулоні, знаходиться в Київській області :).

Чернівецька, Житомирська та Рівненська області - деревина та вироби з деревини

Івано-Франківщина продає світу пластмасу

В області є поклади нафти, яка також є сировиною для виробництва пластмаси. Судячи з прогнозів, попит на нафту для виробництва пластмаси буде стійко зростати ще кілька десятків років, так як це сировина потрібно країнам з економікою, що розвивається на кшталт Індії та Китаю.

Волинська, Львівська, Тернопільська та Закарпатська області поставляють електричні машини. Притому за 4 місяці 2018 року Україна продала їх майже на третину більше, ніж за той же період 2017 року.

Ефективність експорту. Нідерланди здавна були торговельною країною, і продавати вони навчилися відмінно. Якщо подивитися, скільки експортних доларів отримує держава в розрахунок на 1 свого жителя, то Нідерландам не буде рівних - трохи більше: \$ 38 000 доларів.

Для Китаю, який експортує на космічних 2 трильйони доларів США, з його населенням в 1,7 млрд людей ця сума складе всього \$ 1,6 тис.

Україна за паливною ефективністю торгівлі майже на рівні Китаю. Україна продала в 2017 році на \$ 43 мільярди, це \$ 955 на 1 українця.

Товарна структура імпорту. Статистика говорить про те, що складові імпорту істотно не змінилися за останні 4 роки. Україна імпортує не тільки продукти, які не виробляє, чи не виробляє. Постійно відбувається міжнародний обмін товарами та послугами, навіть

аналогічними вітчизняним. Це позитивно впливає на економіку в цілому, тому що сприяє здоровій конкуренції.

Щодо імпорту, то Україна — на 3-му місці у світі за імпортом ядерного палива, 6-му — сала, 6-му та 10-му — сільськогосподарських машин (на різних позиціях в імпорті різних видів машин) [84].

Українська зовнішня торгівля ще не відновилася до рівня 2008 року

2018 року Україна експортувала на 59 млрд доларів США (2008 — на 82 млрд), а імпортувала — на 70 млрд доларів (2008 — на 97).

Після складного періоду 2014-2016 років Українська економіка переорієнтувалася на нові ринки. Вітчизняним виробникам ще важко конкурувати на європейському ринку, але вони поступово пристосовуються до нових умов, покращують якість продукції до європейських стандартів та збільшують обсяги експорту.

Українська продукція має істотну конкурентну перевагу – нижчу ціну завдяки нижчій вартості найманої праці. У наступні кілька років, за умови стабільної ситуації в країні й світі, тенденція росту експорту збережеться. Доля імпорту, особливо це стосується текстильних виробів, зменшиться, вітчизняні підприємства будуть витіснити закордонних виробників з деяких ніш.

На жаль, неможливо відмовитись від імпорту повністю, та й не варто. Конкуренція позитивно впливає на ціни та змушує вітчизняних виробників покращувати якість. Часто товари завозяться не тому, що в Україні їх не виробляють, а тому, що імпорт більш якісний [84].

Інновації для економічного зростання. 2018 р. Нобелівський комітет відзначив двох вчених-економістів — Вільяма Нордхауза за його роботу щодо впливу на економіку змін клімату і Пола Ромера, який зробив внесок в теорію зв'язку інновацій і довгострокового економічного зростання.

Теорія ендогенного зростання, з якою працював Ромер, наголошує, що людський капітал і ринки пов'язані з технічним розвитком і економічним зростанням.

Теорія Ромера універсальна і працює не лише в теперішній економіці

Нобелівський лауреат зауважує, що інновації та економічне зростання йдуть поряд з давніх давен — поєднання стануму і міді призвело до появи бронзи, ця вдала інновація поширилася, а її використання стало чинником розвитку всієї людської цивілізації. Зараз, так само як в бронзову добу, важливо не тільки винайти щось нове і корисне, а ще й поширити ці знання серед людей, на щастя, на відміну від прашурів, нам це робити легше, завдяки, наприклад, Мережі.

Ідея Ромера: ми завжди можемо використовувати ресурси в кращий спосіб

Ромер наголошує, що людство для зростання економіки має постійно шукати кращі варіанти використання обмежених ресурсів — капіталу, корисних копалин тощо. Він вважає, що обмежень в цих пошуках немає, таким чином, зростання нашого багатства завдяки інноваціям не обмежується. А сприяти інноваціям покликані інвестиції в людський капітал.

Ринки перетворюють ідеї на вартість

На думку Нобелівського лауреата, гарних ідей та інноваційної середі недостатньо для довгострокового зростання економіки. Необхідним є механізм, за допомогою якого інноватори і стартапи можуть отримувати кошти для розвитку, залучення персоналу, проведення експериментів тощо. За теорією Ромера, найкращим таким механізмом є ефективні ринки.

Глобальна фабрика ідей: кожна країна має специфіку і це потрібно використовувати

Теорія Пола Ромера стосується макрорівня економіки — це не про окремі підприємства чи галузі, а власне про країни і навіть про світову економіку, адже вчений закликає до якомога широкého обміну інформацією щодо технологій та інновацій. Економіст вважає, що на вістрі розвитку зараз США та ЄС, і навіть Китай лише наздоганяє їх і ще не відповідає повною мірою

статусу інноваційної держави. Копіювати технології — це не те саме, що створювати їх. Але Китай відіграє значну роль через велику кількість громадян, що переїжджають в міста та "приєднуються" до економіки.

Виграє суспільство, що не боїться ухвалювати різні рішення

Теорія ендогенного зростання торкається навіть таких начебто далеких від класичної економіки явищ, як упевненість, оптимізм та готовність вдаватися до різних рішень. Якщо є декілька варіантів розвитку і суспільство відкидає деякі з політичних, релігійних або інших причин, то воно може обрати неоптимальний варіант. Але найгіршою, на думку Ромера, є ситуація, коли зовсім нічого не обирати — в такому разі країну та суспільство очікує стагнація. Тож відкидаємо гасла на кшталт "нас ніхто не чекає в НАТО і ЄС".

Рецепт Ромера для націй — посилювати зв'язки між людьми

Продуктивність людини може дуже сильно зростати, якщо вона має можливість працювати в команді, обмінюватися досвідом, тобто бути пов'язаною з іншими людьми. Вчений наголошує на важливості розвитку таких зв'язків, а державам радить створювати для громадян можливість вільно пересуватися по світу, спілкуватися різними мовами, вивчати науку і культуру інших народів. Це дасть можливість створити неможливі раніше команди, які будуть здатні продукувати неочікувані рішення, що можуть забезпечити довгострокове зростання економіки.

Свого часу іспанські колонізатори Південної Америки помітили, що туземці лікуються від гарячки корою дерева. Європейці, які мали безумовну перевагу в технологіях і озброєнні, могли просто повбивати дикунів або навчити їх "прогресивному" методу лікування. Але якійсь середньовічний інноватор перейняв рецепт, а монах-поширювач ідеї привіз ліки до Європи з історією про те, що вони врятували дружину віце-короля, чим зацікавив Папу Римського. Так Європа отримала ліки від малярії — хіну, було врятовано багато життів, а теорія Нобелівського лауреата Пола Ромера має чергове підтвердження: всюди, де є зв'язки між людьми, які співпрацюють, може народитись інновація, що змінить світ [85].

10.4. Обсяги і напрями іноземного інвестування економіки України

Залучення саме довгострокових іноземних інвестицій, а також активізація діяльності з їх «просування» протягом майже усіх років незалежності України було одним із пріоритетних завдань її економічної політики, що визначалися низкою офіційних документів. Проте, на жаль, сьогодні результати є невтішними, і великі західні інвестори з обережністю ставляться до України.

Беззаперечним є той факт, що в Україні існує низка інвестиційно привабливих факторів, які сприяють розширенню її інвестиційних зв'язків: великий ємний та фактично конкурентно необмежений внутрішній ринок з більшості товарних позицій; географічне розташування на перетині основних транспортних шляхів між Європою та Азією; порівняно дешева та водночас кваліфікована робоча сила; науковий потенціал; розвинена інфраструктура (наявність портів, мостів, летовищ, складів, систем зв'язку, водопостачання) та інше.

Проте за одним із показників, що відображає ступінь інтеграції країни у світове господарство, розвиток її зовнішньоекономічних зв'язків та прагнення до створення відкритої, експорт орієнтованої моделі економіки — накопичені обсяги іноземних інвестицій, Україна значно поступається переважній більшості країн з трансформаційною економікою.

Світова фінансово-економічна криза у 2008-2009рр. та військова агресія Російської Федерації проти України кількома роками потому суттєво погіршили очікування інвесторів стосовно подальших перспектив інвестування та фізичної безпеки активів у країні і внесли свої корективи, спричинивши скорочення надходжень коштів та навіть вибуття капіталів у певні

періоди. Тому постало завдання, що полягає не лише в активному залученні нових, а також у втриманні на території України наявних іноземних інвесторів.

Процес іноземного інвестування в Україні має певні особливості.

По-перше, попри те, що станом на липень 2018р. прямі іноземні інвестиції (ПІІ) до економіки України надійшли близько зі 130 країн світу, основна частина надходжень вже протягом багатьох років припадає на невелику кількість країн. Це свідчить про незначну географічну диверсифікацію країн-експортерів ПІІ до України.

По-друге, ПІІ в Україні утворені двома групами капіталів: тими, що безпосередньо належать іноземним резидентам, та такими, що контролюються іноземними компаніями резидентів України (українські капітали раніше виведені з країни, як правило, до офшорної юрисдикції — round-tripping FDI). Огляд країн-експортерів ПІІ в економіку України свідчить про невисоку частку ПІІ з розвинених країн світу, натомість кількість з офшорних зон — досить значна. Зокрема, станом на кінець 2017р. сумарний обсяг накопичених ПІІ з таких територій сягнув \$13 045,7 млн., що становить більш ніж 33% від загального обсягу ПІІ. У такий спосіб офшорні інвестиції витісняють з української економіки капітал розвинених країн та забезпечують лише кількісні показники приросту надходження ПІІ до України, а не якісні.

Нинішня географічна структура іноземних інвесторів в Україні не є оптимальною та не відповідає структурі інвесторів, що розміщують свої капітали у переважній більшості розвинених країн. Для української економіки важливі інвестиції саме з країн, які є технологічними лідерами та спеціалізуються на виробництві товарів з високою часткою доданої вартості, а саме зі «старих» країн-членів Європейського Союзу (Франції, Італії, Німеччини), а також США та Японії.

Стосовно галузевих пріоритетів, то в іноземних інвесторів вони різні: сьогодні ПІІ наявні в усіх галузях української економіки. Водночас більшість інвесторів, представлених на українському ринку, охоче інвестують у галузі переробної промисловості, а також сферу оптової та роздрібною торгівлі — там, де швидко з'являються нові товари, змінюється асортимент, швидко окупаються витрати та невисокі комерційні ризики. Також популярними є галузі, що не потребують довгострокових капіталовкладень і освоєння нових технологій, зокрема фінансовий сектор та сектор нерухомості.

Попри те, що інвестиції залучаються у високоприбуткові галузі економіки, вони не зміцнюють конкурентні позиції країни на світових ринках. Надмірні ПІІ у фінансовий сектор, з одного боку, наповнюють фінансову систему обіговими коштами, які сприяють стабільній ліквідності фінансової системи країни, з іншого — створюють підстави для екстенсивного розвитку національної економіки.

Така структура ПІІ не дає Україні повністю інтегруватися у глобальні ланцюги доданої вартості та є однією з причин низького відсотка експорту високотехнологічної продукції України серед країн світу — 7,2% промислового експорту країни. Невідповідність ПІІ потребам модернізації економіки, розвитку експорту високотехнологічної продукції призводить до закріплення сировинної спеціалізації української економіки на світовому ринку.

Першочергово ПІІ мають сприяти стійкому та збалансованому розвитку, структурній модернізації національної економіки, підвищенню рівня її міжнародної конкурентоспроможності.

Пріоритетом мають стати ПІІ у розвиток високотехнологічних та наукоємних виробництв, що сприяють розширенню експортного потенціалу та посилюють конкурентоспроможність українських товарів на світових ринках.

Водночас не йдеться про нехтування напрацьованими зв'язками у традиційних галузях української економіки, в які інвестори вклали кошти. Це, зокрема, харчова та хімічна промисловість, металургія, машинобудування, виробництво будівельних матеріалів та сільське господарство [86].

10.5. Проблеми та перспективи розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України

Відмітимо, що економічний потенціал України має зростати за рахунок найважливіших товарів і послуг. *Найважливішими завданнями державної політики у цьому напрямі є такі:*

- всебічне забезпечення сприятливих умов для виходу України на світові ринки, підтримка вітчизняних експортерів, розробників імпорто-замінюючих товарів і виробників конкурентоспроможної продукції;
- створення ефективної банківської та гнучкої кредитної систем, гарантування прав власників валютних коштів та їх вільного (в межах закону) використання;
- створення інфраструктури зовнішньої торгівлі та нової системи її інформаційного забезпечення;
- проведення гнучкої імпоротної політики (тарифне регулювання, механізм обмеження імпорту, обсяги і перелік товарної номенклатури критичного імпорту, перелік імпорто-замінюючої продукції);
- удосконалення систем державного регулювання зовнішньої торгівлі (правова база, узгоджена з міжнародними правилами і стандартами, обмежений протекціонізм, комплекс нормативних документів);
- інтенсифікація зусиль і реалізація заходів, які б забезпечили одержання доступу на світові ринки товарів, робіт і послуг, а також іноземних інвестицій, гарантія захисту своїх інтересів на світових ринках);
- реалізація режиму вільної торгівлі з країнами СНД (без будь-яких винятків);
- подальше розширення торговельно-економічних відносин між Україною і країнами Балтії та Північного Союзу;
- зміцнення і подальший розвиток торгівлі з Європейським Союзом (розширення доступу українських товарів на європейські ринки, зокрема ядерних матеріалів, текстилю, мінеральних добрив, металургійної та сільськогосподарської продукції);
- використання можливості одержання нових технологій та інвестицій від країн «великої сімки» на основі взаємного захисту інвестицій;

Конкурентоспроможність національної економіки — це вирішальний критерій її розвитку. Його слід враховувати при вирішенні проблем лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків і рівня відкритості економіки. Сьогодні економіка України є надто відкритою. Як відомо, головним каналом відкритості є зовнішня торгівля, її частка у ВВП коливається від 810 відсотків у великих держав до 70-80 відсотків у деяких малих країн (Нідерландів, Бельгії). Рівень відкритості економіки України розрахований як частка експортної квоти у ВВП, становить більше третини.

Така ситуація спричиняє серйозну небезпеку для вітчизняної економіки. Високий рівень відкритості в цій ситуації є наслідком безсистемної торгівлі на тлі глибокої кризи.

Для України механізм ув'язування і збалансування інтересів умов зовнішньоекономічних зв'язків має складатися з трьох взаємоузгоджених рівнів, на кожному з яких реалізуються конкурентні переваги різних рівнів.

- I рівень. Стабілізація та нарощування виробництва відповідно до стратегічних цілей, традиційних товарних зв'язків із зміщенням акценту на готову продукцію.
- II рівень. Реалізація певних тимчасових переваг, які забезпечуються відносно високою вартістю робочої сили, наявністю розвинених виробничих фондів і технологічних знань, а також матеріальних ресурсів.
- III рівень. Реалізація конкурентних переваг, втілених у високих технологіях - як існуючих, так і майбутніх.

IV Для інтеграції України до світового господарського комплексу треба створити відповідні умови як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні. Необхідна державна підтримка високотехнологічних розробок за рахунок державних субсидій, а також підтримка їхньої високої конкурентоспроможності на міжнародному ринку через систему міждержавних угод і домовленостей.

Безумовно, реалізація механізму інтеграції до світової економіки неможлива без динамічних ринкових перетворень у державі. Головними чинниками, що не дають можливості створити належні умови для зростання конкурентоспроможності вітчизняної продукції, є практична відсутність конкуренції на внутрішньому ринку, його незначна місткість і патологічна невибагливість споживачів.

Таким чином, головне завдання, яке повинна виконати держава щодо своїх товаровиробників і споживачів - якнайшвидше створити передумови для конкурентного середовища. Без справжньої конкуренції на внутрішньому ринку не можна забезпечити ефективний вихід на міжнародну арену.

Зовнішньоекономічна політика — це система заходів уряду, скерована на зміцнення позицій країни у світовій економіці, у міжнародних економічних стосунках. Вона означає встановлення вигідних економічних зв'язків, одержання пільг у двосторонній торгівлі (принцип "найбільшого сприяння"), досягнення активного сальдо платіжного балансу. Зовнішньоекономічна політика має бути направлена на розширення ринків збуту своєї продукції, на доступ до ринків продукції. *Інструментами зовнішньоекономічної політики є:* врегулювання політичних стосунків із зарубіжними країнами; підтримка національної валюти та валютне регулювання; митна політика (встановлення протекціоністського або ліберального мита на експорт та імпорт окремих товарів) тощо.

Актуальними напрямками зовнішньоекономічної політики України є:

- зміцнення позицій на ринках Східної Європи;
- зміцнення співпраці з економічно розвинутими країнами Західної Європи, США, Канадою, Японією, Австралією, ПАР;
- розширення торговельної співпраці з країнами Середземномор'я, Близького та Середнього Сходу, Південної та Південно-Східної Азії;
- проведення валютного та митного регулювання, лібералізація умов іноземних капіталовкладень для залучення іноземної валюти та повернення приналежних Україні коштів, що знаходяться у банках інших держав.

Зовнішньоекономічні стосунки спливають з загальної економічної політики держави. Їхня ефективність залежить від успішного розвитку економіки України, зміни структури промисловості, впровадження нових технологій, обладнання, тобто того, що підвищує конкурентоспроможність товарів на світовому ринку.

Проблеми підвищення ефективності зовнішньоекономічної політики держави набувають на сучасному етапі виняткового значення.

Це пов'язано, *по-перше*, з рядом факторів внутрішнього характеру: знаходженням економіки країни на перехідному етапі до ринкової системи господарювання, яка перебуває в ситуації об'єктивної незбалансованості структури економіки і її повільної структурної перебудови; надмірною енерго- і ресурсоемістю галузей народного господарства; низькою конкурентоспроможністю національного виробництва; поступовим занепадом науково-технічного і високотехнологічного промислового потенціалів та ін.

По-друге, це обумовлено системою зовнішніх факторів: надмірною (від 20 до 90%) залежністю економіки України від монопольних імпорتنих ринків постачання стратегічно важливих товарних позицій (енергоносіїв, сировинних та інших матеріальних ресурсів) для життєво важливих галузей виробництва; наявністю тисяч українських підприємств, задіяних у

виробничих циклах, кінцева продукція яких виробляється за межами України; високою залежністю процесу структурного та технологічного реформування економіки України від різних форм зовнішніх джерел фінансування; відсутністю розвинутої зовнішньоторговельної інфраструктури (інформаційної, законодавчої, маркетингової, організаційної, трейдерської, біржової, виставочної, рекламної тощо); певним тиском інших країн на зовнішньоекономічну діяльність України через прямі та побічні форми різноманітних торговельних, інвестиційних торговельно-стандартних, фітосанітарних, технологічних і фінансових обмежень [87].

10.6. Експортний потенціал України та її регіонів

Україна має потужний аграрний сектор, експортний потенціал якого ще не вичерпано порівняно з традиційними учасниками міжнародного аграрного ринку (США, Канада, Європейський Союз). За дослідженнями фахівців, у нашій країні задіяно тільки третину продуктивних ресурсів. Продукція вітчизняного аграрного сектору є досить конкурентоздатною на міжнародних ринках. Протягом останнього десятиріччя аграрний сектор України набув надзвичайно вагомого значення для економіки України з огляду на зростання обсягів виробництва й експорту. Стабільно високі показники сільськогосподарського виробництва дають змогу не лише повністю задовольнити внутрішні потреби країни, але й розширити експортний потенціал галузі: у 2014 р. експорт продукції аграрного сектору становив 16,8 млрд дол. США, або 31,1% від загального експорту України, зовнішньоторговельне сальдо сягнуло 10,6 млрд дол. США. За результатами року наша Україна посіла на світовому ринку продовольства за по казником експорту соняшникової олії перше місце, кукурудзи та ячменю — четверте, субпродуктів з курятини — п'яте, пшениці — сьоме. Активно освоюються ринки сільськогосподарської продукції та продовольства країн Азії, Перської затоки, а також ЄС. При цьому розширюються географія експорту української аграрної продукції та перелік товарів, що відвантажуються закордонним споживачам.

Незважаючи на деяке зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва, аграрний сектор залишається одним з основних джерел валютних надходжень до країни. У 2015 р. позитивне сальдо зовнішньої торгівлі в АПК становило 11,1 млрд дол. США, експорт сільськогосподарських товарів досяг рівня 14,6 млрд дол. США, а його частка в загальній товарній структурі експорту зросла до 38,2 %, що стало найвищим показником за роки незалежності України. Україна залишається одним із лідерів у постачанні на світовий ринок соняшникової олії, кукурудзи, ячменю, пшениці, субпродуктів з курятини. Вітчизняні експортери успішно закріплюють свої позиції на ринках Китаю, Ізраїлю, Єгипту, інших країн Азії та Перської затоки. Загалом українські сільгоспвиробники постачають свою продукцію у понад 190 країн світу. В результаті адаптації вітчизняного законодавства в агросекторі та у сфері харчової безпеки до вимог ЄС 238 українських підприємств успішно пройшли сертифікацію і мають право постачати продукцію на ринки країн Євросоюзу. Водночас навіть на тлі нарощування обсягів експорту сільськогосподарських товарів Україна недоотримує валютну виручку через несприятливу динаміку світових продовольчих цін.

Для подальшого розвитку "аграрного" експорту Україні необхідно вести внутрішню політику стимулювання виробництва не тільки сировини, а якісних та безпечних продуктів харчування, продукції переробної промисловості, що дозволить заповнити вільні ніші на світовому ринку високотехнологічної продукції і покращити показники експорту загалом [88].

Експерти WEF стверджують, що останнє десятиліття креативна економіка розглядається як нова модель зростання. Так, за даними ООН, на креативну економіку припадає 3,4% світового ВВП, а частка зайнятих у ній людей досягла 25% населення світу. Темпи зростання креативної економіки вдвічі перевищують темпи зростання сфери послуг і вчетверо — сфери

промислового виробництва. 2017 р. Великобританія опублікувала звіт, згідно з яким щогодини культурні та креативні індустрії приносять національній економіці €11 млн прибутку, а кількість творчих професій до 2024 р. зросте на 5,3% — з 1,8 млн до 2,8 млн.

У креативних індустріях є кілька визначень. Одним з еталонних вважається визначення Департаменту культури, медіа та спорту Великобританії: “Індустрії, що походять з індивідуальної творчості, навичок і талантів та мають потенціал до формування добробуту і створення робочих місць через генерування та використання інтелектуальної власності”.

В українських креативних індустріях аж до 2018 р. стан справ був, як статус стосунків на Facebook, — “Усе складно”. Навіть поняття такого, як “креативні індустрії”, не існувало. На жаль, експортноорієнтована економіка України не підтримує творчих ініціатив. Ще 2014 р. Україна мала відносно ізольований і малий креативний ринок у порівнянні з Європою, Північною Америкою або Австралією, а вплив творчого сектора на економіку був найменшим. Найбільші внески творчих галузей у ВВП у США й Австралії — 11,2% та 10,3% відповідно. Внесок креативного сектора до зайнятості найвищий у Нідерландах і знову ж таки в Австралії — 8,8% та 8% відповідно. В Україні внесок креативних галузей у ВВП дорівнює 3,47%, а внесок у зайнятість — лише 1,91%.

Де-факто Україна не показувала, що її дуже цікавить розвиток креативної сфери. Не було значних інвестицій та стратегій розвитку. Проте ця індустрія завжди давала про себе знати та демонструвала свій потенціал. Впродовж 2005-2014 рр. експорт творчих товарів збільшився втричі — з \$239 млн 2005 р. до \$768 млн 2014 р. Україна експортувала творчі товари та послуги до країн-сусідів, включаючи Російську Федерацію, Казахстан, Білорусь, Азербайджан, Молдову, Узбекистан, Грузію, Німеччину, Данію, Італію. Великим попитом користувалися товари та послуги, пов’язані з дизайном (дизайн інтер’єру, модні товари та іграшки), на них і припадала найбільша частка експорту [89].

Завдання для контролю знань студентів до теми 10

1. Поясніть, чому міжнародний територіальний поділ праці являється основою розвитку зовнішньоекономічних зв’язків.
2. Охарактеризуйте форми зовнішньоекономічної діяльності.
3. Проаналізуйте географію зовнішньоекономічних зв’язків України.
4. Проаналізуйте обсяги і структуру експорту та імпорту України.
5. Поясніть проблеми зовнішньої торгівлі України.
6. Перечисліть шляхи поліпшення зовнішньоекономічної діяльності.
7. Дослідіть перспективні напрями експорту України та її регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Небава М.І., Ткачук Л.М. Управління регіональним розвитком: навч. посібник. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/25nebava_upravlinnya_regionalnym_rozvytkom//1_1.html
2. Управління регіональним розвитком туризму: Навчальний посібник. / За ред. В.Ф. Семенова Одеса, 2011. 225 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2005/1/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BC%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%BC%20%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%83.pdf>
3. Возняк Г. В. Регіональний розвиток: сутність і методологічна основа. Регіональна економіка. 2015. №3. с. 34-43. URL: http://ird.gov.ua/pe/re201503/re201503_034_VoznyakHV.pdf
4. Зінь Е. А. Регіональна економіка : [підручник] / Е. А. Зінь. – К. : "ВД "Професіонал", 2007. 528 с. URL: https://pidruchniki.com/10561127/rps/metodologichni_osnovi_metodi_nauki
5. Економічна теорія: політекономія: підручник за ред. В. Базилевича. - 5-те вид., стер. К.: Знання-Прес, 2006. 615 с. URL: https://pidruchniki.com/1056112739908/politekonomiya/metodi_piznannya_ekonomichnih_protseviv_yavisch_yihnya_klasifikatsiya
6. Політична економія: Навч. посібник / К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К. Т. Кривенка. К.: КНЕУ, 2001. URL: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/ua_textbook_9.html
7. Региональная экономика: учебное пособие. URL: https://pidruchniki.com/1122091238825/rps/teritorialna_diferentsiatsiya_regioniv_rivnem_rozvitku_produktyvnyh_sil
8. Джаман М.О. Теорія економіки регіонів. Навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2014. 384 с. URL: https://pidruchniki.com/1584072062958/rps/teoriya_ekonomiki_regioniv
9. Брикова І. Концепція міжнародної конкурентоспроможності національного регіону та її практичний вимір. Міжнародна економічна політика. №4. 2006. URL: http://ierjournal.com/journals/4/2006_1_Brykova_ukr.pdf
10. Прокопюк А. Регіон як категорія просторового розвитку. Економіка і суспільство. №5. 2016. С.275-279. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/5_ukr/50.pdf
11. Регіональна економіка та екологія: навч. посіб. / Аветисян К.П., Бескровна Л.О., Сакун Г.О. Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова. 212 с. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_210_52746307.pdf
12. Регіональна економіка: Навч. посібн. 1 вид. Г.М. Завадських. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. – 556 с. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/4286/1/%D0%97%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85%20%D0%93%D0%9C%20%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%83%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5.pdf>

13. Сучасні форми суспільної організації виробництва. Суспільна географія України та світу. URL: <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/480-suchasni-formi-suspilnoji-organizatsiji-virobnitstva>
14. Сонько С.П. Сучасні методологічні новації в концепції енерго-виробничих циклів. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія: Географія. Випуск 7. Вінниця, 2004. С.134-140.
15. Розміщення продуктивних сил /За ред. Ковалевського В., Михайлюк О. – К.: Либідь, 1996. – 365 с. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/762/>
16. Сучасні проблеми регіонального розвитку : навчальний посібник / М.Д. Пістун, А. Л. Мельничук. 3-тє доп. вид. К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2013. 286 с. URL: http://www.geo.univ.kiev.ua/images/doc_file/navch_lit/Pistun_2013.pdf
17. Регіональна економіка: Підручник / за ред. Є.П. Качана. К. : Знання, 2011. 670 с. URL: https://pidruchniki.com/1344100338567/trs/pokazniki_harakterizuyut_spetsializatsiyu_kompleksniy_rozvitok_ekonomichnih_rayoniv
18. Екологія: Підручник / С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін. К.: КНЕУ, 2005. 371 с. URL: <https://buklib.net/books/21910/>
19. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Екологічна стійкість» для слухачів за спеціальністю 8.050103 «Міжнародна економіка» освітньо-кваліфікаційного рівня магістр / Укладач: В.С. Мазур. – Тернопіль, 2009. 204 с. URL: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/11424/1/Mazur_V_S-Environmental-Sustainability.pdf
20. Малиш Н.А. Структурні показники та економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу України. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/11.pdf>
21. Інформаційний ресурс Мінеральні ресурси України. <http://minerals-ua.info/>
22. Курс лекцій з дисципліни «Природні ресурси України» для студентів напряму підготовки 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування». УНУС. Репозитарій УНУС. Умань, 2010. 34 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/327396337_Kurs_lekcij_z_disciplini_Prirodni_resursi_Ukraini_dla_studentiv_napramu_pidgotovki_6040106_Ekologija_ohorona_navkolisnogo_seredovisa_ta_zbalan-sovane_prirodokori-stuvanna_UNUS-Repozitarij_UNUS-Uman201
23. Державне управління в економічній сфері [Текст] : навч. посіб. / О. М. Чечель ; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. Вінниця: Нілан, 2015. 371 с. URL: https://pidruchniki.com/79750/ekonomika/derzhavne_upravlinnya_v_ekonomichnij_sferi
24. Череп А.В., Зубачова В.І. НАУКОВО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ. Вісник Запорізького національного університету. № 2 (38), 2018. URL: <http://visnykznu.org/issues/2018/2018-econ-2/8.pdf>
25. Економіка праці та соціально-трудова відносина : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. В. Калина. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 498 с. URL: http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/ekonom_pracy.pdf
26. Л.В. Іванова, О.В. Сорока Державне регулювання зайнятості: Навчальний посібник. – Одеса: ОНЕУ, ротапринт, 2015 р. 264с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7167/1/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B5%20%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B7%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.pdf>
27. Індекс людського розвитку: Україна посіла 88 позицію серед 189 країн. ООН. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2018/human-development-indices--where-does-ukraine-rank--.html>

28. Іванова Л.В. Людський потенціал: демографічні чинники його формування в сучасних умовах. Вісник соціально-економічних досліджень. №3 (67). 2018. С. 131-139. URL: <http://oaji.net/articles/2019/2849-1572007789.pdf>
29. Населення України. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/>
30. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
31. Статистика населення України. Демографічні процеси і відтворення населення. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c_files/main.htm?3
32. Населення України та світу. I частина. За підручником "Географія" 8 клас, автори С. Кобернік, Р. Коваленко. URL: <https://geografiamozil2.jimdofree.com/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83-%D1%82%D0%B0-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D1%96-%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0/>
33. Населення та міграція. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm
34. Дослідники назвали найбільш урбанізовані країни. URL: https://zik.ua/news/2016/10/25/doslidnyku_nazvaly_naybilsh_urbanizovani_krainy_977082
35. Галямар В.О. Урбанізація: сутність та вплив на економічне зростання. Державне управління економічними процесами. 2017. №4 (82). С.72 – 76.
36. Розміщення продуктивних сил України: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. СІ Дорогунцов. К.: КНЕУ, 2000. URL: <https://studentbooks.com.ua/content/view/907/76/1/5/>
37. Економіка праці і соціально-трудова відносини. URL: https://pidruchniki.com/80817/ekonomika/ekonomika_pratsi_i_sotsialno-trudovi_vidnosini
38. Аналітичний звіт щодо професійно-кваліфікаційного прогнозування в Україні робочий проект для обговорення. 9 листопада 2017 р. у м. Києві. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nrk/Analitichni-materialy/2-analitichniy-zvit-shchodo-profesiyno-kvalifikatsiynogo-prognozuvannya-v-ukraini.pdf>
39. Клиновий Д.В., Пепа Т.В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України: Навчальний посібник. За наук. ред. Л.Г. Чернюк. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 728 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/601244/>
40. Гуменюк О.О. Розвиток інфраструктури ринку України. Інноваційна економіка. 2013. № 7. С. 201-206.
41. Петришина Н. В. Пріоритетні галузі економіки України: стан та перспективи розвитку. Економіка. Вип. 27. 2015. С.136-145. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17745/1/Petryshyna.pdf>
42. Юрчак О. Українська стратегія Індустрії 4.0 – 7 напрямів розвитку. Індустрії 4.0 в Україні. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2019/01/02/ukrainska-strategiya-industrii-4-0-7-napriankiv-rozvtutku/>
43. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Наказ №1277 від 29.10.2013. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ME131588>
44. Соціально-економічний розвиток на початку ХХ ст. Матеріали з навчального предмету "Історія України". URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/5814/41/>
45. Коренюк П. І., Федулова С. О. Економіка природокористування. [Навчальний посібник]. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2014. 274 с. URL: https://udhtu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/Ekonomika-prirodokorystuvannya_Fedulova-S.O..pdf
46. Н.М. Ткаченко. Цукрова промисловість України: минуле і сучасне; шляхи відновлення галузі. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/14918/1/1.pdf>

47. Географія для старшокласників та абітурієнтів / Олійник Я.Б. та ін. URL: <https://pidruchniki.com/1584072018098/geografiya/geografiya>
48. Плачикова С. Енергетика: історія, сучасність і майбутнє. URL: <http://energetika.in.ua/ua/books/book-1/part-2/section-8/8-1>
49. Кліщук Л. Українська промисловість та енергетика - тренди 2018-го. URL: <https://nachasi.com/2018/12/03/industry-ukraine/>
50. Копчинський Г., Шендерович В., Штейнберг М. Як в електроенергетиці України нарешті перейти від виживання до розвитку. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2461714-ak-v-elektroenergetici-ukraini-naresti-perejti-vid-vizivanna-do-rozvitku.html>
51. Металургія України. З чого починалося і що маємо? Дзеркало тижня. URL: https://dt.ua/promyshliennost/metalurgiya-ukrayini-306344_.html
52. Підсумки 2018 року і макроекономічні перспективи на 2019-й для українського АПК. Агробізнес Сьогодні. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/podiia/item/12771-pidsumky-2018-roku-i-makroekonomichni-perspektivu-na-2019i-dlia-ukrainskooho-apk.html>
53. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування. Нова Україна – інститут стратегічних досліджень. 2015. URL: <http://newukraineinstitute.org/media/news/549/file/Agro%202015.pdf>
54. Прошалкіна А.М. Місце України на світовому ринку продукції АПК. URL: Агросвіт. №11. 2018. http://www.agrosvit.info/pdf/11_2018/6.pdf
55. І. В. Міняйленко Просторовий розвиток регіону: еволюція сучасних уявлень щодо сутності категорії. Ефективна економіка № 11, 2013. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2518>
56. Зубко Г. Визначено лідерів соціально-економічного розвитку регіонів за 2018 рік. Міністерство інфраструктури України. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/viznachenoliderivsoekonomichnogo-rozvitku-regioniv-za-2018-rik-gennadij-zubko>
57. Мартусенко І.В., Погріщук Б.В. Регіональна економіка: підручник. Тернопіль : Крок, 2015. 14, 2015. URL: https://pidruchniki.com/76369/rps/donetskiy_ekonomichniy_rayon
58. Гілецький Й.Р., Сливка Р.Р., Богович М.М. Географія: довідник. К.: Ранок. 2009. <https://pidruchniki.com/19991130/geografiya/geografiya>
59. Позиції України в рейтингу екологічної ефективності у 2018 році. Економічний дискусійний клуб. URL: <http://edclub.com.ua/analytika/pozyciyi-ukrayiny-v-reytingu-ekologichnoyi-efektyvnosti-u-2018-roci>
60. Коваленко С.І. Стратегічні пріоритети підвищення конкурентоспроможності транскордонних регіонів в умовах розширення ЄС. Вісник соціально-економічних досліджень, 2013 рік, випуск 2 (49), ч. 1. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3199/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B8%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BE%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B2%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%88%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%84%D0%A1.pdf>

61. Департамент економічного розвитку і торгівлі. Київська обласна державна адміністрація. URL: <http://koda.gov.ua/oblderzhadministratsija/struktura/strukturni-pidrozdil-oda/departament-ekonomichnogo-rozvitku-i/>
62. Стельмашук А.М. Державне регулювання економіки : Навчальний посібник. Тернопіль : ТАНГ, 2000. 315 с. URL: http://library.tneu.edu.ua/files/EVD/book_stelm_DRE.pdf
63. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : Підручник. К.: Вікар, 2006. 396 с. URL: <https://studentbooks.com.ua/content/view/983/76/1/3/>
64. Захарченко С. В. Конкуренентоспроможність регіонів України та стратегічні аспекти її підвищення (у контексті підходу фахівців IMD-Lausanne). Регіональна економіка 2015, №3. URL: http://re.gov.ua/re201503/re201503_044_ZakharchenkoSV.pdf
65. Глобальний рейтинг конкурентоспроможності 2018: як покращити позиції, незважаючи на падіння. CASE Україна. Центр соціально-економічних досліджень. URL: <http://case-ukraine.com.ua/news/globalnij-rejting-konkurentospromozhnosti-2018-yak-pokrashhiti-rozitsiyi-nezvazhayuchi-na-padinnya/>
66. Інвестиційна діяльність в Україні. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA>
67. Укррінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2805261-rejting-doing-business-so-robiti-sob-naresti-obignati-bilorus.html>
68. Державно-приватне партнерство (Public-Private Partnerships). Міністерство інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/content/erzhavnoprivatne-partnerstvo-publicprivate-partnerships.html>
69. Рейтинг инвестиционной эффективности областей Украины по итогам первого квартала 2018 г.: Днепропетровская область выходит в лидеры. Рейтинговое агентство ЄвроРейтинг. URL: <http://euro-rating.com.ua/rejting-investitsionnoj-effektivnosti-oblastej-ukrainy-po-itogam-pervogo-kvartala-2018-g-dnepropetrovskaya-oblast-vygodit-v-lidery/>
70. Управління регіональним розвитком туризму: Навчальний посібник. / За ред. В.Ф. Семенова – Одеса, 2011. - 225 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2005/1/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BC%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%BC%20%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%83.pdf>
71. Про засади державної регіональної політики. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>
72. Нехайчук Д.В., Нехайчук Ю.С. Комплексний розвиток регіонів як основа якості життя населення. Проблемы материальной культуры – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93437/11-Nekhaichuk.pdf?sequence=1>
73. Колісніченко Н. Політика і державне управління як соціальні феномени. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01\(12\)/12knmusf.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01(12)/12knmusf.pdf)
74. Економічна політика: навч. посібник. URL: https://pidruchniki.com/19991130/ekonomika/ekonomichna_politika
75. Капатнік Г.М., Мазур А.Г., Кубай О.Г. Державне регулювання економіки: навч. посібник. URL: https://pidruchniki.com/1813011338682/ekonomika/derzhavne_regulyuvannya_ekonomiki
76. Державне замовлення. Енциклопедія. URL: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/50-d/3124-derzhavne-zamovlennya.html>
77. Держзамовлення 2019: кількість бюджетних місць на бакалаврат зросте майже на 1 тис - перевагу надано природничим спеціальностям. URL:

- <https://mon.gov.ua/ua/news/derzhzamovlennya-2019-kilkist-byudzhethnih-misc-na-bakalavrat-zroste-majzhe-na-1-tis-perevagu-nadano-prirodnichim-specialnostyam>
78. Про затвердження міської цільової програми "Комплексна програма реалізації містобудівної політики на 2019 - 2021 роки". Київська міська рада. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/21EDD8B9FB951479C22583CB003C7CF9?OpenDocument
 79. Любашенко В. І. Міжнародне інвестиційне право: навчально- методичний посібник / В. І. Любашенко, К. В. Громовенко. Одеса: Фенікс, 2018. 125 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10851/IntInvestLaw.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
 80. Сидорченко Т.Ф. Регіональна економіка : навч.посіб. / Т.Ф.Сидорченко, О.В.Задворна, О.А.Ліпанова. Бердянськ, 2012. 172 с. URL: <http://bdpu.org:8080/bitstream/123456789/128/1/Sydorchenko%20Т.Ф.%20Rehional%CA%B9na%20ekonomika.pdf>
 81. Держстат назвав ТОП-10 торгівельних партнерів України. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/gosstat-nazval-top-10-torgovyh-partnerov-1550233652.html>
 82. IT-індустрія вийшла на 2 місце в українському експорті послуг — дослідження. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/10/30/642128/>
 83. Погорлецький А.В. Міжнародний бізнес. 2014. URL: https://stud.com.ua/66904/ekonomika/mizhnarodniy_biznes
 84. Як та з ким торгує Україна - все, що потрібно знати про експорт та імпорт. URL: <https://vezha.net.ua/economy/yak-ta-z-kim-torguye-ukrayina-vse-shho-potribno-znati-pro-eksport-ta-import/>
 85. Як інновації впливають на економіку: роз'яснюємо теорію Нобелівського лауреата. BusinessViews. URL: <https://businessviews.com.ua/ru/economy/id/jak-innovaciji-vplivajut-na-ekonomiku-rozjasnjujemo-teoriju-nobelivskogo-laureata-1910/>
 86. Маркевич К. Хто і як інвестує в Україну. Разумков центр. URL: <http://razumkov.org.ua/statti/khto-i-iak-investuie-v-ukrainu>
 87. Сучасний стан та проблеми експортної політики. Державна підтримка експорту. Грановська В.Г. Експортний потенціал аграрних підприємств України як індикатора їх конкурентоспроможності. Агросвіт. №6. 2018. С.32-39. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/6_2018/7.pdf
 88. Пташка О. Експортний потенціал України 2019. Бізнес-журнал. URL: <https://business.ua/special/72-eksportnyu-potentsial-ukrayiny-2019>
 89. "Творчість заразлива. Поширюйте її": Україна увійшла до Топ-3 експортерів креативних товарів серед країн з перехідною економікою. URL: <https://business.ua/special/72-eksportnyu-potentsial-ukrayiny-2019/4633-tvorchit-zarazlyva-poshyriuite-ii-ukraina-uviishla-do-top3-eksporteriv-kreatyvnykh-tovariv-sered-krain-z-perekhidnoiu-ekonomikoiu>

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арапова В. І., Кузьміна О. М., Рябіна Л. Б. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Навч. посібник / Вінницький фінансово-економічний ун-т. — Вінниця : ПП "Вид-во "Тезис", 2005. — 160с.
2. Богословська А. В. Регіональна економіка: навч. посібник / А.В. Богословська, О.С. Кваша. – Миколаїв: Видавець Ємельянова Т.В., 2018. – 488 с.
3. Гладкий О.В. Менеджмент розміщення продуктивних сил і регіональної економіки: навч. посібник / О.В. Гладкий. – К.: Київський університет, 2014. – 254 с.
4. Димченко О.В. Регіональна економіка: навч. посібник / О.В. Димченко, Н.М. Матвеева, С.М. Гайденко; Харк. нац. акад. міськ. госпва – Х.: ХНАМГ, 2010, - 221 с
5. Дмитрієв І.А. Регіональна економіка: навчальний посібник для практичних занять і самостійної роботи студентів закладів вищої освіти / І.А. Дмитрієв, І.Ю. Шевченко. – Х.: ФОП Бровін О.В., 2018. – 284 с.
6. Жук М. В. Регіональна економіка: підручник. — К. : 2008. — 416с.
7. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: навч. посібник / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К. : Видавець Паливода А.В., 2006. — 284с.
8. Ковалевський В. В., Михайлюк О. Л., Семенов В. Ф., Єгоров О. П., Єрмолін В. М. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник / В. В. Ковалевський (ред.). К. : Знання, 2006. — 350с.
9. Лишиленко В. І. Регіональна економіка:підручник / В.І. Лишиленко- К.: Центр учбової літератури, 2009. – 384 с.
10. Манасенко І.М. Регіональна економіка / Менеджмент – освіта для бакалаврів : навч. посіб. У 2 т. / В.В. Дергачова, Н. О. Сімченко, Л. М. Шульгіна та ін. – К. ; НТУУ «КПІ», 2013. – Т. 1. – 504 с., С.11-89
11. Менеджмент – освіта для бакалаврів: практикум. У 2 т. / В.В. Дергачова, Л. М. Шульгіна, Л.Є. Довгань та ін. – К. : НТУУ «КПІ», 2014. – Т. 1. – 412 с. [Розділ 1. Регіональна економіка / Дергачова В.В., Манасенко І.М. / С. 9-63]
12. Методологія планування регіонального розвитку в Україні [Електронний ресурс] . Режим доступу: http://www.if.gov.ua/files/1%20%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93_%D0%AF%20%D0%9F%D0%9B%D0%90%D0%9D%D0%A3%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%A0%D0%95%D0%93_%D0%9E%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%9A%D0%A3.pdf
13. Пак Н.Т. Регіональна економіка: навч. посібник / Н.Т. Пак. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. – 325 с.
14. Пешко А.В. Формування і розвиток регіональної економіки в Україні: монографія. – Ужгород, 2005 – 475 с.
15. Регіональна економіка (регіональна економіка, екологія): методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи для студентів 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 051 «Економіка», галузь знань 07 «Управління та адміністрування» спеціальність 075 «Маркетинг» / Уклад.: С.О. Кириченко, С.О. Тульчинська. — К.: НТУУ "КПІ ім. Ігоря Сікорського", 2017. — 156 с.
http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/24451/1/Regionalna_ekonomika_prakt.pdf

16. Регіональна економіка: навч. посібник / В.В. Гончаров та ін. – К.: КНУБА, 2016. – 203 с.
17. Регіональна економіка: навч. посібник / Збарський В.К. та ін.; за ред. В.К. Збарського, В.І. Мацибори. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Компринт, 2014. – 362 с.
18. Регіонознавство: підручник / В.В. Копійка та ін.; за заг. ред. Л.В. Губерського і В.А. Смоля. – К.: Київський університет, 2014. – 638 с.
19. Стеценко Т. О. Управління регіональною економікою: навчальний посібник / Т. О. Стеценко, О. П. Тищенко. – К.: КНЕУ, 2009. - 471 с.
20. Сторонянська І. Регіональний розвиток України: проблеми інтеграції та конвергенції [Текст]: монографія / І. Сторонянська. – Л.: ІРД НАН України, 2010. – 324 с.
21. Соменкова Н.С., Купцов А.В. РЕГИОНАЛЬНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ: Учебно-методическое пособие. - Нижний Новгород: Нижегородский госуни- верситет, 2018. – 74 с.
22. Управління регіональним розвитком: навч. посібник / С.М. Серьогін та ін.; за заг. ред. Бобровської О.Ю., Савостенко Т.О. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2010. – 167 с.